

IMÁGÓ BUDAPEST

Pszichoanalízis — társadalom — kultúra

Az Imágó Egyesület lapja

Alapítva: 2010-ben

2016/2

PSZICHOANALÍZIS ÉS TÁRSADALOMKRITIKA Hagyományok és új kihívások II.

TARTALOM

BEVEZETÉS (*Borgos Anna*) 3

TANULMÁNY

Stephen Frosh: Pszichoanalízis nehéz időkben: konformizmus
vagy ellenállás? 6

Philip Thomas: Neoliberális kormányozhatóság, megszorítások
és pszichopolitika 21

MŰHELY

Judit Szekacs-Weisz: Unto the third generation 29

ARCHÍVUM

Sigmund Freud: A „kulturális” szexuális morál és a modern idegesség 37

Johanna Hopfengärtner: Jegyzetek Székely Béla életrajzához 53

Hárs György Péter: Töltött káposzta és vörös lobogó (Adalék az első
pszichoanalitikus tanszék történetéhez) 72

RECENZIO

Erős Ferenc: Tovább a lacani úton (*Slavoj Žižek Against the
Double Blackmail* című könyvéről) 91

Takács Bálint: A tudattalan politikája, avagy a libidinális gazdaságtan bírálata .. 97

Zipernovszky Kornél: A modern Mahler és a „nyomasztó hatás” 101

E SZÁMUNK SZERZŐI 106

ENGLISH SUMMARIES 107

• IMÁGÓ BUDAPEST •

ISSN 2062-5383

5. évfolyam, 2. szám, 2016
PSZICHOANALÍZIS ÉS TÁRSADALOMKRITIKA
Hagyományok és új kihívások II.

Főszerkesztő:
BORGOS ANNA

Szerkesztőbizottság:
AJKAY KLÁRA, BÉKÉS VERA, BÓKAY ANTAL (elnök), CSABAI MÁRTA,
ERDÉLYI ILDIKÓ, ERŐS FERENC, HÁRS GYÖRGY PÉTER, TOM KEVE, SZÉKÁCS JUDIT,
VAJDA JÚLIA, VALACHI ANNA

A szerkesztőség tagjai:
BÁLINT KATALIN, BORGOS ANNA, CSABAI MÁRTA, DOBOS ELVIRA,
ERŐS FERENC, GYIMESI JÚLIA, KOVAI MELINDA, KOVÁCS ANNA, KOVÁCS
PETRA, KŐVÁRY ZOLTÁN, LÉNÁRD KATA, PAPP-ZIPERNOVSZKY ORSOLYA

Jelen számot szerkesztette:
BORGOS ANNA

Tördelő szerkesztő:
KOVÁCS ANNA

E számunk megjelenését az

Nemzeti Kulturális Alap támogatta

Az Imágó Budapest szerkesztőség e-mail címe:
imago@imagoegyesulet.hu

A kiadó Imágó Egyesület URL címe: <http://www.imagoegyesulet.hu>
A folyóirat URL címe: <http://imagobudapest.hu>

Copyright by Imágó Egyesület, 2016
Felelős kiadó: ERŐS FERENC, alapító főszerkesztő

BEVEZETÉS

E számunk fő tematikájában folytatása az előzőnek. Míg azonban az abban olvasható tanulmányok elsősorban a frankfurti iskola téziseit gondolták újra, itt következő szövegeink többféle irányból közelítik meg pszichoanalízis és társadalomkritika viszonyát. A szám rokonítható az *Imágó Budapest* 2015/3-as, „Egyéni szociális probléma” számával is, amelynek írásai ugyancsak a pszichológus társadalmi tudatosságára és felelősségére mutatnak rá mind az egyéni tünetek értelmezésében, mind a társadalmi folyamatokra való reflexiókban.

Stephen Frosh és Philip Thomas itt közölt egy-egy tanulmánya a 2015-ben Budapesten (részben az *Imágó Budapest* szerkesztői által) szervezett „Psycho-Politics: The Cross-Sections of Science and Ideology in the History of Psy-Sciences” című konferencián elhangzott előadásuk átdolgozott változata. Stephen Frosh, a Birkbeck College Psychosocial Studies központjának professzora tanulmányában azt vizsgálja, hogy a pszichoanalízis, amely eredendően a radikális kritika, progresszivitás és nonkonformizmus lehetőségét hordozza, mennyiben hajlamos behódolni a normatív, szélsőséges esetben diktatorikus és kirekesztő politikai ideológiáknak. Frosh két történelmi példája a náci Németország és a brazil katonai junta, melyeknél a pszichoanalízis, illetve bizonyos intézmények és analitikusok szerepe morálisan erősen megkérdőjelezhető volt.

Philip Thomas pszichiáter, a Critical Psychiatry Network társalapítója, Peter Sedgwick *Psycho Politics* című könyve nyomán nagyon konkrét, mai társadalmi kontextusban vizsgálja, hogyan szolgálhatja a pszichológia és pszichoterápia a neoliberális kormányozhatóság céljait azzal, hogy egyéni készségek és fogyatékoságok szintjén kezeli a mentális egészség, ezen keresztül pedig például a munkanélküliség vagy a szegénység állapotát és ezek megoldását, hozzájárulva az ún. pszicho-kényszerhez.

A Műhely rovatban angol nyelven közöljük Judit Szekacs-Weisz esszójét, aki pszichoanalitikus fogalmakkal próbálja leírni és értelmezni a közelmúlt társadalmi-politikai jelenségeit és az erre adott reakciókat. A szerző „az eredeti trauma kísértetének visszatéréséhez” hasonlítja a kirekesztő retorika megjelenését a városi térben és a politikai diskurzusban, és

azt az egymásra rakódott egzisztenciális bizonytalanságot, félelmet, bénultságot és frusztrációt is, amit ezek kiváltak.

Az Archívum rovat első szövege egy magyarul eddig nem olvasható, 1908-as Freud-tanulmány, a „Die »kulturelle« Sexualmoral und die moderne Nervosität”. Freud ebben az írásban, előrevetítve *Rossz közérzet a kultúrában* című művének alapgondolatait, a „civilizált nemi erkölcs” elfojtó, neurotizáló hatását elemzi. A szöveg figyelemre méltó „gender-érzékenységgel” kiemeli, hogy a társadalmi normák különböző elvárásokat támasztanak férfiakkal és nőkkel szemben a házasság előtti és alatti szexualitásukat illetően, s így más-képp is betegítik őket.

Johanna Hopfengärtner német történész életrajzi tanulmánya az Argentínába emigrált pszichológus és újságíró, Székely Béla pályáját rekonstruálja különböző (magyar, német és spanyol nyelvű) forrásokból. A magyarországi cionizmushoz, freudomarxizmushoz és pszicho-pedagógiához való kapcsolódásokon kívül feltárja, hogyan járult hozzá Székely az argentin klinikai- és gyermekpszichológia fejlődéséhez, s milyen szakmai feszültségekkel volt terhelt ottani helykeresése.

Hárs György Péter alaposan adatolt tanulmánya Nagy Lajos és a pszichoanalízis kapcsolatát járja körül. Bemutatja Ferenczi és más pszichoanalitikus szerzők és irányzatok hatását az íróra, és Nagy Lajos stekeliánus attitűdjét, amely nagyobb társadalmi tudatosságot és érzékenységet vár a pszichoanalízistől. Végül közli Nagy Lajos egy kevésbé ismert cikkét, melyben a szerző 1919-ben (a *Vörös Lobogó* című, Tanácsköztársaság alatt megjelent lapban) üdvözli a pszichoanalízis első, Ferenczi által vezetett egyetemi tanszékét.

A recenziók között Slavoj Žižek szlovén filozófus *Against the Double Blackmail. Refugees, Terror and Other Troubles with Neighbours* című 2016-ban megjelent, igen húsbavágó témát tárgyaló könyvéről közöljük Erős Ferenc sokszálú gondolati hálót mozgó olvasatát. Žižek a menekültválság kapcsán erőteljes bírálatot fogalmaz meg mind a baloldali liberális, mind a migráns-ellenes populista nézetekkel szemben. Nézete szerint az iszlám egyre inkább betagozódik a globális kapitalizmusba, és Európát nem a muszlim bevándorlók, hanem elsősorban épp saját bevándorló-ellenes védelmezői fenyegetik. A határvonalak a globalizált világból kizárt „mások”, kizsákmányoltak, elnyomottak felé húzhatók meg. Žižek a szolidaritás és a nevetés eszközeit javasolja a tőlünk idegen, különböző távolságban lévő szomszédokkal való viszonyunkban.

Takács Bálint recenziója egy másik, fiatalabb generációhoz tartozó szlovén filozófus, Samo Tomšič *Marx and Lacan. The Capitalist Unconscious* című könyvéről szól, amely a kései, Marx által inspirált Lacan szemináriumait vizsgálja, egyben Marx és Lacan első szisztematikus összehasonlítását nyújtva

Végül Zipernovszky Kornél recenziója olvasható Péteri Lóránt *Mahler, a scherzo és a „kísérteties”* című könyvéről. A zenetudós Mahler 2. szimfóniája scherzo-tételének szentelt egy teljes kötetet, a freudi „kísérteties” fogalma és a modernitás kontextusában.

A nagyrészt történeti jellegű írások relevanciája és aktualitása az utóbbi idők (magyarországi és globális) társadalmi-politikai folyamatainak tükrében is egyértelmű. A szövegek megerősítenek abban, hogy a mindenkori „realitáselvhez” való kritikátlan alkalmazkodás nem feltétlenül vezet mentális és társadalmi egyensúlyhoz – a pszichológia oldaláról sem.

Borgos Anna

Stephen Frosh

PSZICHOANALÍZIS NEHÉZ IDŐKBEN: KONFORMIZMUS VAGY ELLENÁLLÁS?¹

Bevezetés

Ha a pszichoanalízis, legalábbis részben, „zsidó tudomány” – amint én annak vélem (Frosh, 2005) –, akkor Magyarországon számos okból szoronghatunk némiképp amiatt, hogyan is ünnepelhetnénk Ferenczit, Bálintot vagy Róheimet. A magyarországi zsidó népesség 1944-ben történt elpusztításának nagyságrendjét (közülük 400.000-et a náci haláltáborokban öltek meg, Eichmann irányítása alatt magyar fasiszták segítségével gyűjtve össze őket) még Magyarországon is ritkán ismerik el teljesen; és jól dokumentált a folytatás, sőt talán az antiszemitizmus növekedése is a mai Magyarországon (pl. Kovács, 2012). Fölfoghatnánk ezt akár egy általában autoriter politikai kontextus elemeként, amit a nacionalista ultra-jobb dominanciája jellemez – erre csupán egyetlen példa az 2015-ös menekültválságra adott keményvonalas válasz –, vagy talán sokkal speciálisabb, pontosan a zsidókra és a zsidóról kialakított képre irányuló dologról van szó, olyasvalamiről tehát, ami részletesebb és óvatosabb elemzést kíván, mint amelyet én adhatok. Mégis, fekete fellegként nehezedik gondolkodásom és talán éppígy másoké fölé. A pszichoanalízisnek Európában zsidó gyökerei vannak, és a nácik eljöveteleig a zsidók túlsúlya jellemezte; majd a hősi ellenállás és a elítélendő bűnrészesség különböző fokozatain át lerombolták; és ennek a rombolásnak az örökségét sem a nemzetközi pszichoanalitikus mozgalom, sem az érintett országok többsége nem tudta maradéktalanul kezelni (Frosh, 2012). Az apagyilkosság öröksége ez talán, vagy atavizmus, vagy a gyűlöletet követő tagadás egyenes megnyilvánulása. Folyamatosan föl-bukkan például a pszichoanalitikus kongresszusok előadásáiban, ahol az antiszemitizmus

¹ A tanulmány a „Psycho-Politics: The Cross-Sections of Science and Ideology in the History of Psy-Sciences” c. konferencián (Közép-európai Egyetem, 2015. okt. 30-31.) elhangzott előadás írott változata.

valamiképpen az attitűdöknek és a vonzalmaknak a pszichoanalízis története által ihletett összetett egyvelegében látszik megjelenni (Ehrich et al, 2009).

Gyorsan abba is hagyom ezt az ízléstelen témát, azonban bele is vonom a pszichoanalízisnek az őt más autoriter társadalmakban sújtó némely kényszerre adott intézményes válaszairól való gondolkodásba. Anélkül, hogy részletesen dokumentálnám a magyar pszichoanalitikusoknak a politikai autoritarianizmusra adott válaszait, nyilvánvaló, hogy az Egyesület, a Ferenczi által vezetett fényes kezdetek után, a fasiszta és a kommunista rezsimek alatt több rossz időszakot is megélt. Megjegyzendő, hogy a pszichoanalízis kezdetől fogva ki volt téve az antiszemitizmusnak. Ferenczi azt írja Freudnak 1919-ben, a rövid életű Tanácsköztársaság összeomlása után:

„Az elviselhetetlen vörös terror után, mely mint rémálom nehezedett az ember kedélyére, most itt van nekünk a fehér. [...] [A] tekintettel semmire nem lévő klerikális-antiszemita szellem aratott győzelmet. [...] [A] brutális zsidóüldözés vár ránk, magyar zsidókra. [...] A Ψα. számára természetesen az volna a legjobb, ha teljes visszavonultságban és észrevétlenül folytatná munkáját.”²

Ezt a részleges visszavonulást az analitikusokra az antiszemitizmus kényszerítette rá; mint látni fogjuk, a politikai visszavonulás más esetei mögött más döntő tényezők álltak. Annak, hogy a Tanácsköztársaság kísérlete véget ért, számos közvetlen hatása volt, beleértve Ferenczi egyetemi kinevezésének elutasítását (egyetemi tanszéken ő volt a pszichoanalízis első professzora), a zsidók és értelmiségiek emigrációs hullámát, ami számos pszichoanalitikust is magával sodort (például Melanie Kleint és Radó Sándort), és azt az elveszített lehetőséget, hogy Budapest az európai pszichoanalízis központja legyen. 1938-at követően és a szigorúbb zsidóellenes törvényeknek a jobboldali magyar kormányzat általi elfogadása után még több zsidó analitikus távozott; azok pedig, akik maradtak, erejükön fölülr küszködtek a háborús évek alatt, és sokukat megölték. Mészáros Judit (2012) a pszichoanalízis veszteségeit inkább az antiszemitizmus közvetlen következményének látja, mintsem egy magára a pszichoanalízisre irányuló támadás hatásának tulajdonítja (ami inkább a kommunizmus alatt volt jellemző), és – dicsérve a pszichoanalitikus mozgalom maradéka nem-zsidó vezetőinek magatartását – megjegyzi:

„A náciizmus pszichoanalízis ellenes ideológiája – ami a pszichoanalízist zsidó értelmiségi fejleménynek nyilvánította, és olyan propaganda kampányt zúdított rá, ami lerombolta alapelveit, és körülötte a tökéletes semmibe vétel atmoszféráját teremtette meg – lényegében

² A szerző ugyan Mészárostól veszi az idézetet (Mészáros, 2012, 85.), én azonban az eredeti levelezést használtam (819 FER in: Freud – Ferenczi, [2003] Freud, S. – Ferenczi S.: *Levelezés*. II/2. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 256.) (A ford.)

nem tudott beszivárogni Magyarországra az 1930-as és 1940-es években. Mindamellet, közvetve, mind a Horthy rezsim alatti fehérterror, mind pedig 1938 zsidóellenes törvényei, akárcsak a magyar és német nácik romboló tevékenysége – az üldözött zsidóság révén – súlyos veszteségeket hagyott hátra a magyar pszichoanalízisben.” (Mészáros, 2012, 102).

Noha alaposan dokumentálja azokat a törekvéseket, amelyek a magyar zsidó analitikusok segítségét szolgálták, Mészáros kitér a magyar egyesületet ért veszteségre és hivatalos túlélése folytatásának a háború alatti kétértelműségeire is.

„1939-ben, a második világháború kitörése előtt, a magyar egyesületnek 28 tagja és három pártoló tagja volt. Közülük öten emigráltak a következő években: Bak Róbert, Feldmann Sándor, Hann-Kende Fanny, Lázár-Gerő Klára és Róheim Géza. A háború alatti időkből nem ismert több adat. 1944-ben, mint az európai egyesületek legtöbbször – a dán, a holland, a francia és a svájci –, a magyar egyesület is csekély életjelet mutatott. [...] Tragikus, hogy számos magyar pszichoanalitikust öltek meg koncentrációs táborokban és 1944-ben és 1945-ben, a háború során” (uo. 92-93).

A Magyar Pszichoanalitikai Egyesület 1949-es kényszerű megszüntetésének és az azt követő, immár sztálinista antiszemitizmussal való együtt rezdülésének fényében sokkal többet is elmondhatnánk, hogy a történetet naprakésszé tegyük, azonban ez a kontextus talán elegendő lesz. Magyarországon, ahol az a konferencia zajlott³, amelyből ez a publikáció született, a teljes pszichoanalízis-történetet – ahogyan számos más helyen is – mélyen átítatta a huszadik századi autoriter politika válsága.

Politika

A pszichoanalízis és a politika kapcsolódási pontjai mélyen gyökerezőek és provokatívak. Számos példa van arra, mi módon használták föl eszközként a pszichoanalízist a haladó politika előmozdítása érdekében, a társas szubjektum radikális kritikával összeegyeztethető elméletét és emancipatorikus gyakorlatát kínálva. Ezek a példák a második világháború előtti Európából származnak, és kétséges, hogy tekinthetőek-e olyanoknak, mint amiknek a forrásai Freud saját, késői „társadalmi” szövegei (pl. Freud, 1930). A háború után hangjuk viszonylag elcsöndesedett, Herbert Marcuse (1955) *Eros and Civilization* [Erosz és civilizáció] című művének föltűnéséig és egy radikális közösség – leginkább a pszichoanalitikus mozgalmon kívüli – terjeszkedéséig, és a feminista kritika erős beáramlásáig, aminek némely esetben feminista pszichoanalitikusok vagy később pszichoanalitikussá váló feministák (pl. Mitchell, 1974; lásd még Frosh, 1999 és Zaretsky, 2015) is közvetítői voltak. Itt azonban fölhívnám a figyelmet egy másik aspektusra is: az, ahogyan

³ Lásd az 1. lábjegyzetet.

egyébként több pszichoanalitikus átadta magát a progresszív gondolkodásnak, szintén a konformitás felé való *intézményes* sodródás ismételt tendenciáját mutatja. Ez természetesen egyáltalán nem a teljes történet: ahol csak megalkuszik a pszichoanalízis, mindig találunk olyan analitikusokat is, akik ellenálltak ennek a folyamatnak, és a progresszív politikának voltak erős intézményes példái is, mint a „ingyenes pszichoanalitikus klinikák” mozgalma Berlinben, Bécsben, Londonban és kiemelten Budapesten, az 1920-as és 1930-as években (Danto, 2005), vagy ilyenek tekinthető még a Brit Pszichoanalitikus Egyesület föllépése a nukleáris fegyverek ellen az 1990-es években (Segal, 1995). A konformizmus azonban szemmel látható volt, és időnként olyan szituációkban mutatkozott meg, hogy remélni lehetett, hogy a pszichoanalízis magára talál a *politikai* ellenállás erkölcsi gyakorlataként. Természetesen nem hiszem azt, hogy ez a jelenség kizárólag a pszichoanalízisre jellemző: számos hivatalos szervezet nagyon is késznek mutatkozott arra, hogy vigyázzba álljon, amikor az „autoritások” megkívánták, hogy így tegyen. Azonban a pszichoanalízist, a tudattalan „tudományát” különösen tanulságos így látni, küszködve önnön tudattalanjával, bizonyos fokig, legalábbis, akaratlanul.

Konformitás és kritika

Semlegesség

Hadd hozzak itt föl egy példát, ami összefügg a pszichoanalitikus „semlegesség” kérdésével és annak a pszichoanalitikus intézményekre gyakorolt hatásával. A „semlegesség” tulajdonképpen arra vonatkozik, hogy a pszichoanalitikus „egyenlő távolságra helyezkedik el az ösztön-éntől, az éntől és a felettes éntől” (A. Freud, 1937, 29.)⁴, utalva arra a gondolatra, hogy az analitikusnak semleges gondolkodási funkciót kellene képviselnie, ami ellenáll az elhamarkodott ítélésnek. Bővebben, Laplanche és Pontalis (1994, 425.) a következőképpen fogalmaz:

„Az analitikusnak semlegesnek kell maradnia a vallási, erkölcsi és társadalmi értékekkel szemben, azaz nem szabad a kezelést valamilyen eszmény függvényében irányítania, s tartózkodnia kell mindenfajta tanácsadástól. Ugyancsak semlegesnek kell maradnia az áttétel megnyilvánulásaiival szemben, amit általában úgy fejezünk ki, hogy »nem szabad beavatkoznia a páciens játékába«. Végül, az analitikusnak semlegesnek kell maradnia a páciens szavaival szemben, azaz nem szabad eleve, elméleti előítéletek alapján előnyben részesítenie egyik vagy másik részletet vagy jelentéstípust.”

⁴ Itt is, és másutt, ahol létezik magyar kiadása az idézett vagy hivatkozott műnek, zárójelben annak az adatait adom meg. (A ford.)

Olyan semlegesség ez, ami engedi, hogy valami megtörténjen, várakozó álláspontra helyezkedik, hogy lássa, mi fog kialakulni, elutasítja a cenzúrázást, és következképpen nem csupán a zavarót és esetlegesen kellemetlent tűri meg, hanem – ezzel összefüggésben – a radikálist és az újat is. A cenzúra mindig a status quo-ra reflektál; abból a föltevésből ered, hogy mi helyes és tolerálható, mi megengedett és mi tűrhető; a semlegesség, ahogyan itt leírtuk, aláássa a cenzúrárt, éppen azzal, hogy nem foglal állást.

A semlegességnek ezt a különös válfaját egészen meggyőzően vonták kétségbe a kapcsolati analitikusok és mások, akik nem csupán annak a lehetetlenségét jelezték, hogy valaki ne éreztesse értékeket, hanem úgy is látták, hogy az erre való törekvés kibúvó az analitikusnak az alól, hogy felelősséget vállaljon jelenléte és a tevékenysége hatásaiért a pszichoanalitikus ülés során (pl. Benjamin, 2004). A „semlegességhez” való folyamodás a politikai konformitás olyan módozatait is eredményezheti, amelyek egyaránt aláaknázzák a pszichoanalízis igényét arra, hogy progresszív diszciplínává váljék, és hogy föltárja a „tudattalan” kialakulásának aspektusait. A kényes pont itt az, hogy a „semlegesség”, amivel az analitikus szembesíti a beteget, „semlegességgént” értelmeződik a külvilággal és különösen a politikai folyamatokkal kapcsolatban – még ha ezek nagyon erősen hatnak is a betegek és a lakosság mentális jól-létére, és alkalmasint egy „semleges”, illetéktelen külső „ütközésektől” mentes pszichoanalitikus ülés lehetőségére.

Rendkívül röviden két példával élnék itt. Mindkettőről írtam már részletesebben (Rubin és tsai 2016; Frosh, 2005),⁵ és közöltem egy részét annak az anyagnak, ami következik; azonban tárgyalásukhoz azzal a kérdéssel kívánok visszatérni, hogy mit gondoljunk a „nehéz idők” pszichoanalíziséről.

Németország

Az első példát a pszichoanalízis Németország náci időszakára eső, mára jól föltárt történetéből vettem. Bőven lehetne mesélni erről, és itt csekély mennyiségű anyagot fogok nagyon szelektíven bemutatni, hogy fölvessem annak a korrozív hatásnak a kérdését, hogy ami a pszichoanalitikus „semlegességet” jelenti, az mégis könnyen bűnrészességgé válhat. Az 1930-as évekre a német pszichoanalízis modellként szolgált arra, hogy miként gyakorolható és hasznosítható a pszichoanalízis egy fejlett társadalomban. A náci 1933-as hatalomba kerülése után föltűnően rövid időn belül mindez mégis veszendőbe ment. Max Eitingon, aki

⁵ A következő két rész kivonat és rövidítés a következőkből: Frosh (2005): *Hate and the Jewish Science: Anti-Semitism, Nazism and Psychoanalysis*. London: Palgrave; és Rubin, A., Mandelbaum, B., Frosh, S. (2016): No memory, no desire: Psychoanalysis in Brazil during Repressive Times. *Psychoanalysis and History*, 18, 1: 93-118.

a német pszichoanalitikus egyesület (DPG) elnöke volt, Palesztinába távozott, és a DPG-t két nem-zsidó analitikus vette át, akik ténylegesen náci kollaboránsokká váltak: Felix Boehm és Carl Müller-Braunschweig. A DPG-t 1935 végére „árjásították”, Ernest Jones aktív bűnpártolása mellett, közel három évvel azelőtt, hogy más zsidó szakembereket, mint az ügyvédeket és az orvosokat is, kizártak a saját megfelelő szervezeteikből. 1936-ra Otto Fenichel kijelentette, hogy a DPG „árja” tagjai „elutasítanak bármiféle kapcsolatot – a legcsekélyebb szakmai kapcsolatot éppúgy, mint a személyeset – nem-árja kollégáikkal” (Eickhoff, 1995, 950.). A zsidók kizárását egyfajta rajongással karolták föl a nem-zsidó hajdani kollégák, akár attól való félelmükben, hogy kapcsolatba hozzák őket a zsidók sajátosan leértékelt marginalitásával, akár pedig aktív antiszemitizmusukból kifolyólag.

A zsidó analitikusokra nehezedő visszavonulási kényszer tekinthető úgy is, mint annak a hírhedten durva bánásmódnak egy változata, amelyben Wilhelm Reichet részesítette a pszichoanalitikus mozgalom. Reichet rendkívül ígéretes analitikusnak látták az 1920-as évek Bécsében, ahol nagybecsű szemináriumot vezetett a terápiáról, olyan szemináriumot, ami az 1933-as klasszikus művében, a *Karakteranalízis*ben hozta meg gyümölcseit. Berlinbe költözve, 1930-ban csatlakozott a kommunista párthoz, ahol azonban nézeteltérést keltett, részben, mert a dolgozó osztályok súlyáról kialakított nézetei Hitler színrelépésével megbuktak, részben a szexuális felszabadítás hangoztatása miatt (Sharaf, 1983). Innentől kezdve mindinkább elmélyedt a freudizmus és a marxizmus összekapcsolásának elméleti munkájában és a szexuális reform körüli gyakorlati politikában, és Fenichellel együtt a „politikus freudisták” elismert vezetője volt (Jacoby, 1983). Reich eszméi azonban fokozatosan eltértek a freudi pszichoanalízistől, alapvetően biologikusabbá váltak, és kevésbé törődtek a lelki élet képzeleti oldalával. Lényegesebb ennél, hogy Reich politikai radikalizmusa aggodalomra adott okot a pszichoanalitikus mozgalmon belül, beleértve magát a kimutathatóan kritikussá váló Freudot is. A nácik hatalomra jutásával Freud éppúgy, mint Jones potenciálisan különösen veszélyesnek látta Németországban a pszichoanalízis biztonságát fenyegető „politikai” aktivitást, élén Reichel mint annak legbotrányosabb képviselőjével. Anna Freudnak az 1933. április 27-i, Joneshoz írott levele éppúgy megmutatja az érvelést, mint az érzelmeket:

„Apámnak ez a véleménye a dologról: ha a pszichoanalízist tiltják, akkor azért kellene betiltani, ami, nem pedig a politikának és a pszichoanalízisnek azért a keverékéért (vagy »kotyvalékáért«), amit Reich képvisel. Apám alig várja, hogy megszabaduljon tőle, ami a pszichoanalízishez való kötődését illeti; amit apám Reichben kellemetlennek talál, az az, hogy ráerőszakolta a pszichoanalízisre, hogy politikussá váljon; a pszichoanalízisnek nincs helye a politikában.” (Steiner, 2000, 128.)

Annak a gondolatnak a terjesztése, hogy „a pszichoanalízisnek nincs helye a politikában”, kulcsszerepet játszott abban, hogy jellemzően destabilizáló természete miatt megvédjék a

pszichoanalízist a náci kritikától, és pontosan ebbe kapaszkodott bele Boehm és Müller-Braunschweig a nácikkal való alkudozásaik során. Boehm nyíltan ezt tette, amikor azzal érvelt a náciknak, hogy kétfajta pszichoanalízis létezik: az egyik a hamisítatlan változat, ami az állam szolgálatára lehet, és a másik az eltorzult, átpolitizált változat, ami mellett Reich kardoskodik. Hogy ez a „tisztá” és a „zsidó” pszichoanalízis közti különbségtételhez vezető utat kövesse ki, az nem nyíltan vállalt cél volt, hanem világosan egy olyan lépés, amit a „kétfajta pszichoanalízis” retorikája lehetővé tett. Freud maga átvette azt a nézetet, hogy Reich és Fenichel „bolsevik propagandára” használja föl az *International Zeitschrift für Psychoanalyse*-t, aminek Fenichel a szerkesztője volt, Fenichelnek ezért kellett a pozícióját elveszítenie (Nitzschke, 1999, 353.). Miként az Anna Freud leveléből kiderül, Freud valóban egészen érzéketlen volt a tekintetben, ami Reichel történhetne. 1933-ban, Eitingonnak írva, kifejti: „Minthogy Reich Bécsben ma bajt kever, el kell távolítani a DPG-ből. Tudományos okokból kívánom tenni ezt, azonban nincs ellenemre politikai okokból sem – sok sikert neki, ha a mártír szerepét akarja játszani” (Nitzschke, 1999, 355.). Megőrizni a pszichoanalízist azáltal, hogy megszabadítjuk a bajkeverőktől: ez mindig is Freud stratégiáinak egyike volt, és sohasem volt idegen a pszichoanalitikus intézmények működés módjától; ezt a törekvést tovább szította az a remény, hogy a pszichoanalízis depolitizálása a legvadabb radikálisok kizárása révén meggyőzhető a német hatóságokat arról, hogy egyedül „tudományos” érdemei alapján ítélik meg.

Amint ez kiderült, és amint Reich és még néhányan ezt előre látták, ez a „nempolitikus” attitűd ténylegesen kikövezte a pszichoanalízis részleges nácizálódásához vezető utat, miközben megfosztották döntően kritikus szerepétől. Ez egyben Reich „titkos” kizárását eredményezte a DPG-ből és az IPA-ból 1933 nyarán, egy olyan döntést, amelyről Reich láthatólag nem tudott körülbelül addig, míg meg nem érkezett 1934 augusztusában a luzerni kongresszusra, amikor is Müller-Braunschweig tájékoztatta róla, hogy egy évvel korábban kizárták. Ennek a kongresszusnak a folyamán nyilvánvalóvá vált Reich számára, hogy az IPA vezetősége támogatta a döntést. Jones később azt állította, hogy Reich lépett ki az IPA-ból azon a kongresszuson, azonban, úgy tűnik, Reichnek sohasem volt ez a szándéka (Sharaf, 1983, 188.).

Jacoby (1983) tárgyalta a Reichet ez idő tájt övező összetett politikai körülmények némelyikét, kimutatva, hogy Reich nem kapta meg az egyhangú támogatást még a „politikus” freudistáktól, nevezetesen Fenicheltől sem. Mindamellett, a döntő kérdés itt nem annyira az, hogy milyen nehéz eset volt Reich még azoknak is, akik potenciálisan elkötelezettek tűnhettek mellette, hanem hogy mennyivel inkább az volt azok számára, Freudtól lefelé, akiknek úgy tűnt, hogy Németországban a náci uralom időszaka különös óvatosságot követel meg bármiféle, esetleg fölforgató jellegű politikai részvétellel

szemben, s hogy ennek az lett a következménye, hogy magának a pszichoanalitikus mozgalomnak a politikája a náci követelmények árnyékában kezdett hasznavehetetlenné válni. Különösen, hogy a pszichoanalíziskép meghasadt: úgy tűnt, politikai vagy legalábbis társadalomkritikai dimenzióját el lehet és el kell választani „tudományos” igényeitől; ez a stratégia arra szolgált, hogy a pszichoanalízist az új német hatóságok számára biztonságos és hasznos színben tüntessék föl. Mindamellet, ez a stratégia nem csupán párhuzamos azzal, hogy a mozgalmat „zsidó” és „árja” összetevőire szakították szét, amelyek közül az előbbit potenciálisan bomlasztónak és élőszködőnek tüntették föl, az utóbbit viszont olyannak, mint ami a pszichoanalízist fölhasználhatóvá teszi, hanem ezzel a folyamattal metaforikus egységet is képezett. A pszichoanalízisnek később a zsidótlanított „Új Német Pszichoterápiá”-ban gyökeret vert magjai jó talajba voltak itt elvetve: kritikai dimenziója nélkül és zsidó elemei (úgy az emberek, mint az eszmék) nélkül valóban túlélte – azonban behódoltként, olyan technológiaiként, amit arra szántak, hogy előmozdítsa a polgárok munkálkodását.

Brazília

Második példám a világ egyik „legpszichoanalitikusabb” országából, Brazíliából való, amelynek a pszichoanalízisbe mint „modernizáló” erőbe való belebonyolódása hosszú és összetett történetre tekinthet vissza egy olyan kontextusban, amelyben a faji és szexuális „primitívseget” olyasvalaminek látták, ami megértést és ellenőrzést kíván (Plotkin, 2011). A második világháború után a brazil pszichoanalízis a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület (IPA) protokolljainak eszményített változata szerint szerveződött meg, abban az értelemben, hogy kereste az ortodoxiát, mint az elismertté válás útját – példajaként egyfajta „gyarmati” függőségnek, amely számos brazil szakmai és tudományos területen jelen volt. Ennek az ortodoxiának egy része ragaszkodott a politikai semlegességhez, egy olyan eredményhez, ami az 1960-as és 1970-es években, a brazil diktatúra időszakában, különösen pedig a szélsőségesen erőszakos „ólomévek” (1968–1974) idején válságba került. Ebben az időszakban, amelyben az ország a „hivatalos” pszichoanalízis talán meglepő terjedését élte meg (Russo, 2012), olyan esemény történt, amelynek során az IPA által elismert egyesületek Rio de Janeiróban a semlegesség és a „pszichoanalízis megőrzése” álarca alá rejtették részvételüket a kínzásban és az elnyomásban. Ezt a közjátékot Helena Besserman Vianna (1994) dokumentálta a *Don't Tell a Soul* (Tartsd a szádát) című könyvében. A könyv címét az IPA egy tisztviselőjének az a kérése ihlette 1993-ban, hogy a szerző, aki bizonyos szempontból az affér „áldozata” volt, soha többé ne beszéljen erről az ügyről.

Az eset 1973-ban kezdődött, amikor egy tiltott folyóirat megjelentetett egy jegyzéket, amely megnevezte Rio de Janeiro néhány „kínzóját”, köztük Amilcar Lobo kiképző anali-

tikust, Rio de Janeiro egyik pszichoanalitikus intézetéből ('Rio 1'). Lobo évekig volt analízisben Leão Caberniténél, aki abban az időben a Rio 1 és a Brazil Pszichoanalitikus Egyesület elnöke volt. A jegyzéket névtelenül megküldték egy argentin pszichoanalitikus folyóiratnak, amit Marie Langer szerkesztett. Hamar elterjedt a híre, először leveleken keresztül, amiket Langer küldött az IPA (a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület) és a COPAL (a Latin-Amerikai Pszichoanalitikusok Szövetsége) elnökeinek. Azután levél érkezett a COPAL-hoz Cabernite és a Rio 1 igazgatótanácsának két másik tagja aláírásával, amely elítélte a „tökéletesen hamis és minden alapot nélkülöző” vádaskodást. Serge Lebovici IPA elnök elfogadta ezt, és semmiféle további kutakodás nem történt. Miután kiderült (egy grafológus segítségével), hogy az egy másik IPA intézetben („Rio 2”) kiképzésben lévő Vianna felelős a névtelen levélért, a Rio 1 írt a Rio 2-nek, kérve annak megbüntetését, akinek szándékában állott „lerombolni és demoralizálni a brazil pszichoanalízist” (Vianna, 1994, 46.). Ettől kezdve szisztematikusan aláaknázták Vianna karrierjét.

Az 1980-as évek elejével és a fokozatosan megváltozó brazíliai helyzettel kiszivárogtak a vádaskodásokról és elleplezésekről szóló információk. Egy a pszichoanalízisről és a nácizmusról tartott nyilvános szeminárium során az egyik résztvevő korábbi politikai elítéltnak nyilvánította magát, és kijelentette, hogy látta Lobót a kínzók között. Ezt követően a Rio 1 végül elhatározta, hogy kizárja Lobót; mindamellet kizárták Helio Mascarenhast és Eduardo Pellegrinót, a Rio 1 két politikailag aktív tagját is, mert „tiltott dolgokról” – pl. a Lobo afférról – beszéltek az egyesület körein kívül. Ez súlyos szervezeti válságot robbantott ki Cabernite követői és Pellegrinót és Mascarenhast védelmező ellenzék között (Vianna, 1994, 88.). Adam Limentani IPA elnök tudomásul vette a két csoport közti válságot a Rio 1-ben, és úgy döntött, hogy befagyasztja az egyesület működését, és a helyzet kivizsgálására Helyszínelő Bizottságot küldött ki Robert Wallerstein elnökletével. A látogatás után intézményi követelmények sorát szabták annak feltételeként, hogy a Rio 1 egyesület helyreállíthassa függetlenségét. Ez magában foglalta Cabernite távoltartását a Rio 1-ben mindennemű adminisztratív felelősségtől (Wallerstein, 1999, 970.). A Bizottság mindamellet nem követelte Cabernite kizárását azért, amit Wallerstein később „otrombán etikátlan viselkedésnek” nevezett, és nem fektették írásba követelményeiket, mert azt „feltehetően jó szándékú személyek közti gentlemen's agreement”-nek tartották (Wallerstein, 1999, 970.). 1989-ben Lobo megjelentette önéletrajzát, amelyben „védelmezte négyévnnyi részvételét a kínzóbrigádokban, és elismerte, hogy kiképző analitikusaként Cabernite tökéletesen tisztában volt a tevékenységével” (Hildebrand, 1999, 31.).

1993-ban az IPA vezetője azt tapasztalta, hogy Cabernite nem csupán megtartotta jelentős befolyását az egyesületben, hanem kiemelkedő vezetéséért köztiszteletnek is

örvendett. Szembesülve ezzel a helyzettel, és csupán heves viták után történt meg Cabernite kizárása. A Rio 1 ellenállása mind az IPA javaslatának, mind pedig saját Etikai Bizottságuk megállapításainak elfogadásával szemben súlyos szakadáshoz vezetett az egyesületen belül, amelynek során hat tag kilépett, harminc másik pedig, új ellenzéki csoportot alkotva, belépett. Ennek a csoportnak a Közlönye szerint az IPA apolitikusságának mantrája még 1998-ban is hatott, amikor Otto Kernberg, ellátogatva Brazíliába, megtagadta, hogy beszéljen a szakadár csoportokkal Rióban, azt állítva, hogy „amikor a pszichoanalízisből politikai mozgalmat csinálnak, végleg elszakadunk a pszichoanalízis alapjaitól”. Továbbá azzal vádolta a csoportot, hogy a pszichoanalízis lejáratására esküdtek össze, és azt állította, hogy a csoport „destruktív, perverz és etikátlan, és zokon veszik azt a tényt, hogy a múltat nem lehet magunk mögött hagyni” (Hildebrand, 1999, 32-33.). Az IPA és a helyi brazil egyesületek mindent összevéve rosszul jöttek ki ebből az afférból. Ahelyett, hogy fölszóltak volna a kínzás és az erőszak ellen, a legjobb esetben is túlságosan könnyen hagyták becsapni magukat, a legrosszabb esetben pedig bűnrészesek voltak annak elfedésében – még az után is, hogy az állami rémuralom ideje véget ért. A tétlenséget hivatalosan a „pszichoanalitikus semlegesség” ideológiájával leplezték, vagy „a pszichoanalízis megőrzése” logikájával igazolták. Az IPA sohasem birkózott meg igazán azzal a kérdéssel, hogy miként kapcsolódott össze maga a pszichoanalízis a kínzással, a totalitarizmussal és az elnyomással, hogyan kerülte meg, hogy állást foglaljon ellene, és hogyan tagadta meg etikai felelősségét azzal, hogy úgynevezett semleges hozzáállást vett föl.

Érdeemes megjegyezni, némiképp spekulatívan, hogy miként visszhangoz a Cabernite-Lobo affér néhány transzgenerációs analitikus forgatókönyvet. Azoknak az európai pszichoanalitikusoknak a profilja, akik a második világháború után Brazíliába vándoroltak ki, kritikus irányba mozdította a brazil pszichoanalízisnek, különösen hivatalos szervezeteinek a történetét. Werner Kemper volt az egyik kulcsfigura, aki 1949-ben azért érkezett, hogy a kiképző analízis igényét Rióban segítse kielégíteni. Kemper Németországban az úgynevezett Göring Intézet poliklinikájának igazgatója volt a második világháború idején, és együttműködött a náci rezsimmel (Goggin és Goggin, 2001). Kemper volt Cabernite analitikusa. Természetesen leegyszerűsítés volna azt állítani, hogy közvetlen kapcsolat állott fenn az IPA abbeli kudarca, hogy kezelje néhány olyan német analitikus náci örökségét, mint Kemper és a között a kudarca között, hogy kezelni tudja némely brazil analitikus bűnrészességét az ország erőszakos diktatúrájában. Mindazonáltal figyelemre méltó, hogy Kemper náci kapcsolatai vajmi kevés érdeklődést váltottak ki, amikor Brazíliába költözött, fontosabb lévén, hogy olyan „alkalmas” pszichoanalitikus volt, aki előmozdíthatta egy hivatalos egyesület megalapítását. Nem tudhatjuk, mi szivárgott át közte és Cabernite között Cabernite analízise során, azonban a Kemper múltját ebben az időben körülhangzó hallgatás

párhuzamos azzal a csönddel, amely a Lobo-eset körül eluralkodott, és tartott, amilyen hosszan csak lehetett. Ami itt szemet szúrhat, az a kényelmetlen igazság elleni intézményesített védekezésre irányuló tendencia, ami nem csupán szemet hunyásban nyilvánult meg, hanem a tagadás nagyon is aktív és olykor rosszindulatú praktikáiban is. Talán azt is hozzátehetnénk, hogy annak színlelése, hogy nem történt semmi, a történelem elfelejtését reprezentálja, ami ellen, úgy hihetnénk, a pszichoanalízis minden tudományok közül a legvédehetőbb – de természetesen nem az.

Konklúzió

Azt vettem föl, hogy bizonyos intézményi történeteiben a pszichoanalízis föltárja, hogy miként fejlesztett ki a progresszívabb aspektusaival hadilábon álló normalizáló és alkalmazkodó tendenciákat. A pszichoanalízis „haladó” részeit igazabbnak tartom a pszichoanalitikus küldetésre mint egészre nézve, minthogy azok a késő tizenkilencedik és a korai huszadik század társadalmi forradalmában zajló kialakulásának körülményeiből erednek, és egyben tükrözik azt a képességét is – utánozva a tudattalant –, hogy lerombolja a status quo kényelmét. Mindamellett igen erős a generációk közti összejátszás a hallgatáson és tagadáson alapuló elfojtással, különösen amikor – mint a brazil esetben – az a normalizálás társadalmi ortodoxiájához és a gyarmati hódoltság történetéhez kötődik. Ha ezt a szélsőségekig viszik, olyan viselkedést produkálhat, amit „szimptomatikusnak” nevezhetünk valami nem teljesen feldolgozottnak a jelenlétére nézve; ebben az esetben a erjedést, aminek az eredete a náciizmussal és a pszichoanalitikus etika lerombolásáig nyúlik vissza.

Befejező kérdésem azokra a körülményekre vonatkozik, amelyek között a pszichoanalízis életben tudja tartani haladó vállalkozását, amikor szembe találja magát a tekintélyelvűséggel, és azokra, amelyek között ezt nem teheti meg. Mint láttuk, az utóbbi számos összefüggő okból következhet be, ilyenek az egyéneknek a biztonságuk miatti, valódi félelemmel színezett érthető szorongása és az ugyanúgy érthető bizonytalanság, amit átélhetnek, amikor olyan zavarba ejtő helyzettel találják magukat szemben, ami kívül esik megszokott tapasztalataikon, gyorsan változó és potenciálisan veszélyes. A náciizmus való behódolás uralmuk korai éveiben, 1930-ban például, csak utólagos bölcsességgel látszik teljességgel és nyilvánvalóan fonáknak; abban az időben nem volt szükségszerűen hibáztható hozzáállás (noha néha igen), minthogy az emberek elszánták magukat arra, hogy elkerüljék a megelőző háború esztelen vérontásának megismétlését, amelyben sokuk különben is bűnösnek érezte magát. Azonban a tekintélyelvűséghez való alkalmazkodás végbemeget az opportunizmuson keresztül is (a nem-zsidó analitikusok némelyike Németországban valahogy nem túlságosan törődött azzal, hogy a zsidók, akikkel versengeniük kell, többé már nincsenek a színen), és azért is, mert magán a pszichoanalízisen belül is van

néhány elem, ami ilyen körülmények között aktiválható. Például nyilvánvaló, hogy a „hivatalos” pszichoanalízis terjeszkedését Argentínában, a gyilkos junta éveiben, elősegítette az, hogy a pszichoanalízis átvette az orvosi kezelés diskurzusát, ami egyaránt tűnhetett a társadalmi nyugtalanság privatizálásának és patologizálásának is; továbbá az, hogy befogadta a családi ideológiát, összehangolható volt a katolikus egyház nézeteivel, amellyel a vezetőség kapcsolatban állt (Plotkin, 2012). Ugyanezen tényezők némelyike játszhatott szerepet Brazíliában, ami olyan tradíciókra épült, ahol a pszichoanalízist egy normalizáló „modernizációs” folyamat részeként vetették be, arra a célra, hogy megfékezze a brazil karakter fantáziált „vadságát” (Plotkin, 2011). A német esetben a pszichoanalízis „zsidóságát” övező szélesebb ambivalencia volt rendkívül figyelemre méltó, noha ez Wilhelm Reich kezelésében nem lehetett lényeges elem; ami sokkal fontosabb ennél, az az korszak kiváltotta immobiliáló szorongás volt, és a pszichoanalitikus mozgalom vezetőinek képtelensége arra (beleértve Freudot), hogy megértsék a politikai földrengés mértékét, amivel szembe találták magukat. Itt is, mindamelllett, fel kell hozni egy szisztematikus érvet: a pszichoanalízis hajlama arra, hogy visszavonuljon a személyesbe, hogy a „belsőre” összpontosítson, lényegi erőnek tekinthető – végül is, elsődlegesen, ez az, amit tesz, és ahogyan működik. Azonban világos ennek gyengesége is: kivonva magát abból a társadalmi és politikai kontextusból, amelyben betegek, analitikusai és intézményei működnek, reduktívvá és múltba révedővé válhat, a társadalmi szenvedést inkább patologizálva és individualizálva, mintsem megértve annak forrásait és azt, hogy mit kellene tenni, hogy megküzdjenek vele. A Lacannak tulajdonított híres mondás, hogy „a suszter maradjon a kaptafánál”, sejtet valamit erről: a pszichoanalitikusok nem tarthatnak igény szakértelemre a társadalmi és politikai szférában, éppen, mert pszichoanalitikusok. Amiről igazán tudnak vagy tudnának, az a tudattalan és az, hogy az miként működik a pszichoanalitikus ülés során. Mindazonáltal, ha ez *minden*, amit tudnak, és amit képesek tudatukba beereszteni, pszichoanalitikusokként éppúgy, mint polgárokként, akkor nem valószínű, hogy képesek szembeszállni egy tekintélyelvű rendszerrel, amely „ütközik” [impinge on] (hogy pszichoanalitikus kifejezést használjunk) a betegek jól-létével és szokásaival. Amennyire lehetséges különbséget tenni, mind Németországban, mind pedig Brazíliában azok a pszichoanalitikusok, akik szenvedtek, nem azért voltak üldözöttek, mert pszichoanalitikusok voltak; inkább vagy azért, mert zsidók voltak (Németországban), vagy mert radikálisok (mindkét országban). Ezek miatt is vonzódhattak a pszichoanalízishez, azonban a hivatalos pszichoanalízisnek nem tartozott a lényegi természetéhez, hogy így történjen.

Nálam a „hivatalos” pszichoanalízis kifejezés nyilvánvalóan egyszerre homályos és vitatható. Számos „hivatalos” pszichoanalízis létezik, és, jellemzően egy liberális hivatásra, szintén számos analitikus van, aki nem ragaszkodik erősen semmilyen nézőponthoz, amit

számára a társadalom, amelyhez tartozik, kijelöl. Mindazonáltal, valamit meg kell jegyezni azzal kapcsolatban, ahogyan az IPA által elismert egyesületek működtek Németországban és Brazíliában azokban a nehéz időkben, amelyekre ez az írás utal. Ami „hivatalos”, az intézményesített és bürokratizált, és függővé és elbűvöltté válik bármely társadalom hatalmi központjainak szélesebb társadalmi helyeslésétől és elfogadásától. Ez még erősebben igaz lehet egy olyan diszciplínára, mint a pszichoanalízis, amelyet mindig fenyeget a marginalizálódás veszélye, és piszkosnak és felforgatónak látszik (például a szexualitás iránti érdeklődésében), mint más „tiszteletreméltóbb” tudományokra, amilyen az orvostudomány vagy a jogtudomány. A „hivatalos” lét ily módon hagyja behódoltságba sodródni, mintha minél robbanékonnyabb lenne az a tudattalan anyag, amellyel foglalkozik, annál konformistábbnak kellene lennie, hogy megfékezze azt, és a társadalom „normális” eleme legyen. Ha ez kerül túlsúlyba, ha a „hivatalos” elfogadottság és befolyás a cél, akkor a föltételezett semlegesség, amibe a pszichoanalízis olyannyira beleszerelmesedett, azonossá válik a társadalmi és politikai konformizmussal, s ez megfelelő körülmények között az itt fölvezetett reakciókhoz vezethet. Amikor a pszichoanalízis az 1890-es években Freuddal kialakult, marginális tudomány és gyakorlat volt; sohasem volt kényelmes helyzetben, azonban talán ez a fajta kényelmetlenségérzés bizonyos mértékig beolthatja az ellen a veszély ellen, hogy amikor bajban van, ahogyan ez gyakran megesik, irányt tévessen és elveszítse etikai tartását.

Hárs György Péter fordítása

IRODALOM

- BENJAMIN, J. (2004). Beyond Doer and Done To: An Intersubjective View of Thirdness. *Psychoanalytic Quarterly*, 73, 5-46.
- DANTO, E. (2005). *Freud's Free Clinics: Psychoanalysis & Social Justice*. NY: Columbia University Press.
- EICKHOFF, F. (1995). The Formation of the German Psychoanalytical Association (DPV): Regaining the Psychoanalytical Orientation Lost in the Third Reich. *International Journal of Psycho-Analysis*, 76, 945-956.
- ERLICH, H.S., ERLICH-GINOR, M. & BELAND, H. (2009). Being in Berlin: A large group experience in the Berlin Congress. *International Journal of Psychoanalysis*, 90, 809–825.
- FREUD, A. (1937). *The Ego and the Mechanisms of defence*. London: Hogarth Press. [Az én és az elhárító mechanizmusok. Budapest: Párbeszéd Könyvek, 1994.]
- FREUD, S. (1930). Civilization and its Discontents. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XXI (1927-1931): The Future of an Illusion, Civilization and its Discontents, and Other Works*, 57-146. [Rossz közérzet a kultúrában. In: uő, *Esszék*. Budapest: Gondolat, 1982, 327-405; önállóan Kossuth, Bp. 1993.]

- FROSH, S. (1999). *The Politics of Psychoanalysis*. London: Macmillan.
- FROSH, S. (2005). *Hate and the Jewish Science: Anti-Semitism, Nazism and Psychoanalysis*. London: Palgrave.
- FROSH, S. (2012). The Re-Enactment of denial. In A. Gulerce (ed) *Re(con)figuring Psychoanalysis: Critical Juxtapositions of the Philosophical, the Sociohistorical and the Political*. London: Palgrave.
- GOGGIN, J. & GOGGIN, E. (2001). *Death of a 'Jewish Science': Psychoanalysis in the Third Reich*. West Lafayette: Purdue University Press.
- HILDEBRAND, P. (1999). The Cabernite Affair. *Bulletin of the British Psychoanalytical Society*, January, 30-34.
- JACOBY, R. (1983). *The Repression of Psychoanalysis* New York: Basic Books.
- KOVÁCS, A. (2012). Antisemitic Prejudice and Political Antisemitism in Present-Day Hungary. *Journal for the Study of Antisemitism*, 4, 443-467.
- LAPLANCHE, J. & PONTALIS, J.-B. (1994). *The Language of Psychoanalysis*. London: Hogarth Press. 1973. [Laplanche, J. és Pontalis, J.-B. (1994). *A pszichoanalízis szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.]
- MARCUSE, H. (1955). *Eros and Civilization* Boston: Beacon Press, 1966.
- MÉSZÁROS, J. (2012). Effect of Dictatorial Regimes on the Psychoanalytic Movement in Hungary before and after World War II. In M. Plotkin and J. Damousi (eds.) *Psychoanalysis and Politics: Histories of Psychoanalysis Under Conditions of Restricted Political Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- MITCHELL, J. (1974) *Psychoanalysis and Feminism*. Harmondsworth: Penguin. Frosh, S. (1999) *The Politics of Psychoanalysis*. London: Palgrave. Zaretsky, E. (2015) *Political Freud*. New York: Columbia University Press.
- NITZSCHKE, B. (1999). Psychoanalysis during National Socialism: Present-Day Consequences of a Historical Controversy in the 'Case' of Wilhelm Reich *Psychoanalytic Review*, 86, 349-366.
- PLOTKIN, M. (2011). Psychoanalysis, Race Relations and National Identity: The Reception of Psychoanalysis in Brazil. In W. Anderson, D. Jenson and R. Keller (eds.) *Unconscious Dominions: Psychoanalysis, Colonial Trauma and Global Sovereignties*. Durham: Duke University Press.
- PLOTKIN, M.B. (2012). The Diffusion of Psychoanalysis under Conditions of Political Authoritarianism: The Case of Argentina, 1960s and 1970s. In M. Plotkin, and J. Damousi (eds.) *Psychoanalysis and Politics: Histories of Psychoanalysis Under Conditions of Restricted Political Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- RUBIN, A., MANDELBAUM, B., FROSH, S. (2016). No memory, no desire: Psychoanalysis in Brazil during Repressive Times. *Psychoanalysis and History*, 18, 1: 93-118.
- RUSSO, J. (2012). The Social diffusion of Psychoanalysis during the Brazilian Military Regime: Psychological Awareness in an Age of Political Repression. In J. Damousi and M. Plotkin (eds.) *Psychoanalysis and Politics: Histories of Psychoanalysis under conditions of restricted political freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- SEGAL, H. (1995). From Hiroshima to the Gulf War and After. In A. Elliott and S. Frosh (eds.) *Psychoanalysis in Contexts*. London: Routledge.

- SHARAF, M. (1983). *Fury on Earth: A Biography of Wilhelm Reich* London: Hutchinson.
- STEINER, R. (2000). *It is a New Kind of Diaspora: Explorations in the Sociopolitical and Cultural Context of Psychoanalysis* London: Karnac.
- VIANNA, H. B. (1994). *Não Conte a Ninguém – Contribuição à história das Sociedade Psicanalíticas do Rio azonban Janeiro*. Rio azonban Janeiro: Imago.
- WALLERSTEIN, R. S. (1999). Commentary on “Politikus de la Champs-Élyséese Fach a La Praedicatum et a la Törtűre: N-en Parallelez a Persona” ny Helena Besserman Vianna. *Journal of Amerikaian Psychoanalytic Association*, 47, 965-973.
- ZARETSKY, E. (2015). *Political Freud*. New York: Columbia University Press.

Philip Thomas

NEOLIBERÁLIS KORMÁNYOZHATÓSÁG, MEGSZORÍTÁSOK ÉS PSZICHOPOLITIKA¹

Bevezetés

A segélyek csökkentésével összefüggő megszorítások elleni mostani tiltakozások a brit társadalom megosztottságát jelzik. A segélyben részesülők számának korlátozására irányuló kormányzati törekvések nyomán szakadék nyílik gazdag és szegény között. A társadalom legsérülékenyebbjai, a munkaképtelenek és a mentális egészségi problémákkal küzdők drágán – némelyek az életükkel – fizetnek meg a neoliberalizmus politikai ideológiájáért. Ahogy a kormányzat egy mindinkább büntető és autoriter rendszert működtet a segélyre jogosultakkal szemben, öngyilkosságok és elhalálozások jelzik a fizikailag vagy mentálisan munkaképtelenek által megtapasztalt nyomorúság jéghegyének a csúcsait. A sebezhető embereket nyomorba juttatták az ellátásaikat fölfüggesztő vagy megvonó szankciók, amennyiben elmulasztottak eleget tenni a rendeleteknek, amelyek előírják, hogy „értékelő központokba”, „tréningfoglalkozásokra” járjanak, vagy minden héten benyújtsák a megkövetelt mennyiségű álláspályázatot.

Következésképpen nem meglepő, hogy újra föllángolt az érdeklődés Peter Sedgwick brit pszichológus munkássága és eszméi iránt (Cresswell and Spandler, 2009; Tietze, 2015; Cresswell and Spandler, 2015).² Leginkább az 1982-es, *Psycho Politics* című könyve emlékezetes, amelyben az antipszichiátria marxista kritikáját fejtette ki. A könyv

¹ A tanulmány a „Psycho-Politics: The Cross-Sections of Science and Ideology in the History of Psy-Sciences” c. konferencián (Közép-európai Egyetem, 2015. okt. 30-31.) elhangzott előadás írott változata.

² PsychoPolitics in the Twenty First Century: Peter Sedgwick and radical movements in mental health. Conference at Liverpool Hope University 10th June 2015.
<http://www.hope.ac.uk/psychopoliticsc21/#sthash.7A29CYLT.dpuf><http://www.hope.ac.uk/psychopoliticsc21/> accessed on 28th August 2015.

(Sedgwick, 1982) középpontjában az a ma is jelentőségteljes érv áll, hogy a „mentális betegség” címke politikai értéket képvisel a megszorításokkal szemben, mivel fölhasználható arra, hogy a rászorultságban élők megsegítésére igényeket támasszon az állam felé. Ez nem jelenti azt, hogy Sedgwick támogatná a mentális betegségek biomedikális modelljét.

Ebben az írásban, mielőtt röviden kifejteném a neoliberalizmus releváns aspektusait, körvonalazom Sedgwick érveit. Sedgwick kritikus volt Foucault-nak (1967) a *Madness and Civilization* [*Őrület és civilizáció*] című könyvében elfoglalt pozíciójával szemben, azonban idő előtti, 1983-ban bekövetkezett halála miatt, Sedgwick nem ismerhette Foucault későbbi munkásságát, különösen *The Birth of Biopolitics* [*A biopolitika születése*] című művét. Ez okból meg fogom vizsgálni a kormányzati politikának a segélyezettekre irányuló mai fejleményeit, mielőtt kifejteném Sedgwick és Foucault munkájának jelentőségét a neoliberalis megszorításoknak ellenállók számára. A befejezésben különösen a megmaradt radikális csoport, a *Recovery in the Bin* munkásságára fordítok figyelmet.

Pszichopolitika

Sedgwick bebizonyította, hogy az antipszichiátria számos okból problematikus. Szasz (1974) a fizikai betegségek világát tisztán biológiaiának, értékmentesnek látta, a mentális betegségeket pedig értékekkel megterheltnek – s erre a kettő közötti csalóka különbségre hagyatkozott. Egy másik probléma Laingnek (1959) a pszichiátria pozitívizmusáról szóló kritikájára vonatkozik, amelyben a pszichiátria mint orvosi (és így tudományos) diszciplína státuszát kérdőjelezi meg. Sedgwick bebizonyította, hogy Laing érvelése következetlen, amikor tagadja a természettudományos módszerek alkalmazását a pszichiátriában, mindamelllett azt állítja, hogy a pszichiátriában az orvostudománynak mégis szerepe van. Az antipszichiátriai pozíció végső soron cinikus. Képviselői szembehelyezkedtek a pozitivistákkal, de ezt olyannyira különböző perspektívákból tették, hogy lehetetlenné vált további, előrevivő alternatívák kidolgozása a rászorultságban élők számára. Ez pedig a nihilizmus pozíciójához vezet: „És aki cinikus, az nem lehet igazán kritikus; a radikális, aki csupán radikális nihilista vagy radikális tragikus, a leggyakorlatiasabb szándékok tekintetében a leghajthatatlanabb konzervatív.” (Sedgwick, 1982, 42.)

Ehelyett Sedgwick a fizikai és mentális betegségek egységes szemléletét javasolja, ami mindkettő értékeit nyilvánvalóvá teheti. A betegség egységes elmélete fölötte áll annak az erkölcsi és fogalmi válságnak, amit a pszichiátriára az antipszichiátria ráerőltetett – azaz, hogy a pszichiátriai rendellenességek vagy agyi rendellenességek (amely esetben a pszi-

chiáterek orvosi szerepre jogosultak), vagy nem betegségek (s ez esetben a pszichiáter szerepe erkölcsi, hasonlóan a papéhoz vagy a rendőréhez).

Sedgwick kritikus volt azzal szemben, amit a *Madness and Civilization*ben Foucault (1967) önkényes és alkalmanként pontatlan történeti elemzésének tartott. Kritizálta azért is, mert Foucault nem a betegek, hanem a doktorok nézőpontja iránt volt túlzottan érzékeny (Sedgwick, 1982, 137). A legkomolyabb vád azonban az volt, hogy Foucault elmulasztotta elemzését az ellen fordítani, amit úgy nevezett, hogy „az osztályviszonyok tündöklése és bukása a különböző termelési módokban vagy szembenálló politikai rendszerekben” (uo.,138.). Sedgwick úgy vélte, Foucault azon társadalmi körülményeken kívül vizsgálta a pszichiátriát, amelyekben az működik. A pszichiátriának ez az elemzése, érvelt Sedgwick, úgy fogalmaz az orvosi és tudományos ismeretek jegyében, hogy le van választva az azokat – különösen az osztályra és a termelésre vonatkozókat – formáló társadalmi és politikai valóságról. Következésképpen lehetetlen a pszichiátriát olyan gyakorlatnak tartani, amelynek a szándéka „a termelés eszközeinek tökéletesítése”.

Neoliberalizmus és a zsugorodó állam

A *Psycho Politics* megjelenése óta a politika és gazdaság képét átfestette a neoliberalizmus. Számos vita zajlik a neoliberalizmus eredete és története körül, ez azonban túlmutat az én illetékességemen. Itt csak ezen ideológia segélyekre vonatkozó néhány kulcskövetkezményét fogom kifejtetni. Harvey így határozza meg a neoliberalizmust:

„a politikai-gazdasági gyakorlatnak az az elmélete, ami föltételezi, hogy az emberi jól-lét leginkább az egyéni vállalkozói szabadság és készségek fölszabadításával mozdítható elő, olyan intézményes kereten belül, amit erős privát tulajdonjogok, szabad piacok és szabad kereskedelem jellemeznek.” (Harvey, 2005, 1-2.)

Fontos következménye ennek az állam hatalmának csökkenése, korlátozása a szabad piacok fenntartásához szükséges intézményes keretetek létrehozására és a jogi szerkezetek biztosítására az egyéni tulajdonjogok védelmében.

Az Egyesült Királyságban a neoliberalizmusban az egyéni szabadsághoz kapcsolódó érték Margaret Thatcher politikájában sűrűsödött össze. Megnyirbálta a jóléti kiadásokat, gyöngítette a szakszervezeteket, és privatizálta a közműveket és a szociális lakásokat. Ezeket a változásokat az a nézete vezérelte, hogy „Olyan nincs, hogy Társadalom. Vannak egyedi férfiak és nők, és vannak családok.”³ Harvey ezért írja ezt a neoliberalizmusról: „A tár-

³ Margaret Thatcher, *Women's Own*, 31st October 1987.

sadalmi szolidaritás (kollektivizmus) minden formáját szertefoszlatták az individualizmus, a magántulajdon, a személyes felelősség és a családi értékek javára.” (Harvey, 2005, 23.)

Ennek egyik következménye az a nézet, hogy az emberi lények megmaradása vagy bukása a döntéseik, tetteik és választásaik iránti saját felelősségükön áll. Amennyiben kizárólag az egyéni szabadság következményeként fogjuk föl a személyes siker vagy kudarc okait, akkor a neoliberalizmus nagy csúsztatása az, hogy amit egyéni választás következményének tart, annak semmi köze ahhoz a szélesebb társadalmi, gazdasági és politikai kontextushoz, amelybe az egyén beágyazódott. Az egyéni kudarc így az egyénhez tartozik. A szegénység azért növekszik, mert az egyén „rossz” attitűddel, hiedelmek „téves” rendszerével vagy a „pozitív ráhatás” hiányával rendelkezik. Semmi köze egy mindinkább igazságtalanná váló társadalomhoz. És nem függ össze az elnyomásban, a rasszizmusban és a visszaélésben gyökerező személyes történetekkel sem. Ez az elgondolás, tehát hogy a személyes gyengeségek a szegénység elsődleges meghatározói, áll a neoliberalizmus középpontjában. A neoliberális (így „liberális”) ideológia tengelyében az egyéni szabadság fogalma áll. Ez ellenkezik Sedgwicknek azzal a nézetével, hogy egymásért kollektív felelősséget viselünk. Ugyanakkor, az egyéni szabadság fogalma beleillik a hatalom és a kormányozhatóság⁴ foucault-i elemzésébe.

Hatalom és kormányozhatóság

Foucault-nak a hatalom természetével kapcsolatos meglátásai kétségtelenül a legfontosabb hozzájárulásai közé tartoznak a mai gondolkodásra. Amellett érvelt, hogy a marxizmushoz vagy a liberalizmushoz hasonló politikai elméletek a hatalmat leginkább negatív szempontból látják (Bracken és Thomas, 2010); a hatalom elnyom, korlátoz és elhallgat. Mindamellett, későbbi munkájában azt állította, hogy a hatalom éppúgy lehet pozitív és produktív, mint negatív és elnyomó.

Foucault marxizmushoz való viszonya összetett. Egy ideig a francia kommunista párt tagja volt, azonban 1953-ban kilépett, és soha többé nem csatlakozott. Olssen (2004) kimutatja, hogy bár Foucault mindig is kritikus volt a marxizmussal szemben, mégis vannak hasonlóságok abban, ahogyan Marx és Foucault társadalmi viszonylatban elemzi a

⁴ A kormányozhatóság (*governmentality*) azoknak az intézményeknek, eljárásoknak, elemzéseknek és észrevételeknek, számításoknak és taktikáknak az összessége, amelyek lehetővé teszik a hatalom e rendkívül sajátos, jóllehet összetett formájának gyakorlását, aminek megvan a maga célcsoportja, minthogy legfőbb tudásformája a politikai gazdaságtan, és legfontosabb technikai eszközét a biztonság apparátusai képezik. (*A ford.*)

hatalmat, azonban vannak lényeges különbségek is. Foucault elutasította a történeti materializmust, mert az ő nézetei szerint az a felvilágosodás problematikus hagyományában gyökerezik. Ahol a klasszikus marxizmus az egyének közti hatalmi viszonyokat a proletariátus és a tőke közötti osztályharcban látta, ott Foucault kulcsgondolata az volt, hogy a hatalom bármiféle elemzésének el kell mélyülnie abban, hogy miként alakítják a hatalmi viszonyok az érintett egyéneket.

Foucault (1982) nem utasította el teljes egészében hatalom marxista elemzéseit, de tagadta, hogy az alapvető lenne. Amellett érvelt, hogy az alávetettség mechanizmusai, noha nem függetlenek a marxista elemzésektől, mégsem azok határozzák meg őket. És mélyen kritikus volt az individualizmusnak a mai neoliberális társadalmakban talált formájával szemben. A *Birth of Biopolitics* című művében (Foucault, 2008) kimutatja, hogy a kormányozhatóság funkciója a neoliberalizmusban az, hogy „kimódolja az életmódot” (2008, 186.). Itt azt feszegeti, hogy miként irányítják a gazdasági szereplők vagy a *homo oeconomicus* életvitelét a polgári társadalomban:

„a polgári társadalom az a konkrét együttes, amelyen belül ezeket az ideális pontokat, a gazdasági embereket el kell helyezni, hogy megfelelően kezelhetők legyenek. Így a *homo oeconomicus* és a polgári társadalom a liberális kormányozhatóság technológiájának ugyanazon együtteséhez tartozik.” (2008, 296).

Rose (1990) azt állítja, hogy a kormányozhatóság központi jelentőségű a politikai racionalitás modern formái számára, mivel ez határozza meg a kormányzat feladatait a társadalmi erők felügyelete és maximálása tekintetében azáltal, hogy „szabályozza a lakosságot érintő folyamatokat, a törvényeket, melyek alakítják jólétüket, egészségüket, élettartamukat és képességüket a háborúzásra és a munkára.” (Rose, 1990, 5).

A neoliberális kormányozhatóságban a pszichológia központi szerepet játszik. A *Governing the Soul*ban Rose a kormányozhatóság azon formáival foglalkozik, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a profit maximálása érdekében szabályozzák és ellenőrizzék az alkalmazottat. Mindamellet, a 2008-as év banki válsága új prioritásokat hozott a pszichológia és a pszichoterápia kormányzati szerepében, átcsúsztatva a fókuszot az alkalmazottról a munkanélküliire.

Lynne Friedli és Robert Stearn (2015) kimutatták, miként kebelezte be a segélyre jogosultak elleni kormányzati tevékenység a klinikai pszichológiát és a terápiát. Pszichológiai „értékelések” és „beavatkozások” sora kontrollálja ma fogyatékkal és mentális egészségi

⁵ Lynne Friedli és Robert Stearn a „*pszichocompulsion*”-t a munkanélkülieket sújtó pszichológiai magyarázatokként határozzák meg. (Lynne Friedli és Robert Stearn, 2015 – *a ford.*)

problémákkal küzdő állampolgárok százainak és ezreinek életét, annak alkalmazásával, amit ők pszicho-kényszernek (*psychocompulsion*) neveznek,⁵ pszichológiai magyarázatok ráerőszakolásával az egyének munkanélküliségére. Ennek igazolása az a neoliberális nézet, hogy a munkanélküliség az adott személy munkanélkülivé válásának okairól kialakított „téves” hiedelmekből ered. Ezek idézik elő a „téves” attitűdöket és viselkedést, amilyen a „segélyfüggőség” is. Következésképpen a munkanélküli emberek hosszú távon segélyből élnek, és ellenállnak a fizetett munka keresésének. A kormányzat értékelő-központokat működtet, hogy beazonosítsa ezeket a „téves” hiedelmeket, és programokat indított, hogy „terápiával” „orvosolja” azokat. Ezeket a pszichológiai beavatkozásokat rákényszerítik a segélyjogosultakra. Amennyiben azok nem hajlandóak alávetni magukat, fölfüggesztik vagy leállítják a segélyeket.

A pszicho-kényszer erősen támaszkodik a pozitív pszichológia „erély-alapú” irodalmára, különösen az önbizalom, a rugalmasság, az optimizmus és az énhatékonyság fogalmaira. A pozitív pszichológia gyanakvó a „mély” pszichológiával szemben, mert az arra bátorítja az embereket, hogy bensőleg reflektáljanak a traumából és szerencsétlenségből adódó érzéseikre, hiedelmeikre és múltbéli élményeikre. (Binkley, 2011) Ehelyett arra biztat, hogy vállaljunk felelősséget érzéseinkért, különösen hosszasan időzve el a „boldogság” megtalálásának fontosságánál. Visszautasítja azokat a törekvéseket, hogy múltbéli vagy jelenlegi szerencsétlenség jegyében értsék meg a problémákat, helyette a jövőbeni cselekvésre összpontosít. Lemond a terápiás munka fő tárgyáról – a nehéz érzelmi állapotok fájdalmas föltárásáról a róluk való beszélgetés révén.

Friedli és Stearn rámutat, hogy ez az állam törekvése arra, hogy úgy kormányozza és kezelje a munkanélkülieket, hogy „a liberális egyének képességei, hajlamai és vágyai összhangban legyenek azokkal az értékekkel és elvárásokkal, amelyeket már adottként határozott meg egy, a munkaerőpiacra összpontosító polgári társadalom.” (Friedli és Stearn, 2015, 42.). A figyelemnek az egyéni munkákra terelése a segélyezették részéről megnyilvánuló csoport-szolidaritás és a kollektív cselekvés lehetősége ellen dolgozik.

Ellenállás és szövetségek

Milyen út visz előre? Sedwick nézete szerint a késői kapitalizmus társadalmi, politikai és gazdasági struktúráinak átalakítása. Túl sok itt a megfontolandó aspektus, de a kulcselem egy radikális politikai program, ami magában foglalja a szolgáltatások igénybe vevőit, a mentális egészség szakembereit, a szakszervezeteket és a közösségi aktivistákat. Foucault elemzése a hatalomról segíthet ebben, különösen a szolgáltatások igénybe vevőinek a megszorításokkal szembeni ellenállásában. Foucault amellet érvelt, hogy az identitás körüli

politikai harcok elsődlegesen a hatalom elemzésére irányulnak, továbbá, „közvetlenek” abban az értelemben, hogy azok vesznek részt a küzdelemben, akikre a legközvetlenebbül hat elnyomatásuk forrása:

„Az efféle harcokban az emberek a hatalom azon eseteit kritizálják, amelyek hozzájuk a legközelebb állanak, azokat, amelyek az egyéneken fejtik ki tevékenységüket. Nem a »főellen-séget« keresik, hanem a közvetlen ellenséget. És nem várják el, hogy problémáikra egy jövőbeni időpontban találjanak megoldást (úgy mint, felszabadulás, forradalmak, az osztályharc vége). Összehasonlítva a magyarázatok elméleti skálájával vagy egy forradalmi renddel, ami polarizálja a történelmet, ezek anarchista harcok.” (Foucault, 1982, 211., kiemelés tőlem)

Ezt példázza a *Recovery in the Bin*⁶ radikális túlélő csoport munkája. A csoport elkeseredetten ellenzi a „gyógyulás” gyarmatosítását a mentális egészségügyi szolgálatok, a biztosok és a politikacsinálók által. A csoport 18 alapelve (*Recovery in the Bin*, 2015) azt állítja, hogy ez a gyarmatosítás a neoliberalizmus és a kapitalizmus válságának a bizonyítéka. A gyógyulás sokak képességét meghaladja, akik elviselhetetlen szociális és gazdasági körülmények között élnek, a szegényes lakhatás, az ínség és a stigmák, a rasszizmus és a szexizmus naponkénti megtapasztalásának ijesztő állapotában.

Mégis, ennek ellenére, szembesülnek a „gyógyulásnak” a DWP alkalmazottaitól jövő kényszerével és értelmetlen kívánalmaival. A *Recovery in the Bin* a „MegGyógyulatlan” kifejezést használja az önmeghatározás formájaként, hogy politikailag szembeállítsa a „Gyógyulttal”. A pszicho-kényszer Friedli és Stearn (2015) által leírt, a pozitív pszichológián alapuló technikáit „arra használják, hogy megnyugtassák a betegeket és megfojtsák a kollektív véleménykülönbségeket” (*Recovery in the Bin*, 2015, 1., kiemelés az eredetiben). A csoport azt állítja, hogy az autonómiát és az önmeghatározást inkább csak közös tevékenységgel lehet elérni, mintsem egyéni erőfeszítés révén. Ehelyett az őrültség és a rászorultság szociális modelljét követelik egy szélesebb osztályharc kontextusában, azzal érvelve – mind személyes tapasztalatok, mind pedig tények alapján –, hogy a kapitalizmus és a szociális egyenlőtlenség ártanak a mentális egészségnek. A kihívás, amivel ez a csoport és támogatói szembesülnek az ellenállás kovácsoló szövetségeiben, félelmetes, azonban 2015. szeptember 12-én a politikai széljárás iránya az Egyesült Királyságban kedvezőbb égtájra csúszott egy munkáspárti vezető megválasztásával, aki szembehe-lyezkedik a megszorításokkal. Ezek hathatós érvek a harc folytatása mellett.

Hárs György Péter fordítása

⁶ See <https://www.facebook.com/groups/711653172207623/> – the group was formed in January 2015, and by September its membership had grown to just under 500.

IRODALOM

- BINKLEY, S (2011). Psychological life as enterprise: social practice and the government of neo-liberal interiority. *History of the Human Sciences* 24, 83-102.
- BRACKEN, P AND THOMAS, P. (2010). From Szasz to Foucault. On the Role of Critical Psychiatry. *Philosophy, Psychiatry and Psychology* 17, 3, 219-228.
- CRESSWELL, M. AND SPANDLER, H. (2009). Psychopolitics: Peter Sedgwick's legacy for the politics of mental health. *Social Theory and Health* 7, 129-147.
- CRESSWELL, M. AND SPANDLER, H. (2015). Psychopolitics today: a response to Tad Tietze. *Critical and Radical Social Work* 3, 119-124.
<http://dx.doi.org/10.1332/204986015X14234701186062>
- FOUCAULT, M. (1967). *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. London: Tavistock.
- FOUCAULT, M. (1982). *Afterword*. In: Dreyfus H. and Rabinow, P., *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. New York: Harvester Wheatsheaf. (pp. 208-216).
- FOUCAULT, M. (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France 1978–1979*. (Ed. M. Senellart, trans. G. Burchell) Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- FRIEDLI, L. AND STEARN, R. (2015). Positive affect as coercive strategy: conditionality, activation and the role of psychology. In: UK government workfare programmes *Medical Humanities* 41:40–47. doi:10.1136/medhum-2014-010622 Accessed at <http://mh.bmj.com/content/41/1/40.full.pdf+html> on 22nd June 2015.
- HARVEY, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- KUSHNER B. AND KUSHNER S. (2013). *Who needs the cuts? Myths of the economic crisis*. London: Hesperus Press.
- LAING, R. D. (1959). *The Divided Self*. London: Tavistock.
- MOTH, R., GREENER, J. AND STOLL, T. (2015). Crisis and resistance in mental health services. In: England *Critical and Radical Social Work*, 3, 89-102.
<http://dx.doi.org/10.1332/204986015X14223580546546>
- OLSEN, M. (2004). Foucault and Marxism: rewriting the theory of historical materialism. *Policy Futures in Education* 2, 454-482.
- ROSE, N. (1990). *Governing the Soul*. London and New York: Routledge.
- SEDGWICK, P. (1982). *Psycho Politics*, London: Pluto Press.
- SZASZ, T. (1974). *The myth of mental illness: Foundations of a Theory of Personal Conduct*. (Revised edition, first published 1961) New York: Harper Collins.
- TIETZE, T. (2015). Peter Sedgwick: mental health as radical politics. *Critical and Radical Social Work*, 3, 103–17. <http://dx.doi.org/10.1332/204986015X14234701186107>

Judit Szekacs-Weisz

UNTO THE THIRD GENERATION*

The last years have seen an alarming change in the political and socio-cultural climate: financial and social crisis, the rise of nationalism, neo-fascism and racism. This resulted in the return of a sense of insecurity and fear, frustration and rage in several countries of the world. In many of the former East-European countries, especially in Hungary, the curious phenomenon, the return of the *ghost of the original trauma* shocks and startles ordinary people and social scientists alike. As if linear time has been deleted: persecutory and traumatogenetic contents are being replayed and experienced in their pre-war, original version – attacking the sense of reality and a capacity of thinking for diverse generations. The valises, at least in the mind, are out again: people start packing. Statistics in Hungary reveal that a great number of – especially young – people contemplate emigration. The number of those who have already left in the last years is estimated nearing 500.000... The 1980s bitter joke is getting actual again: the last one leaving the country please switch off the lights!...

How is this possible 25 years after the fall of the Berlin Wall, the ‘new dawn’, the ‘changing of the system’; the new chapter in the socio-economic-political transformations in the most recent history of Europe?

The psychoanalyst, if truly interested in dynamic processes and does not focus entirely on the internal stage, has to try and capture something meaningful on the border of the external and internal and attempt to make sense of it in order to develop a view of the world we live in. Investing in such psychic work would – hopefully – contribute to opening up blocked passages for further exploration for ourselves and for the others, as well.

* Written for the conference “Psychoanalysis and Politics. Rhetorics of Power and Freedom of Thought”, Budapest, 9-11 May, 2014.

To understand the present we have to go back and look at illuminated and dark moments of our past. One of the signs of the last “March for Life” in Budapest expressed it powerfully in six words: “About our past – for our future!” Sounds very simple, indeed – but quite often it is not possible as the texture of *history* and *individual and collective* memory are heavily torn and one is unable to follow the thread... To rebuild continuity: to make remembering and experiencing connections possible, it is the basic reparative work psychoanalysis attempts to achieve. We call it elaboration or working through... It proceeds simultaneously inside and outside and calls for parallel testing of external and psychic reality.

Where the continuity of being is interrupted over and over again, the identity of people becomes conditional and fragmented. This applies not only to individuals and families but ethnic groups, larger social units and sometimes whole nations. We are looking at psychodynamic processes which are embedded in socio-historical transformations. These processes have direct effects on the development of individual and group identity. They are also responsible for specific modifications in the perception of and the reactions to social expectations and requirements.

Facing the new edition of socio-political phenomena of the last century resurfacing with a vehement force in our time – showing a curiously malignant nature in Hungary –, it seems useful to turn back and take a second look at ideas formulated years ago and probe their validity for the present situation.

Applying John Byng-Hall’s concept of the *family script* to the *social sphere* in the 1990s gave a very useful methodological tool in our hands to explore transformations. It created a workable technical and theoretical frame for psychodynamic understanding of actual social systems – also in our clinical work. It enabled us to think about *survival strategies* as *scripts* which describe and convey possible modes of escape from extreme circumstances and threatening situation of crisis – formulated through personal experiences of the generations surviving danger. They contain elements of both external and internal reality, synthesizing conscious and unconscious aspects of the critical situation encapsulating information of vital importance. Survival strategies train the inexperienced how to be alert, they sharpen the skills for recognizing danger and the possible resources of help. They provide a blueprint for action: regulate the sequence of orientation and prepare for economic, fast reactions. They function as unchallengeable psychological axioms. They also ensure that these skills are not forgotten. From this aspect they serve as auxiliary multi-generational memory-traces. Carrying essential directives, survival strategies are handed carefully over to the next generation; most often by means of *family legends and myths*.

Listening to these powerful stories both in our consulting rooms and in everyday life one comes to realize how important it is that, through them, the voice of *relatives* address *personally* the next generations. They implant these stories in the mind so effectively partly because they use a special language. Woven from images, words, feelings and gestures they speak what Ferenc Mérei (this ingenious maverick who researched the internal life of communities throughout his life) calls *the language of allusions*. It is *the language of shared experience* which contains not only the *intellectual/mental* aspects but *the full scale of affects* associated to it.

Working with diverse post-war generations exploring survival scripts both in Budapest and London, it was striking to see that these stories live on as internal dialogues in *present tense* for several years before they become audible means of communication; breaking decades of silence.

The biblical 40 years of silence!... Why always 40 years? – I asked.

The meaningful answer came from a friend versed in religious studies. I was prepared to hear spiritual explanations with long quotes from the Old Testament – instead he said: “Well, it is quite simple, it takes about four decades for those generations having lived under slavery to die out...”

The sounds of silence!...

They are linked to a curious fact we know from accounts of psychodynamic research in the field of generational transmission of trauma, namely that the first generation of survivors very often “skip” the next, the children’s generation and share their experiences with their grandchildren.

What is being protected? Is it the self from revisiting the unbearable pain one had to survive? Is it the children? Surviving attacks on their whole being – physical, mental and spiritual – *upset the symbolic order of their world*. No wonder survivors had to *reinvent parenting* – and this was based on a *psychic wound central to their existence*. Keeping the children consciously/unconsciously far away from those experiences of destruction while not being able to set them free from *the secret knowledge preserved in their mind and body* (Bollas would call it the “unthought known”) resulted in *splitting* becoming *the* leading mechanism of defence for the first and second generation.

Does something really have to die out before these experiences can be shared? What makes communication and dialogue possible? What can we do to help open up the blocked passages and reclaim our own history: to put *past* in past tense and to – finally – arrive to the *present* so that we could look at our *future* together?

For the third generation receiving and absorbing the horror of their grandparents' life became a mission. The psychic task for them was to detoxify those memories of shame, helplessness, hate, guilt, desperation and also, to find a meaning in order to create a liveable narrative for themselves. The world psychically has not been able to work through the experiences of the great wars of the 20th century. World War II left *impossible* tasks for successive generations who grapple with this legacy. I want to emphasize here that am not talking only about Holocaust survivors but vast numbers of trauma survivors from diverse strata of society in most countries of the 'western world'.

When society changes too dramatically and/or too fast, integrating experiences of the previous phase will not be possible. In Central/Eastern Europe – one traumatic event followed the next. One could state with malignant pride that Hungary offers the widest opportunities for those who want to study the dynamics and effects of successive social traumatisations and cumulative trauma... There was no time for looking at dramatic social changes – let alone reflecting on them and/or working them through. Generations had to carry on living with un mourned losses, fractured structures, frames and regulations that did not make sense and contradicted all logical expectations. People had to swallow them and obey. They had to get on with their lives as well as they could – and hope that the next fundamental change will bring better conditions. For them the outside world was scary: “Do not trust!” became the overall survival commandment.

People learned and taught their children how to ‘double speak’, stay within the confines of their ‘little world’ and not venture outside too much. Envy and hatred coloured human relationships. In the 1990s studies of the *totalitarian mind* cast some light on the dynamics of the formation of false self, dysfunctions of thinking and ensuing cognitive and affective disorders. 25 years on we are observing altered, but not less alarming phenomena in several countries of Europe. It seems time has come to take a closer look at psychodynamic characteristics of the *post-totalitarian mind*.

Since 1989 inherent social conflicts – marking the area of unelaborated individual and social traumata – defined the lines of development. *Splits* became more visible and palpable. *Nationalism, racism, intolerance, corruption, loss of values and points of orientation* more and more explicitly overshadowed new possibilities. The long-awaited arrival of a democratic order, institutions and principles could not find a solid ground to grow. It was much sooner possible to open up the personal domain of multigenerational traumatic experiences far away from the *motherland* (in Hungarian it is *motherland*, many other languages call it *fatherland*). Just to give you an example: the first time I heard someone talk about growing up in a family where grandparents were active members of the Hungarian

Arrow Cross (the local fascist party) beginning to wonder about their beliefs and actions happened in my consulting room in London. In Budapest it took a lot longer before people started to speak. Frozen up contents of the mind melt out slowly...

The area of living experience related to basic changes could be approached very slowly by applied analytic methods. Kathleen Kelley-Lainé and I came to Hungary for several years to run workshops entitled *Personal Narratives of Changing the System*. We could observe that by the first decade of the new century the country was effectively divided. Split by political affiliations family members did not speak to one another. Sunk in indifference and passivity others gave up hope entirely. The symbols and slogans of the pre-war Hungarian Arrow Cross appeared on the streets. The extreme right Jobbik party became more and more organized and popular. They offered an alternative for identification – with uniforms, scarves, red-and-white striped flags and all the external ultra-right props to provide a populist sense of group security for a growing number from the second, third and fourth post-war generations. Meanwhile the liberal left was losing credentials.

I do not wish to talk about factors like economics, global crisis, growing poverty, controversial socio-political measures etc – as they fall outside my scope. Instead, I am going to further explore the realm of psychic functions altered by extreme circumstances. Gradually one was able to see in real time how unelaborated cumulative trauma over generations creates a particular '*time capsule*' enveloping the experience of living in this post-totalitarian world. Within this *time capsule* circulatory time prevails. Boundaries between the generations get obscure and confused and a sense of timelessness casts a shadow over individual and family experience. No linear time exists: past can happen tomorrow... today is going to be defined by current ideology...

In a sense it functions like the unconscious. Reality principle is overruled; primary processes overflow thinking and memory. Fragmented mythological elements, visual images, fairy tale motives, imagined landscapes and events co-exist with documented facts and arbitrary interpretations. A cavalcade in motion creating utmost disorientation. In a world which defies common sense – therefore is beyond comprehension – reality testing and flexible adaptation break down. Transformations in the outside world become alarming, a source of persecutory anxieties. Learning from experience is impossible: facts and interpretations are in sharp contradiction challenging elementary functions of the mind. What is real? What is to be believed? What calls for scrutiny? How about action?!

This constellation results in paralysis; facing social and existential threats only a very small section of society can preserve the capacity of thinking and reaction. Over the last years symptoms became more manifest. In 2011 it was announced that the government

wants to restore the image of the surrounds of the Parliament to its state *before* the year 1944 (the date of the German/Fascist take-over of Hungary during the war!) suggesting that the last 70 years, including the communist system, virtually did not happen. Meanwhile... a Shaman was dancing around the Holy Crown inside the Parliament and Turul, the magic bird of Hungarian legends acquired a cult state. A mother of two, recently divorced from her Jewish husband launched the lowliest attack on Jews and was accepted to the European Parliament as an MP of Jobbik – also meaning the ‘better one’ in Hungarian – obviously promoting the example of what a Jobbik Mother should be like... On the site surrounding the Parliament it was not long before word was followed by action: they started cutting out hundred year old trees, digging up the whole square, destroying certain monuments and preparing to deport others. The nation stood amazed...

Hungarian history could be told through stories of objectified symbols, like sculptures and monuments. Monuments pulled down, chopped up, renamed, removed... For a while after 1989 monuments of the previous regime enjoyed better treatment: they were placed in a ‘national park’ giving them an afterlife in a confined open air museum – one of the interesting tourist sights near Budapest.

Alas, history struck again... and there came a verdict on the bronze head of a most popular and valued poet, Attila József that he also has to leave the square of the Parliament where he’d been sitting over the past decades looking at the river as it flows by – recalling the lines of his famous poem “By the Danube”. As a matter of fact this did mobilize civil protests. Culture-loving people of Budapest and beyond tried to save him: 24-hour vigils were organized in deep snow with recitals of his famous poems living in the mind and heart of the young and the aging. It was all beautiful – but brought no triumph. The statue had to go. A nation which could not find a way how to protect – even – their statues!

The war of monuments has been raging ever since. Images from formative moments of the country’s history resurface, others disappear... yet others are being erected.

The last episode of this saga seems to open up a remarkable new chapter. The Living Monument group came into being in 2014 to create something actually meaningful in the place of a much debated and criticised official monument intended to be devoted to the memory of the German occupation of the country in 1944 (!). The design, a rather kitschy image of a helpless archangel Gabriel (symbolizing Hungary) being attacked by a sinister looking, dark eagle (symbolizing Germany). When this was presented to the wide public it provoked bitter protests from diverse communities involved in the memorial

projects of the Hungarian Holocaust. The message of this ill-fated monument suggests that Hungary would not take any responsibility for the persecution of hundreds of thousands of Jews, Roma, diverse minorities and people of other “defects” – atrocities and war crimes committed by official organs of the Hungarian State.

Instead of the usual forms of protest, the Living Monument group turned to the general public with the following message: “People who do not face their own history and are not prepared to take responsibility for the past will not be able to take charge of their destiny... Let’s turn the site of this false and rigid monster of a monument a place where Hungarians who are prepared to listen to the other and face their historic legacy can meet.”

Ever since that day a group meets on Szabadság tér (Freedom square!) in spite of the fact that the monstrous monument is being built in the background. In spite of the fact that police watch over it, sometimes come and carry people away from the site, subpoena them, and take finger print. In rain and in sunshine... They guard the chairs the symbols of dialogue and the little objects of great personal value people brought there. Pictures of loved ones who will never come back, books, drawings, stones, candles – and the spirit of something fundamental that is being born based on personal involvement, civil pride, mutual respect and care. An experiential community has been created, which people can join, write about, discuss and debate further.

The dialogues they started on Freedom square (hand in hand with another Facebook-initiated group called “Holocaust and my family” counting over 3000 members by now) mobilize enormous internal forces. They give voice to stories of the most painful memories: memories of humiliation, guilt, rage and hope – never before shared in a public space. The chairs on the square are visible symbols of formative steps in the direction of breaking through walls of splitting and denial, generating individual and collective self-awareness of national history. The debates and ideas voiced on the square facilitate the capacity of taking responsibility for a common history, to lift the paralysis caused by cumulative traumata, to reclaim the right of thinking, feeling, opinion formation and listening to the other. They repair broken linkages of a Hungarian legacy so that it could be remembered and kept alive in the mind of successive generations.

Observation of such phenomena *in statu nascendi* provides material for the development of psychodynamic understanding and *exploration of possible ways of* elaborating trauma in real time – and for our time.

And, last but not least... they also help us to find our professional feet in the no-man’s land between politics and psychoanalysis.

REFERENCES

- BOLLAS, C. (1987). *The Shadow of the Object: Psychoanalysis of the Unthought Known*. New York: Columbia University Press.
- BYNG-HALL, J. (1985). The family script: A useful bridge between theory and practice. *Journal of Family Therapy*, 7(3): 301-305.
- FERENCZI, S. (1988). *The Clinical Diary of Sándor Ferenczi*. Edited by J. Dupont, translated by M. Balint & N. Z. Jackson. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- FERREIRA, J. (1963). Family myth and homeostasis. *Archives of General Psychiatry*, 9(5):457-463.
- MÉREI, F. (1989). *Társ és csoport* [The Peer and the Group]. Budapest: Akadémia Kiadó.
- SZÉKÁCS-SCHÖNBERGER, I. (1948). Disorders of the ego in wartime. *The British Journal of Medical Psychology*, 21(4): 248-253.
- SZEKACS-WEISZ, J. (2004). How to be a bi-lingual psychoanalyst? In: Judit Szekacs-Weisz, Ivan Ward (Eds.): *Lost Childhood and the Language of Exile*. London: Imago East-West/Freud Museum, 21-28.
- SZEKACS-WEISZ, J. (2012). Survival strategies: a psychoanalytic view. In: Judit Szekacs-Weisz, Tom Keve (Eds.): *Ferenczi for Our Time: Theory and Practice*. London: Karnac, 103-116.

Sigmund Freud

A „KULTURÁLIS” SZEXUÁLIS MORÁL ÉS A MODERN IDEGESSÉG*

Sexualethik címmel nemrég publikált tanulmányában¹ v. Ehrenfels² elidőz a „természetes” és a „kulturális” szexuális morál megkülönböztetésénél. Nézete szerint a természetes szexuális morál az, aminek uralma valamely emberi törzs fennmaradását tagjai egészségének és életképességének megőrzésével hosszú távon képes biztosítani; kulturális szexuális morálon pedig azt érti, aminek követése jóval intenzívebb és produktívabb kulturális munkára sarkallja az embereket. Ezt az ellentétet egy nép *konstitutív* és *kulturális* tulajdonának szembeállításával lehet a legjobban megvilágítani. Amikor e nagy jelentőségű gondolat itt következő értékelésében v. Ehrenfels írására is utalok, csupán annyit szeretnék kiemelni belőle, amennyi saját mondandóm hozzáfűzéséhez szükséges.

Kézenfekvő feltételezés, hogy a kulturális szexuális morál uralma káros hatással lehet az egyes ember egészségére és életképességére, és hogy ez az egyént sújtó károsodás a rá kényszerített áldozatok folytán végül olyan magas fokot ér el, hogy kerülő úton a kulturális végcél maga is veszélybe kerül. A jelenlegi nyugati társadalmunkat uraló szexuális morálban v. Ehrenfels valóban ki is mutat néhány olyan ártalmat, amelyekért óhatatlanul ezt az erkölcsöt teszi felelőssé, és noha teljes mértékben elismeri messzemenő alkalmasságát a kultúra elősegítésére, mégis arra a következtetésre jut, hogy reformra szorul. Megítélése szerint a bennünket uraló kulturális szexuális morál jellemzője a feminin követelményeknek a férfi nemi életére való átvitele, továbbá minden szexuális érintkezés tilalma, kivéve a

* Eredeti megjelenés: Sigmund Freud: Die „kulturelle” Sexualmoral und die moderne Nervosität. *Sexual-Probleme*, Bd. 4 (3), 1908, 107-129. Kötetben: Freud, S. *Gesammelte Werke VII*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1966. 141-167. Az eredeti jegyzetek kiegészítését szögletes zárójelben tüntettük fel. (a szerk.)

¹ A Leopold Löwenfeld által szerkesztett *Grenzfragen des Nerven- und Seelenlebens* c. sorozat 56. füzeteként jelent meg, Wiesbaden: Bergmann Verlag, 1907.

² [Christian von Ehrenfels (1859–1932) prágai filozófiaprofesszor]

házastársak közötti monogám érintkezést. Mindazonáltal a nemek természetes különbözőségére tekintettel a férfi kihágásait kevésbé szigorúan bünteti, és így valójában *kettős* erkölcsöt enged meg a férfinak. Azonban az a társadalom, amely ezt a kettős erkölcsöt elfogadja, egy bizonyos szűkre szabott mértéken túl nem képes érvényt szerezni „az igazság szeretetének, a becsületességnek és a humanitásnak”³, tagjait óhatatlanul a valóság elleplezésére, szépítésére sarkallja, öncsalásra, valamint mások becsapására készlet. Azzal, hogy a monogámiát dicsőíti, még károsabban hat a kulturális szexuális morál, mivel kiiktatja a *virilitáson alapuló szelekció* tényezőjét, holott a konstitúció javítását egyedül ennek érvényesítésével lehet elérni, ugyanis a *vitális alapú szelekció*t a kultúrnépeknél a humanitás és higiénia révén minimálisra redukálják.⁴

A kulturális szexuális morálnak felrótt ártalmak közül az orvos éppen azt az egyet nem veszi számításba, melynek jelentőségét most részletesen kívánom taglalni. A modern, azaz jelenkori társadalmunkban rohamosan terjedő és ugyancsak erre visszavezethető idegesség fokozásában játszott szerepére gondolok. Az idegességben szenvedő ember olykor maga hívja fel az orvos figyelmét arra a fontos ellentmondásra, amely szenvedése kiváltó okában a konstitúció és a kulturális kívánalmak között feszül, amikor ezt mondja: „A mi családkban azért lett mindenki ideges, mert egy kicsit jobbak akartunk lenni, mint amilyenek származásunk alapján lehetünk.” Az orvost gyakran elbizonytalanítja az a megfigyelés, hogy éppen azoknak az apáknak a leszármazottai szenvednek idegességben, akik egyszerű és egészséges falusi környezetből származnak, pallérozatlan, de erős családok sarjai, hódítóként érkeznek a nagyvárosba, és gyermekeik rövid időn belül kulturálisan magas szintre emelkednek. Mindenekelőtt azonban az idegorvosok maguk hirdették harsányan a „növekvő idegesség” és a modern kulturális élet közötti összefüggést. Hogy ők miben keresik ennek a problémának az okát, arra néhány kiváló megfigyelő észrevételeinek részleteivel szeretnék rávilágítani.

W. Erb⁵: „Az eredetileg feltett kérdés mármost úgy szól, hogy az idegesség Ön elé tárt okai modern valóságunkban vajon olyan fokozott mértékben adottak-e, hogy magyarázatul szolgáljanak annak jelentős növekedésére – és erre a kérdésre bizonyosan habozás nélkül igennel válaszolhatunk, mint ahogy láthatjuk is, ha egy futó pillantást vetünk modern életünkre és annak alakulására.”

„Már számos alapvető tényből is nyilvánvalóan kiderül, hogy az újkor rendkívüli vívmányait, a legkülönbözőbb területeken született felfedezéseket és találmányokat, a haladás fenntartását

³ *Sexualethik*, 32.skk.

⁴ Uo. 35.

⁵ [Wilhelm Heinrich Erb (1840–1921) német neurológus:] *Über die wachsende Nervosität unserer Zeit*. Heidelberg: J. Hörning, 1893.

a növekvő konkurenciával szemben – csak hatalmas szellemi munkával lehetett megteremteni és csak azzal lehet megőrizni. Az egyes egyén teljesítőképességével szemben támasztott igények jelentősen fokozódtak a létért való küzdelemben, és ezeknek a követelményeknek csak minden szellemi erejének latba vetésével képes eleget tenni; ugyanakkor az egyén szükségletei, az élet élvezése iránti igényei minden körben növekedtek, roppant mértékű fényűzés terjedt el a népesség olyan rétegeiben, amelyek ettől korábban teljesen érintetlenek voltak. A vallástalanság, az elégedetlenség és a sóvárság a népesség széles rétegeiben nőtt; a beláthatatlanul kiterjedt közlekedés, a távíró és a telefon világot átfogó dróthálói totálisan megváltoztatták a viszonyokat a mindennapi társasági és üzleti életben: minden sietősen és izgatottan zajlik, az éjszakát utazásra, a nappalt az ügyek intézésére használják, még az „üdülések” is megviselik az idegrendszert. A nagy politikai, ipari, pénzügyi válságok a népesség több és távolabbi körébe juttatják el a maguk nyugtalanságát, mint korábban. Teljesen általánossá vált a részvétel a politikai életben: a politikai, vallási, szociális harcok, a nyüzsgő pártélet, a választási agitációk, a mértéktelenségig fokozott egyesületi tevékenység felhevítik a fejeket, újabb és újabb erőfeszítésekre kényszerítik a szellemet, és elrabolják az időt a pihenéstől, az alvástól és a nyugalomtól; a nagy városokban egyre kifinomultabbá és nyugtalanabbá vált az élet. Az ellankadt idegek fokozott ingerekben, erősen fűszerezett élvezetekben keresnek enyhületet, hogy aztán így még inkább kimerüljenek. A modern irodalom főként azokkal a legaggasztóbb problémákkal foglalkozik, amelyek minden szenvedélyt felkavarnak, amelyek az érzékiséget és az élvhajhászt aknázzák ki, és minden etikai alapelv, minden ideál megvetését hirdetik; ez az irodalom patológias alakokat, nemi eltévelyedéseket, forradalmi és más hasonló problémákat kínál az olvasó elméjének. A fülünket nagy dózisokban adagolt, tolakodó és lármás zene izgatja fel és ingerli túl, a színházak minden érzéket rabul ejtenek izgató játékaikkal; a képzőművészetek is előszeretettel fordulnak a visszataszító, a csúf és az izgató felé, és attól sem riadnak vissza, hogy a legborzalmasabbat is, amit csak a valóság kínál, visszataszító valóságában tárják a szemünk elé.”

„Ez az általános érvényű ábrázolás már rámutat modern kulturális fejlődésünk számos veszélyére; részleteiben még néhány vonással ki lehet egészíteni!”

Binswanger⁶: „Kifejezetten a neuraszténiát abszolút modern betegségnek nevezték, és Beard, akinek ennek első áttekinthető ábrázolását köszönhetjük, azt hitte, hogy egy új, speciálisan amerikai földön keletkezett idegbetegséget fedezett fel. Ez természetesen téves feltételezés volt; ám nagyon is jellemző az a tény, hogy gazdag tapasztalatai alapján először egy *amerikai* orvos tudta megragadni és rögzíteni ennek a betegségnek sajátos vonásait, a futó kapcsolatokat, amelyek a modern életet, a pénz és tulajdon utáni fékevesztett rohanást és hajsztát, a technika terén elért roppant előrelépéseket, amelyek a közlekedés minden időbeli és térbeli akadályát tették illuzórikussá, mindez hozzátartozik ehhez a betegséghez.”

⁶ [Otto Binswanger (1852–1929) svájci pszichiáter:] *Die Pathologie und Therapie der Neurasthenie*. Jena: G. Fischer, 1896.

v. Krafft-Ebing⁷: „Manapság számtalan kultúrember életmódja bővelkedik olyan antihigiénikus mozzanatokban, melyek azonnal megértetik velünk, hogy fatális módon terjed az idegesség, mert ezek az ártalmas mozzanatok főképpen és többnyire az agyra hatnak. A kultúrnemzeteknek a politikai és szociális, különösképpen azonban kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági viszonyaiban mentek végbe éppen az utóbbi évtizedek folyamán olyan változások, amelyek gyökeresen átalakították a szakmai tevékenységet, a polgári állást, a tulajdont, mégpedig az idegrendszer rovására, amely teljesítőképességének egyre fokozottabb kimerítésével, gyakran elégtelen pihenés mellett kell hogy a megnövekedett társadalmi és gazdasági követelményeknek eleget tegyen.”

Ebben a néhány – és sok más, hasonló – gondolatmenetben nem azt kifogásolom, hogy tévesek volnának, hanem azt, hogy a jelenség, az ideges zavarok részleteinek tisztázásában nem bizonyulnak kielégítőnek, és hogy éppen az etiológiai szempontból hasznosítható legfontosabb mozzanatot hagyják figyelmen kívül. Ha az „idegesség” meghatározatlanabb fajtáitól eltekintünk, és az ideges betegség tulajdonképpeni formáit vizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy a kultúra ártalmas befolyása lényegében a kultúrnépek (vagy -rétegek) szexuális életének káros elnyomásra redukálódik, amely a körükben uralkodó „kulturális” szexuális morál következménye.

E feltevésre egy sor szakmai munkában próbáltam bizonyítékot szolgáltatni⁸; ezt itt most nincs módom megismételni, de vizsgálódásaim legfontosabb érveit e helyütt is szeretném kifejteni.

Fokozott klinikai megfigyelés jogosít fel bennünket arra, hogy a kóros ideges állapotoknak két csoportját különböztessük meg, a tulajdonképpeni *neurózisokat* és a *pszichoneurózisokat*. Az előbbieket esetében a zavarok (tünetek), akár testi, akár lelki teljesítményekben nyilatkoznak meg, valószínűleg *toxikus* természetűek: teljesen hasonló vonásokat mutatnak, mint a bizonyos idegmérgek túlzott mértékű bevitelekor vagy megvonásakor fellépő jelenségek. Mármost ezeket a neurózisokat – amelyeket többnyire neuraszténiaként foglalkozunk össze – anélkül, hogy kialakulásukhoz bármiféle örökletes terhelttség közreműködésére szükség volna, a szexuális élet bizonyos káros hatásai okozhatják, ráadásul a betegség megjelenési formája megfelel ezen ártalmak fajtájának, úgyhogy a klinikai kép gyakran felhasználható a sajátos szexuális etiológiára való következtetéshez. Egyáltalán nem találunk viszont ilyen szabályszerű megfelelést az ideges betegség formája és azon másfajta ártalmas kulturális befolyások között, amelyeket a szerzők felelősnek tartanak a

⁷ [Richard Freiherr von Krafft-Ebing (1840–1902) német-osztrák orvos, igazságügyi orvosszakértő, pszichiáter és szexológus:] *Nervosität und neurasthenische Zustände*, 1895, p. 11. [<https://archive.org/details/b28107299>]

⁸ *Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre [aus den Jahren 1893 — 1906]*. Leipzig und Wien: Franz Deuticke 1906. [<https://archive.org/details/sammlungkleiners00freu>]

betegségért. Tehát a tulajdonképpeni neurózisok kiváltó okai közül a szexuális tényezőt nyilváníthatjuk lényeginek.

A pszichoneurózisoknál az örökletes befolyás jelentősebb, a kiváltó ok kevésbé nyilvánvaló. Azonban egy pszichoanalízisként ismert sajátos vizsgálati módszer lehetővé teszi annak felismerését, hogy e betegségek (a hisztéria, kényszerneurózis stb.) szimptomái *pszichogén* természetűek, tudattalan (elfojtott) képzetkomplexusok tevékenységétől függnek. Ez a módszer azonban ezeket a tudattalan komplexusokat is megismertette velünk, és megmutatta nekünk, hogy teljesen általánosan szólva, ezek szexuális tartalmúak; kielégületlen emberek szexuális szükségleteiből fakadnak, és egyfajta pótkielégülést nyújtanak számukra. Következésképpen minden olyan mozzanatban, amely a szexuális életet károsítja, aktivitását elnyomja, céljait eltolja, észre kell vennünk a pszichoneurózisok patogén tényezőit is.

A toxikus és a pszichogén neurózisok közötti elméleti különbségtétel jelentőségét természetesen nem befolyásolja az a tény, hogy a legtöbb ideges személynél mindkét eredetű zavar megfigyelhető.

Mármost aki velem együtt kész arra, hogy az idegesség etiológiáját mindenekelőtt a szexuális életre ható ártalmas befolyásokban keresse, az valószínűleg szívesen fogja követni az alábbi fejtegetéseket is, amelyek a növekvő idegesség kérdését általánosabb összefüggésbe ágyazva tárgyalják.

Kultúránk teljességgel az ösztöntörekvések elnyomására épül. Minden egyén lemondott tulajdonának, teljhatalmának, személyisége agresszív és vindikatív hajlamainak egy kis részéről; ezekből a hozzájárulásokból jött létre az anyagi és eszmei javak közös kultúrkinccse. Az életszükségen kívül valószínűleg az erotikából levezetett családi érzések készítették az egyes individuumokat erre a lemondásra. A lemondás a kultúra fejlődésének folyamán progresszív volt; egyes előrelépéseit a vallás szankcionálta; az ösztönkielégítés részével, amelyről lemondott az ember, az istenségnek áldozott; az így megszerzett közkinccset „szentnek” nyilvánították. Aki hajlíthatatlan konstitúciójánál fogva nem tud együttműködni ebben az ösztön-elnyomásban, az a társadalommal „bűnözőként”, „*outlaw*”-ként – törvényen kívüliként – áll szemben, hacsak társadalmi pozíciója és kiemelkedő képességei nem teszik lehetővé, hogy nagy emberként, „hősként” fogadtassa el magát.

A szexuális ösztöntörekvés vagy pontosabban: a szexuális ösztöntörekvések – mert egy analitikus vizsgálat azt tanítja, hogy a szexuális ösztöntörekvés sok komponensből, részlet-ösztönből tevődik össze – az embernél valószínűleg erősebben kifejlődött, mint a legtöbb magasabb rendű állatnál, és mindenesetre tartósabb, mivel csaknem teljesen legyőzte azt a periodicitást, amelyhez az állatok esetében kötődni látszik. Az ember rendkívül nagy erőmennyiséget bocsát a kulturális munka rendelkezésére, mégpedig azon különösen pregnáns

sajátossága folytán, hogy tudniillik célját el tudja tolni, anélkül, hogy az lényegesen veszítene intenzitásából. Ezt a képességet, hogy az eredetileg szexuális célt egy másik, immár nem szexuális, de pszichikailag azzal rokonságban levő célra tudja cserélni, a *szublimáció* képességének nevezzük. Szemben ezzel az eltolhatósággal, amelyben kulturális értéke rejlik, a szexuális ösztöntörekvésnél különösen makacs rögződés is előfordul, amelynek következtében használhatatlanná válik, és alkalmanként úgynevezett abnormitásokká fajul. A szexuális ösztöntörekvés eredeti ereje az egyes egyéneknél valószínűleg különböző mértékű; bizonyára ingadozó a belőle szublimációra alkalmas mennyiség is. Úgy képzeljük, hogy először is az örökletes szerveződésen múlik, hogy az egyénnél a szexuális ösztönnek mekkora hányada bizonyul szublimálhatónak és hasznosíthatónak; azonkívül az élet hatásainak és a lelki készülék intellektuális befolyásolásának jóvoltából sikerül egy további hányadot szublimáció rendelkezésére bocsátani. Korlátlanul azonban egészen biztosan nem folytatható ez az eltolási folyamat, éppoly kevésbé, mint a hő átalakítása mechanikai munkává gépeinknél. A közvetlen szexuális kielégülés bizonyos mértéke a legtöbb szerveződés számára elengedhetetlen, és ennek az egyénekenként eltérő mértéknek a megtagadása olyan jelenségekkel bosszulja meg magát, amelyeket funkciókárosító voltuk és szubjektív kínérzet-jellegük okán a betegséghez kell számítanunk.

További perspektívák nyílnak meg, ha tekintetbe vesszük azt a tényt, hogy az ember szexuális ösztöntörekvése eredetileg egyáltalán nem a szaporodás céljait szolgálja, hanem az örömszerzés bizonyos fajtáit célozza meg.⁹ Ez nyilatkozik meg például az ember gyerekkorában, amikor az örömszerzés célját a test más tájékain (erogén zónák) is eléri, és ezért eltekinthet e kényelmes tárgyaktól különböző, más tárgyaktól. Ezt a stádiumot az *autoerotizmus* szakaszának nevezzük, és a nevelésre bizzuk azt a feladatot, hogy korlátozza, mivel az ennél való elidőzés a szexuális ösztöntörekvést később uralhatatlanná és használhatatlanná tenné. A szexuális ösztöntörekvés fejlődése aztán az autoerotizmustól a tárgyszeretet felé tart, majd az erogén zónák autonómiájától eljut addig, hogy azt egyre inkább alárendeli a szaporodás szolgálatába állított genitáliák primátusának. E fejlődés folyamán a saját test által szállított szexuális impulzus egy része – mint a szaporodás funkciója szempontjából használhatatlan – gátlódik és kedvező esetben a szublimáció rendelkezésére bocsátódik. A kulturális munka számára használható erők így nagyrészt a szexuális izgalom úgynevezett *perverz* részeinek elnyomása révén keletkeznek.

A szexuális ösztöntörekvés e fejlődéstörténete alapján tehát három kulturális fokozatot különböztethetünk meg: az első fokozatban a szexuális ösztöntörekvés működése a szaporodás céljain túlmenően is szabad; a második fokozatban a szexuális ösztönben minden el van

⁹ *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*. Wien, 1905. [Magyarul: Három értekezés a szexualitás elméletéről. Ford. Ferenczi Sándor. In: Sigmund Freud: *A szexuális élet pszichológiája*. Cserépfalvi, Budapest, 1995. 31-131.]

nyomva, kivéve azt, ami a szaporodást szolgálja, végül a harmadik fokozatban szexuális célként csak a legitim szaporodás engedélyezett. Ennek a harmadik fokozatnak felel meg a mi jelenlegi „kulturális” szexuális erkölcsünk.

Ha e fokozatok közül a másodikat tekintjük standardnak, akkor először is azt kell megállapítanunk, hogy egyes személyek szerveződésük okán nem felelnek meg az ez által támasztott követelményeknek. A szexuális ösztön említett fejlődése az autoerotizmustól a genitáliák egyesítésének céljával együtt járó tárgyszeretetig egyének sokasága esetében nem maradéktalanul és nem elég hatékonyan ment végbe, és ezekből a fejlődési zavarokból a normális, azaz a kultúrát támogató szexualitásból kétféle káros eltérés adódik, amelyek majd-hogynem úgy viszonyulnak egymáshoz mint pozitív és negatív. Ezek először is – eltekintve a különösen erős és fékezhetetlen szexuális ösztöntörekvéssel ellátott személyektől általában – a különbözőféle *perverz*ek, akiknél egy átmeneti szexuális tárgyra irányuló infantilis rögződés gátolta a szaporodás funkciójának primátusát, és a *homoszexuálisok* vagy *invertáltak*, akiknél még nem teljesen felderített módon az ellentétes nemről más irányba terelődött a szexuális cél. Ha a fejlődési zavar e két fajtájának ártalmassága csekélyebb mértékű, mint ahogy várható lett volna, akkor ez a könnyebbség éppen a szexuális ösztöntörekvés komplex összetételére vezethető vissza, amely még akkor is lehetővé teszi a szexuális élet megfelelő kialakítását, ha az ösztönnek egy vagy több komponense kizáródott a fejlődésből. Sőt az inverzióban érintettek, a homoszexuálisok szerveződése gyakran különleges képességet mutat a szexuális ösztöntörekvés kulturális szublimációjára.

A perverziók és a homoszexualitás erősebb és éppen ezért exkluzív kiformalódásai ezek hordozóit mindazonáltal társadalmilag hasznavehetetlenné és boldogtalanná teszik, úgy-hogy az emberiség bizonyos hányada számára a második fokozat kulturális követelményeit is a szenvedés forrásának kell tekintenünk. Ezeknek a többiektől konstitutív szempontból különböző személyeknek többféle sorsuk lehet, aszerint, hogy abszolút erős vagy gyengébb nemi ösztönt örököltek. Ez utóbbi esetben, általánosan gyenge szexuális ösztöntörekvés esetében a perverzeknek sikerül teljesen elnyomniuk azokat a hajlamokat, amelyek kulturális fokozatuk morális követelményével való konfliktusba sodorják őket. De elméleti szempontból egyszersmind ez is marad egyetlen sikerült teljesítményük, mert szexuális ösztöneik elnyomására használják el azokat az erőket, amelyeket máskülönben a kulturális munkára fordítanak. Ők mintegy önmagukban gátoltak, kifelé pedig meg vannak bénítva. Rájuk az érvényes, amit később, a harmadik kulturális fokozathoz kapcsolódó kíváncsian-ként a férfiak és nők önmegegyezésével összefüggésben fogunk megismételni.

Intenzívebb, de perverz szexuális ösztön esetén kétféle kimenetel lehetséges. Az első, tovább nem vizsgálendő eshetőség az, hogy az érintettek megmaradnak perverznek, és viselniük kell a kulturális standardtól való különbözőségük következményeit. A második eset

jóval érdekesebb – a lényege az, hogy a nevelés és a társadalmi követelmények hatására sikerül ugyan elérniük a perverz ösztönök elnyomását, de az elnyomásnak egy olyan fajtáját, amely tulajdonképpen nem is az, hanem inkább az elnyomás kudarcának nevezhető. A gátolt szexuális ösztöntörekvések akkor ugyan nem ebben a minőségükben nyilatkoznak meg: ebben áll a siker – olyan más módokon viszont megnyilatkoznak, amelyek az egyén szempontjából pontosan ugyanolyan ártalmasak, és a társadalom szempontjából éppolyan hasznavehetetlenné teszik, mint az elnyomott ösztöntörekvések változatlan kielégítése: ebben áll akkor a folyamatnak kudarcra, amely hosszú távon valamelyest ellensúlyozza a sikert. Az ösztöntörekvések elnyomása következtében fellépő helyettesítő jelenségek teszik ki azt, amit idegességként, speciálisabban pszichoneurózisokként (lásd a bevezetésben) írunk le. A neurotikusok az embereknek azt az osztályát képviselik, amelynek tagjai ellenszegülő szerveződésük okán a kulturális kívánalmak hatására ösztöneiknek csupán látszólagos és mindinkább sikertelen elnyomására képesek, és akik ezért a kulturális munkákban való együttműködésüket nagy erőbefektetéssel, benső elnyomorodás közepette kénytelenek fenntartani vagy időnként betegként feladni. A neurózisokat viszont azért neveztem a perverziók „negatívjának”, mivel náluk a perverz impulzusok a lelki tudattalanjából való elfojtás nyomán nyilatkoznak meg, mert ezeket a hajlamokat, mint a pozitív perverzek, „elfojtott” állapotban hordozzák.

A tapasztalat arra tanít bennünket, hogy a legtöbb ember számára van egy határ, amelyen túl alkata nem képes engedelmeskedni a kulturális kívánalmaknak. Akik nemesebbek akarnak lenni, mint ahogy ezt konstitúciójuk megengedi nekik, neurotikussá válnak; jobban érezhetnék volna magukat, ha megtehették volna, hogy rosszabbak legyenek. Azt a belátást, hogy a perverzió és a neurózis úgy viszonyul egymáshoz, mint a pozitív és negatív, gyakran az adott nemzedéken belül egyértelműen igazolja a megfigyelés. Meglehetősen gyakori, hogy a testvérek közül a fivér szexuális perverz, a nővér pedig, aki nőként a gyengébb szexuális ösztöntörekvéssel van ellátva, neurotikus, akinek szimptomái azonban ugyanazokat a hajlamokat fejezik ki, mint a szexuálisan aktívabb fivér perverziói, és ennek megfelelően általánosságban is megfigyelhető, hogy sok családban a férfiak egészségesek, de szociálisan nemkívánatos mértékben erkölcstelenek, a nők nemesek és túlfinomultak, ám – súlyosan idegesek. Ez egyike a nyilvánvaló társadalmi igazságtalanságoknak, ha a kulturális standard minden személytől ugyanazt a fajta szexuális életet követeli, amely egyeseknek szerveződésük folytán gond nélkül sikerül, miközben másokra a legsúlyosabb pszichikai áldozatokat rója; ez kétségkívül olyan igazságtalanság, amelyet többnyire a morál előírásainak be nem tartása küszöböl ki.

Vizsgálódásainkhoz eddig a második általunk feltételezett kulturális fokozat követelményeit vettük alapul, melynek értelmében minden úgynevezett perverz szexuális tevékenység tiltott, a normálisnak nevezett szexuális érintkezés ellenben szabadon gyakorolható. Azt

találtuk, hogy a szexuális szabadság és korlátozás ilyesfajta felosztása mellett is egyes egyéneket mint perverzeket kiszorítanak, másokat pedig, akik igyekeznek nem perverzek lenni, miközben alkatukból adódóan azok lennének, idegességbe hajszolnak. Mármost nem nehéz megjósolni, milyen siker várható a szexuális szabadság további korlátozásától, ha a kulturális követelmény e korlátozást a harmadik fokozat szintjére emeli, tehát a törvényes házasságon kívül minden más szexuális tevékenységet tilt. Rendkívüli mértékben nőni fog azoknak az erőseknek a száma, akik nyíltan szembehelyezkednek a kulturális követelménnyel, és éppen így nőni fog azoknak a gyengébbeknek a száma is, akik a kulturális hatások nyomása és alkatuk ellenállása közötti konfliktusában neurotikus betegségbe menekülnek.

Próbáljunk meg válaszolni három ebből adódó kérdésre: 1.) milyen feladatot jelent a harmadik fokozat kulturális követelménye az egyénnek, 2.) vajon a megengedett legitim szexuális kielégülés képes-e elfogadható kompenzációt nyújtani a többi lemondásért, 3.) milyen arányban állnak az e lemondás okozta esetleges károsodások annak kulturális hasznával.

Az első kérdés megválaszolása egy gyakran tárgyalt, e helyütt kimerítő részletességgel nem taglalt problémát érint, a szexuális önmeztartóztatását. Amit a mi harmadik kulturális fokozatunk követel az egyéntől, az mindkét nem önmeztartóztatása a házasságig és az élethosszig tartó önmeztartóztatás mindazoknak, akik nem kötnek törvényes házasságot. Azt a minden tekintélynek tetsző felfogást, mely szerint a szexuális önmeztartóztatás nem káros és nem is nehezen megvalósítható, gyakran még orvosok is képviselték. Azt mondhatjuk, hogy ha valaki nem kielégülés útján, hanem más módon próbál megbirkózni egy ilyen hatalmas impulzus legyőzésének feladatával, mint a szexuális ösztöntörekvés, olyan feladatot vállal magára, amely minden erejét felemésztheti. A szexuális ösztönöket csak egy kisebbség tudja sikeresen legyőzni szublimációval, a szexuális célról magasabb kulturális célokra való eltéréssel, és bizonyára ők is csak időlegesen, a legkevésbé könnyen a heves fiatalság erőinek teljében. A többiek zöme neurotikussá válik, vagy másként szenved kárt. A tapasztalat azt mutatja, hogy a társadalmunkat alkotó személyek többsége alkatilag nem képes megbirkózni az önmeztartóztatás feladatával. Akit még ennél enyhébb szexuális korlátozás is megbetegítene, azt mai kulturális szexuális morálunk követelményei még inkább és még intenzívebben betegítik meg, mert a normális szexuális törekvés fenyegetésével szemben hibás hajlamok és fejlődési zavarok mellett nem ismerünk jobb biztonsági intézkedést, mint magát a szexuális kielégülést. Mennél inkább neurózisra diszponált valaki, annál rosszabbul tűri az önmeztartóztatást; mivel azok a részletösztöntörekvések, amelyek a normális fejlődés alól az imént vázolt értelemben kivonták magukat, egyúttal ugyanannyival fékezhetetlenebbé is váltak. De ekkor azok közül is sokan neurotikussá fognak válni, akik a második kulturális fokozat követelményei közepette

egészségesek maradtak volna. Mivel a szexuális kielégülés pszichikai haszna annak megtagadásával növekszik; a feltorlódott libidó ekkor lehetőséget kap, hogy a *vita sexualis* szerveződésében kifürkésszen valamilyen általában meglevő gyengébb helyet, hogy ott neurotikus pótkielégülésként kóros szimptóma formájában törjön át. Aki az ideges betegség viszonylagosságát képes megérteni a maga mélységében, hamarosan arra a belátásra jut, hogy az ideges betegségek számának növekedését társadalmunkban a szexualitás korlátozásának fokozása okozza.

Ezután jutunk el ahhoz a kérdéshez, hogy vajon a törvényes házasságban folytatott szexuális érintkezés nem nyújthat-e teljes kárpótlást a házasság előtti korlátozásért. Itt az erre a kérdésre adható tagadó válaszhoz olyan bőségben tolul fel az anyag, hogy csupán a lehető legtömörebb összefoglalására szorítkozhatunk. Mindenekelőtt arra emlékeztetünk, hogy kulturális szexuális morálunk még a házasságon belüli szexuális érintkezést is korlátozza, amennyiben azt a kényszert rója a házásokra, hogy ériék be a gyermeknemzés többnyire igen csekély számával. Ennek tekintetbevétele folytán a házasságban csak néhány éven keresztül lehetséges kielégítő szexuális érintkezés, és ezt természetesen még tovább csökkentik a feleség higiéniai okokból való kímélésének időszakai. E három, négy vagy öt év után a házasság, miközben a szexuális szükségletek kielégítését ígerte, csődöt mond; mert minden eszköz, amely addig a fogamzástól adódott, elsorvasztja a szexuális élvezetet, mindkét fél kifinomultabb érzékenységét zavarja vagy akár közvetlenül betegítően is hat. A nemi érintkezés következményeitől való szorongással először a házastársak egymás iránti testi gyengédsége tűnik el, majd utóbb többnyire az a lelki egyetértés is, amelynek az volt a rendeltetése, hogy a kezdeti viharos szenvedély örökébe lépjen. Azon lelki csalódás és testi nélkülözés közepette, amely ily módon a legtöbb házasság sorsa lesz, mindkét fél azon kapja magát, hogy a házasságot megelőző korábbi állapotba helyeződött vissza, csak éppen egy illúzióval szegényebben, és újfent a szexuális ösztöntörekvés uralását és eltérítését szavatoló szilárdságot várnak el tőle. Azt ne fessegessük, hogy a férfinak érettebb korában mennyire sikerül megküzdnie ezzel a feladattal. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ekkor igen gyakran a szexuális szabadságnak ahhoz a szegmenséhez folyamodik, amelyet, még ha csupán hallgatólagosan és kelletlenül is, de neki megenged a legszigorúbb szexuális rend; a férfi számára társadalmunkban érvényes „kettős” szexuális morál a legjobb beismerése annak, hogy még az a társadalom sem hisz a megvalósíthatóságában, amely meghozta ezeket a szabályokat. A tapasztalat viszont azt is megmutatja, hogy a nők, akik mint az ember szexuális érdekeltségeinek tulajdonképpen hordozói, csak csekély mértékben részesülnek az ösztöntörekvés szublimációjának adományából, s akik számára a szexuális tárgy helyettesítésére a csecsemő megfelel ugyan, de a cseperedő gyerek nem – ismétlem, a tapasztalat szerint a nők a házasság okozta csalódások folytán súlyos és az életet tartósan beárnyé-

koló neurózisokban betegszenek meg. A házasság a mai kulturális feltételek mellett már régen nem jelent univerzális gyógyírt a nő ideges bajaira; és amikor ilyen esetekben mi, orvosok is még mindig ezt tanácsoljuk neki, akkor eközben azt is tudjuk, hogy épp ellenkezőleg, egy fiatal lánynak meglehetősen egészségesnek kell lennie ahhoz, hogy a házasságot „elviselje”. Férfi klienseinket pedig határozottan lebeszéljük arról, hogy olyan lányt vegyenek feleségül, aki már a házasság előtt ideges. A házasságból eredő idegesség elleni gyógyszer sokkal inkább a házastársi hűtlenség volna; mennél szigorúbb neveltetésben részesült egy feleség, mennél komolyabban vetette alá magát a kultúra kívánalmainak, annál jobban fél viszont ettől a lehetőségtől, és a vágyai és kötelességérzete közötti konfliktusban ismét csak – a neurózisban keres menedéket. Semmi más nem óvja meg olyan biztosan az erényét, mint a betegség. Tehát az a házas állapot, amellyel a kultúrember szexuális ösztöntörekvését fiatal korában hitegették, nem képes eleget tenni későbbi élete igényeinek; arról pedig végképp nincs szó, hogy a korábbi lemondásért kárpótlást tudna nyújtani.

Még aki elismeri is a kulturális szexuális morál okozta ezen ártalmakat, harmadik kérdésünk megválaszolásakor felvetheti, hogy az ilyen túlzásba vitt szexuális korlátozásból származó kulturális nyereség ezeket a szenvedéseket, amelyek súlyos megjelenési formában mégis csak egy kisebbséget érintenek, valószínűleg valamelyest kompenzálja. Én képtelennek nyilvánítom magamat arra, hogy ezt a nyereséget és veszteséget most pontosan összemérjem, de a veszteség oldalának becslésére még sok mindent tudnék felhozni. Visszaulva az önmegtartóztatás előzőleg érintett témájára, ki kell jelentenem, hogy az önmegtartóztatás még más károsodásokat is okoz, nem csak neurózisokat, és hogy ezek a neurózisok többnyire nem becsülhetők fel a maguk teljes jelentőségében.

A szexuális fejlődés és a szexuális aktivitás késleltetése, amit neveltetésünk és kultúránk szorgalmaz, kezdetben biztosan nem ártalmas; szükségsszerűvé válik, ha tekintetbe vesszük, hogy a művelt rétegbeli fiatal emberek csak milyen késői éveikben juthatnak önálló érvényesüléshez és keresethez. Ez egyébként valamennyi kulturális intézményünk intim összefüggésére és arra figyelmeztet, hogy milyen problémát jelent egy rész megváltoztatása az egészre való tekintet nélkül. A huszadik életévnél sokkal tovább húzódó önmegtartóztatás azonban már nem elképzelhetetlen a fiatal férfi számára, és másfajta ártalmakat okoz, ott is, akkor is, ahol és amikor nem idegességhez vezet. Azt mondják ugyan, hogy az erős ösztöntörekvésekkel való küzdelem és eközben a lelki életben minden etikai és esztétikai képesség elengedhetetlen hangsúlyozása „acélozza” a jellemet, és ez némely különösen előnyös szerveződésű természetnek megfelel; azt is el kell ismerni, hogy az egyéni jellemeknek korunkban oly határozott megkülönböztetése csak a szexuális korlátozással vált lehetségessé. De az esetek jóval nagyobb többségében az érzékiség elleni harc felemészti a jellem felhasználható energiáját, és mindezt egy olyan korszakban, amikor a fiatal embernek minden erejére

szüksége van ahhoz, hogy kivívja a maga részét és helyét a társadalomban. A lehetséges szublimáció és a szükségszerű szexuális tevékenység közötti viszony természetesen felettebb ingadozó az egyes egyéneknél, sőt a különböző foglalkozásokban. Aligha képzelhető el igazán egy önmegtartóztató művész, egy önmegtartóztató ifjú tudós viszont biztosan nem számít ritkaságnak. Önmegtartóztatása révén ez utóbbi szabad erőket nyerhet tanulmányaihoz, az előbbi szexuális tapasztalatai valószínűleg jelentős inspirációt jelentenek művészi teljesítményéhez. Általánosságban nem az a benyomásom, hogy a szexuális önmegtartóztatás energikus, önálló, tette kész férfiakat vagy eredeti gondolkodókat, elszánt megváltókat és reformereket segítene kinevelni, jóval gyakoribb, hogy inkább olyan derék puhányokat, akik később belevesznek abba a nagy tömegbe, amely az erős egyéniségektől származó impulzusoknak berzenkedve szokott engedelmessé válni.

Hogy a szexuális ösztöntörekvés alapján véve dacosan és nem kezesen viselkedik, az az önmegtartóztatásra való törekvésben is kifejezésre jut. A kulturális nevelés például csak a házasságkötésig igyekszik érvényesíteni időleges elnyomását, majd szándéka szerint szabadjára engedi, hogy éljen vele. De az ösztöntörekvéssel szemben a szélsőséges hatások is könnyebben érnek célra, mint az önmérséklet; az elnyomás nagyon gyakran esett túlzásokba, és ez ahhoz a nemkívánatos eredményhez vezetett, hogy a szexuális ösztöntörekvés, miután felszabadítják, tartós károsodást mutat. Ezért a teljes ifjúkori önmegtartóztatás gyakran nem a legjobb előkészület a házasságra a fiatal férfiaknak. A nők sejtik ezt, és a kérők közül azokat részesítik előnyben, akik más nőknél már beváltak férfiként. Egészen különlegesen kézzelfoghatók azok az ártalmak, amelyeket az önmegtartóztatásnak a házasságig érvényes szigorú követelménye idéz elő a nő jellemében. A nevelés szemlátomást nem veszi félvállról azt a feladatát, hogy férjhez menéséig elnyomja a fiatal lány érzékiségét, ugyanis a legkíméletlenebb eszközökhöz folyamodik. Nemcsak a szexuális érintkezést tiltja, és magasan premizálja a női ártatlanság megőrzését, hanem úgy tartja távol még a kísértéstől is a serdülő lányt, hogy a neki rendelt szereppel összefüggő minden tényszerűséggel kapcsolatban tudatlanságban tartja, és nem tűr el semmiféle olyan szerelmi impulzust, amely nem vezethet házassághoz. Az számít sikernek, hogy, amikor aztán a szülői autoritások hirtelen engedélyezik a szerelmet, a fiatal lányok nem birkóznak meg a pszichikai teljesítménnyel, és saját érzéseikben bizonytalanul lépnek be a házasságba. A szerelmi funkció mesterséges késleltetése folytán csak csalódást okoznak a férfiaknak, aki minden vágyát az ő számukra tartalékolta; lelki érzéseikkel még a szülőkön csüggnének, akiknek autoritása a szexuális elnyomást létrehozta bennük, és testi viselkedésükben frigidnek mutatkoznak, ami a férfi minden magasabb rendű szexuális élvezetét gátolja. Nem tudom, hogy az érzéketlen nő típusa a kulturális nevelés hatókörén kívül is előfordul-e, de valószínűnek tartom. Mindenesetre a neveléssel valósággal kitenyésztik, és ezek a nők, akik öröm nélkül

termékenyülnek meg, utóbb kevés készséget mutatnak arra, hogy vállalják a gyakori fájdalmas szülést. Így aztán a házasságra való felkészítés a házasság tulajdonképpeni céljait is aláássa; amikor aztán a nő átvészelte a fejlődés késleltetését, és női létezésének csúcán felébred benne a teljes szerelmi képesség, a férjével való viszonya már rég meg is romlott; addigi engedelmissége jutalmaként az marad neki, hogy választhat a csillapítatlan vágyakozás, a hűtlenség vagy a neurózis között.

Egy ember szexuális viselkedése gyakran a világban tanúsított minden egyéb reakciómódjára nézve *mintaadó*. Aki férfiként vehemensen veszi birtokba szexuális tárgyát, arról azt feltételezzük, hogy hasonlóan kíméletlen energiákat fog latba vetni más célok érdekében is. Aki viszont a maga erős szexuális ösztöntörekvéseinek kielégítéséről mindenféle tapasztalóból lemond, az az életben máskülönben is inkább engedékenyen és rezignáltan, semmint energikusan fog viselkedni. Ennek a tételnek – a szexuális élet egyéb funkciók gyakorlására utaló mintaadó voltának – egy speciális alkalmazása az egész női nemet könnyűszerrel konstatálható. A nevelés megtagadja tőlük a szexuális problémákkal való intellektuális foglalkozást, holott mégiscsak erre irányul bennük a legnagyobb tudásvágy, azzal a verdikttel riogatja őket, hogy az efféle kíváncsiság nőietlen és bűnös hajlamot jelez. Így a gondolkodástól mint olyantól riasztják el őket, következésképpen a tudás leértékelődik a szemükben. A gondolkodás tilalma túlnyúlik a szexualitás szféráján, részben a megkerülhetetlen összefüggésekből adódóan, részben automatikusan, teljesen hasonlóan, mint a férfiaknál a derék alattvalói lojalitást célzó, vallás diktálta gondolkodási tilalom. Nem hiszem, hogy az intellektuális munka és a nemi tevékenység közötti biológiai különbséggel lehetne magyarázni a nő „életteni gyengeelméjűségét”, ahogy azt igencsak vitatott írásában Moebius tette. Ellenben úgy vélem, hogy az oly sok nőt érintő intellektuális alárendeltség kétségtelen ténye a szexuális elnyomást biztosító gátolt gondolkodásra vezethető vissza.

Az önmegtartóztatás kérdésének tárgyalásakor nem kellő határozottsággal különböztetik meg annak két fajtáját, az általában minden szexuális tevékenységtől való tartózkodást és a másik nemi tevékenységtől való tartózkodást. Sok olyan személy, aki a sikeres önmegtartóztatással dicsekszik, azt csak a maszturbálás és olyan hasonló kielégülések segítségével tudta megvalósítani, amelyek a kora gyermekkori autoerotikus szexuális tevékenységhez kapcsolódnak. De éppen e vonatkozásuk miatt semmiképpen sem tekinthetők ártalmatlannak a szexuális kielégülés e pótlékai; ezek hajlamosítanak a neurózisok és pszichózisok azon számos megnyilvánulási formájára, amelyek a szexuális élet gyermekkori formáihoz való visszaesést feltételezik. A maszturbáció semmiképpen sem felel meg a kulturális szexuális morál követelményeinek, és ezért a fiatal embereket ugyanolyan konfliktusokba hajszolja a nevelési ideállal, mint amelyeket éppen az önmegtartóztatással akartak elkerülni. Továbbá *elkényeztetés* révén többféle módon rombolja a jellemet, először is azért,

mert arra tanít, hogy fontos célokat fáradság nélkül, kényelmesen el lehet érni, anélkül, hogy határozott erőfeszítést kellene tenni értük, tehát a *szexualitás mintaadó voltának* elve szerint, másodszer pedig azért, mivel a kielégülést kísérő fantáziákban a szexuális tárgyat olyan tökélyre emeli, ami a valóságban nem könnyen érhető el. Erre utalt egy szellemes író (Karl Kraus a bécsi *Fackel*-ban), amikor a maga cinikus módján nem kis malíciával fogalmazta meg az igazságot: a koitusz csak az onánia elégtelen pótléka!

A kulturális követelmény szigora és az önmegettartóztatás feladatának nehézsége működött együtt annak érdekében, hogy a különmű genitáliák egyesítésének elkerülését tegye meg az önmegettartóztatás lényegévé, és a szexuális tevékenység olyan más formáit részesítse előnyben, amelyek úgyszólván egyfajta féltengedelmességnek felelnek meg. Amióta a normális szexuális érintkezést oly könnyörtelenül üldözi a morál – és a fertőzés lehetőségei miatt a higiénia is –, kétségtelenül nőtt a társadalmi jelentősége a két nem közötti nemi érintkezés úgynevezett perverz változatainak, melyekben a genitáliák szerepét más testtájékok veszik át. Ezek a tevékenységek azonban nem ítélnélhetőek olyan ártalmatlannak, mint a szerelmi aktuson belüli hasonló kihágások, ugyanis etikai szempontból kifogásolhatók, mivel két ember szerelmi kapcsolatát komoly ügyből kényelmes, veszélytelen és lelki részvételt nélkülöző játékká alacsonyítják le. A normális szexuális élet korlátozásának további következményeként említendő a homoszexuális kielégülés elterjedése; mindazokhoz, akik már szerveződésükből adódóan homoszexuálisok vagy gyerekkorukban váltak azzá, társul még azoknak a sokasága is, akiknél érettebb éveikben a libidó fő áramának elzáródása miatt a homoszexuális mellékág nyílik szélesre.

Az önmegettartóztatás követelményének mindezek az elkerülhetetlen és szándéktalan következményei egyetlen közös vonást mutatnak fel, nevezetesen azt, hogy alaposan tönkreteszik a házasságra való felkészülést, amely viszont a kulturális szexuális morál szándéka szerint mégiscsak a szexuális törekvések egyedüli hivatott örököse volna. Azok a férfiak, akik maszturbációs vagy perverz szexuális praxisuk következtében libidójukat a kielégülés normális helyzeteitől és feltételeitől eltérő másvalamire irányították, a házasságban csekélyebb potenciával rendelkeznek. Azok a nők, akik csak hasonló segítséggel tudták megőrizni szüzességüket, a házasságban a normális érintkezésre érzéketlennek mutatkoznak. Az a házasság, amely mindkét fél csökkent szerelmi képességével kezdődik, mindenesetre hamarabb bomlik fel, mint a többi. A férj csekély potenciája következtében a feleség nem elégül ki, és akkor is érzéketlen marad, ha a neveltetéséből eredő frigiditása sikeres szexuális tapasztalat révén legyőzhető lett volna. Egy ilyen párnak a teherbeesés megelőzése is nagyobb problémát jelent, mint egy egészségesnek, mivel a férj meggyengült potenciája rosszul tűri a fogamzásgátló eszköz használatát. Ilyen bizonytalanságban hamarosan lemondanak a minden zavar forrásaként azonosított szexuális aktusról, és így a házásélet fundamentumát hagyják el.

Minden hozzáférést arra kérek, erősítse meg, hogy nem túlzok, hanem ugyancsak rendkívül gyakran megfigyelhető viszonyokat ábrázolok. A be nem avatottak számára valóban teljesen hihetetlen, hogy a férj milyen ritkán rendelkezik normális potenciával és milyen gyakori a frigiditás a kulturális szexuális morálunk uralma alatt álló házaspárok nő tagjainál, hogy a házasság sokszor milyen lemondásokkal jár mindkét fél számára, és hogy mire korlátozódik a házasság, az oly sóvárogva vágyott boldogság. Már kifejtettem, hogy ilyen körülmények közepette az idegességbe való menekülés a legkézenfekvőbb megoldás; de ezt még azzal szeretném kiegészíteni, hogy egy ilyen házasság milyen módon hat tovább a belőle származó – egyetlen vagy kevés gyerekre. Itt látszólag örökletes áttétel jön létre, amely, ha tüzetesebben megnézzük, erős gyermekkori benyomásokra adott reakcióvá alakul át. A férj által ki nem elégített neurotikus feleség anyaként túlságosan gyengéd és túlféltő lesz gyermekével, akire átviszi szeretetszükségletét, és felébreszti benne a szexuális koraérettiséget. A szülők közötti diszharmónia aztán felizgatja a gyerek érzelmi életét, és arra készíti, hogy legérzékenyebb életkorában intenzíven átélje a szeretetet, gyűlöletet és féltékenységet. A szigorú nevelés, amely az oly korán felébresztett szexuális életnek semmiféle tevékenységét nem tűri, az elnyomó erőt segíti, és ez a konfliktus ebben az életkorban mindent magába foglal, ami az élethosszig tartó idegességhez kell.

Most visszatérek ahhoz a korábbi kijelentésemhez, mely szerint a neurózisok megítélésében többnyire nem szokták figyelembe venni azok teljes jelentőségét. Nem az ilyen állapotok alábecsülésére gondolok, amely a hozzátartozók részéről abban nyilvánul meg, hogy könnyelműen félresöprik, az orvosok részéről pedig abban, hogy fölényesen biztosítják a páciens afelől, hogy panaszai pár hetes hidegvizes kúrával vagy néhány hónapnyi nyugalommal és pihenéssel megszűntethetők. Ezek jobbra teljesen tudatlan orvosok és laikusok vélekedései, többnyire csak üres szólások, amelyeknek az a rendeltetésük, hogy a szenvedőnek átmenetileg vigaszt nyújtsanak. Az már inkább köztudott, hogy egy krónikus neurózis, még ha az életképességet nem szünteti is meg, az egyén életére nézve pl. egy tuberkulózissal vagy egy szívbetegséggel egyenértékű súlyos megterhelést jelent. Abba is bele lehetne törődni, ha a neurotikus betegségek mondjuk csak némely gyengébb egyént zárnának ki a kulturális munkából, és a többiek részvételét merőben szubjektív szenvedések árán engednék meg. Én viszont arra a szempontra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a neurózis, bármeddig terjedjen is, és bárkinél forduljon is elő, meg tudja hiúsítani kulturális szándékot és ezzel tulajdonképpen a lélek elnyomott kultúraellenes erőinek munkáját végzi el, úgyhogy a társadalom nem csak hogy áldozatok árán nem tehet szert nyereségre, de egyáltalán semmiféle nyereséget nem könyvelhet el, ha a csaknem mindenre kiterjedő előírásainak való engedelmisséget az idegesség növekedésével fizeti meg. Vegyük csak pl. azt a felettébb gyakori esetet, hogy egy feleség azért nem szereti a férjét, mert házasságkötésének feltételei és házasságának tapasztalatai alapján semmi oka nincs arra, hogy szeresse, aki viszont

nagyon is szeretné szeretni a férjét, mivel egyedül ez felel meg a házasság azon ideáljának, amire nevelték. Ő aztán minden olyan impulzust el fog nyomni magában, amely az igazság kifejezésére törekszik és az ideálisra irányuló vágyának ellentmond, majd fáradságot nem kímélve veti latba erőit, hogy szeretetteljes, gyengéd és gondos feleséget játsszon. Ennek az önelnyomásnak neurotikus betegség lesz a következménye, és ez a neurózis rövid időn belül bosszút fog állni a nemszeretett férjen, és nála éppolyan sok kielégületlenséget és problémát fog előhívni, mintha csak a valóságos tényállás beismeréséből fakadt volna. Ez úgyszólván tipikus példája a neurózis működésének. A kompenzáció ehhez hasonló kudarc figyelhető meg más, nem kifejezetten szexuális, kultúraellenes impulzusok elnyomását követően is. Aki pl. a keménységre és kegyetlenségre való alkati hajlamának erőszakos elnyomása folytán *túlzottan jó* lett, annak ez gyakran olyan sok energiájába kerül, hogy aztán nem valósít meg mindent, ami kompenzációs impulzusainak megfelel, és egészében véve mégis inkább kevesebb jót tesz, mint amennyit elnyomás nélkül tehetett volna.

Vegyük még hozzá, hogy a szexuális tevékenység korlátozásával egy népnél általában együtt jár az élettől való szorongás és a halálfélelem növekedése, ami zavarja az egyén élvezőképességét, és megszünteti arra irányuló készségét, hogy valamilyen célért vállalja a halált. Ez a gyereknemzésre való mérsékelt hajlamban nyilvánul meg, és azt a népet vagy az embereknek azt a csoportját kizárja abból, hogy a jövőből részesüljön. Így aztán bizonyára felvethetjük azt a kérdést, hogy „kulturális” szexuális morálunk megéri-e azt az áldozatot, melyet ránk ró, különösen, ha az ember nem szabadult meg eléggé a hedonizmustól ahhoz, hogy egyéni boldogsága kielégítésének bizonyos mértékét ne sorolja kulturális fejlődésünk céljai közé. Biztosan nem az orvos dolga, hogy maga álljon elő reformjavaslatokkal; azonban úgy gondoltam, ezek sürgető voltát úgy tudnám hangsúlyozni, ha a „kulturális” szexuális morálunk okozta ártalmak v. Ehrenfels-féle ábrázolását kiegészítem azzal, hogy utalok a jelentőségére a modern idegesség elterjedésében.

Schulcz Katalin fordítása

Johanna Hopfengärtner

JEGYZETEK SZÉKELY BÉLA ÉLETRAJZÁHOZ (1892–1955)*

Széleskörű újságírói és oktatói tevékenysége ellenére Székely Béla pszichoanalitikus, pszichológus és újságíró szakmai és magánéletéről meglehetősen kevés adat maradt fenn. Életrajzának rekonstruálása a legkülönbözőbb forrásokból származó, nem egy esetben egymásnak ellentmondó darabkákból összeálló fejtörőre emlékeztet. Az alábbi tanulmányban a spanyolul, németül és magyarul rendelkezésünkre álló információkat gyűjtöttem egybe azzal a céllal, hogy e sokoldalú szakember életét és életművét vizsgáló jövőbeli kutatások számára megbízható történeti alapként szolgáljon. Ez a munka Székely Béla életrajzi adatain túl részletesen foglalkozik argentinai tartózkodásának első éveivel (1938 és 1942 között), azzal az időszakkal, amikor pályája összefonódott az argentin „pszi” területén elért kulcsfontosságú eredményekkel.¹

Székely Béla Magyarországon: újságíró és cionista aktivista

Székely Béla magyar zsidó szülők gyermekeként 1892. június 1-én született² az erdélyi Bethlenben. ** Nagyváradon és Budapesten tanult, és mindkét városban újságíróként dolgozott. Nem rendelkezünk azonban információval arra vonatkozóan, hogy mivel foglalkozott az I. világháború idején. A háború befejezése után, 1918-ban hozta létre Márton Ernővel

* Eredeti megjelenés: Apuntes para una biografía de Bela Székely (1892–1955). *Revista de Psicología* 2011–2012 (12), 187–210. A tanulmányt a szerző engedélyével közöljük. A Székely Béla magyarországi munkásságával kapcsolatos adatokat a szerző hozzájárulásával helyenként pontosítottuk és kiegészítettük.

¹ Köszönetemet szeretném kifejezni doktor Alfred Hübnernek, aki nagylelkűen rendelkezésemre bocsátotta Székely Béláról összegyűjtött anyagát. Ez a munka az ő támogatása nélkül nem jöhetett volna létre. Hasonlóképpen köszönöm doktor Alejandro Dagfal (UBA-CONICET) a spanyol változat megfogalmazásában nyújtott értékes segítségét.

² Bizonyos életrajzokban (magyar és német) az 1891-es születés év szerepel. A Neptunia nevű hajó utaslistái szerint azonban 1938-ban, amikor Argentínába érkezett, Székely 46 éves volt, így születési éveként 1892-t jelölik meg.

** Ma: Beclean, Románia

együtt az *Új Kelet* című cionista újságot, melynek első száma Kolozsváron jelent meg 1918. december 19-én. 1919-ig vezette a lapot.³ Kolozsváron írt a baloldali *Keleti Újság*ba is,⁴ és a cionista beállítottságú *5 órai újság* társalapítója volt. A húszas években titkára volt az AVIVA cionista ifjúsági szervezetnek, amely 1929-ben már 16 országban tevékenykedett. Alapítója és titkára volt az erdélyi és bánáti kisebbségi újságírók szervezetének, és részt vett az Erdélyi Zsidók Nemzeti Szövetsége munkájában is. A *Keren Kajameth Lejiszráel* (KKL)* megbízásából megalakította a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségét. Emellett a *Jewish Telegraphy Agency* magyarországi tudósítója volt, és több zsidó tárgyú könyvet fordított magyarra (Magyar Zsidó Lexikon [MZSL] 1929:833).** A húszas évek közepéig saját irodalmi és publicisztikai műveiben is főleg ilyen jellegű témákkal foglalkozott. Egy korai versesköteten (*Számvetések*, Budapest, 1912) és egy színdarabon kívül (*Szedzsera: kis somér-dráma*, 1926a) a következő kiadott műveiről tudunk: *Vajúdó ország* (1925a), *Mittelmann ártatlan!* (1925b), *Mi az igazság Mittelmann József bűnügyének revíziójában?* (1925c) és a *Máramaros* című társadalomtudományi tanulmány, amellyel kapcsolatban nem maradt fenn bibliográfiai adat.⁵ Ebben az időszakban is folytatja politikai tevékenységét, valamint írásokat közöl Kassák Lajos, a magyar avantgárd központi figurája, Moholy-Nagy László kortársa által irányított progresszív *Munka* és *Dokumentum* című folyóiratokban.*** Székely politikai orientációja azokban az években minden kétséget kizáróan baloldali. Ennek ellenére nem biztos, hogy tagja volt az akkor illegális Kommunisták Magyarországi Pártjának, ahogy Harmat Pál állítja, bár forrásokat nem nevez meg (lásd Harmat, 1994:286).⁶ Egy másik életrajz viszont arról tudósít, hogy Székely, bár szimpatizált a baloldallal, sohasem volt sem

³ Az életére vonatkozó legrészletesebb adatok (1929-ig) a *Magyar Zsidó Lexikon*ban található (p. 833). Az *Új Kelet* alapítását és első megjelenését jelölő évszámot a magyar Wikipédia *Új Kelet* szócikke közli. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Új_Kelet> Letöltés: 2016. 09. 25.

⁴ Lásd magyar Wikipédia *Keleti újság* szócikkét. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Keleti_Újság> Letöltés: 2016. 09. 25.

* A palesztinai földvásárlásokat elősegítő zsidó nemzeti alap

** Az alábbi fordításai ismereteseek: Moicher Szfurim Mendale: *A sánta Fiske: zsidó koldusregény*. Cluj: Kadima, 1925; Arthur Schnitzler: *Teréz: egy asszony története*. Budapest: Pantheon, 1929; Carl Emil Franzos: *A pojáca*. Budapest: Menorah, 1929.

⁵ A *Magyar Zsidó Lexikon* bibliográfiai adatok nélkül említi.

*** Lásd Székely 1926b; 1928a-b és 1930a-c.

⁶ Valószínűleg összekeverte egy azonos nevű kommunistával (1889–1939). [A másik Székely Béla azonban nem élt Magyarországon, 1919-ben a Tanácsköztársaság egyik népbiztos-helyettese volt, 1919-ben emigrált, a sztálini terror áldozata lett. Az illegális magyar kommunista pártnak nem volt tagnyilván-tartása, de az újságíró és pszichológus Székely – József Attilához hasonlóan – 1932-ig feltehetően részt vett a párt tevékenységében.]

kommunista, sem ateista. Bizonyos idő elteltével, az orosz valóság megismerése okozta megdöbbenés következtében távolodott el a kommunizmustól (Gandía, 1958:8).⁷

1929-ben viszont, ahogy *A Toll* című folyóiratban megjelent egyik cikke (Székely, 1929) is mutatja, Szovjet-Oroszország iránt érzett rokonszenve még érintetlen volt. Itt írta le egyik Stefan Zweiggel folytatott beszélgetését, aki oroszországi útjáról visszatérve pozitív élményekről számolt be neki. Ebben a cikkben vetette fel, némileg a híres osztrák író szájába adva a kérdést, hogy mi lehet az oka, hogy Magyarországon egyetlen író sem szólal fel az ország reakciós erői ellen. Az írás okozta botrány következtében a folyóirat utcai árusítását betiltották. Igen jelentős közbenjárásra volt szükség, hogy az ügy ne járjon súlyosabb következményekkel (Harmat, 1994:207).⁸

Freud, Adler és Reich között

Nem tudjuk biztosan, mikor és hogyan kezdett Székely Béla pszichológiai témákkal foglalkozni. 1925-ben szinte a semmiből bukkant fel első pszicho-pedagógiai könyve: *A Te gyereked... A modern gyermeknevelés kézikönyve* (Budapest, 1925), egy nevelési tanácsadó, amely jól érthető és gyakorlatias módon fordul a szülőkhöz és pedagógusokhoz.⁹ Ebben a műben Székely a gyerekek fejlődésére és szükségleteire fókuszáló pedagógia képviselőjeként lép fel. A bevezetőben hivatkozik a *mentalité primitive* fogalmára, és többször is megemlíti a francia etnológust, Lucien Lévy-Bruhlt. A gyermekek fejlődésének leírására nagymértékben hatott Alfred Adler individuálszichológiája, de használ a pszichoanalízis körébe tartozó fogalmakat is, mint például az Ödipusz- vagy kasztrációs komplexus. Már ekkor jellemző rá a különféle elméleti megközelítések eklektikus (bár kritikus) integrációja.¹⁰

Nincsenek megbízható adataink a pszichoanalízis és a pszichotechnika területén szerzett gyakorlati képzettségéről sem (pedig később Argentínában épp ezen az utóbbi területen vált jelentőssé). Alfredo Calcagnótól (1891–1962), az argentin pszichológus-pedagógustól tudjuk, hogy Székely Hamburgban William Stern és Otto Wiegmann pszichotechnikusok-

⁷ Gandía szövegében, melyet néhány évvel Székely halála után írt, nincsenek források feltüntetve.

⁸ Lásd Zweig 1929 novemberében és decemberében Székelynek írt négy levelét. E levelek átirata, melyeket egy magánszemély 2010-ben elárvereztetett, Alfred Hübner gyűjteményében találhatóak.

⁹ A könyv több kiadást megért. Az 1930-as években németre fordítva is megjelent.

¹⁰ Bár Székely számos pszichológussal és pszichoanalitikussal való együttműködése során képezte magát, úgy tűnik, alapvető ismereteit autodidakta módon sajátította el. Véleményem szerint ez a vonás később abban a tényben is megmutatkozik, hogy képtelen volt teljes mértékben csatlakozni azokhoz az iskolákhoz vagy irányzatokhoz, melyekkel rokonszenvezett.

kal, Bécsben Karl és Charlotte Bühlerrel, valamint Alfred Adlerrel, Budapesten pedig Ranschburg Pállal és Máday Istvánnal dolgozott együtt.¹¹ Németországi és ausztriai tartózkodására feltehetően 1926 és 1929 között került sor, mivel ebből az időszakból semmilyen dokumentált magyarországi tevékenységéről nem tudunk.¹²

Harmat Pál *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis* című monográfiájában Székelyt (az ismertebb Kulcsár Istvánnal együtt) a freudomarxizmus képviselőjének tartja (Harmat, 1994: 207, 246-248).^{*} Wilhelm Reich és a Sex-Pol mozgalom erőteljes hatása alatt Székely a marxizmust a pszichoanalízissel kísérte meg összekapcsolni. Az 1930-as években előadásokkal és cikkekkel vett részt a nagy port kavaró vitában, és a mélyre hatoló pszichoanalízis társadalomértelmezéssel való kibővítése mellett érvelt.¹³ A gyakorlatban is követi a reichi modellt, mely szerint „a szexualitás elfojtása az osztályharc egyik leglényesebb és leghatékonyabb fegyvere”.¹⁴ 1932 és 1938 között egyéb munkái mellett a serdülő szexuális problémáinak kezelésére kialakított, munkásszervezetek által támogatott rendelőben is dolgozik.¹⁵ Feltételezhető, hogy ebből a klinikai tapasztalatból született *A gyermekévek szexualitása* [sic!] című könyve, amely magyarul 1935-ben jelent meg először. Ebben a műben a későbbi, Argentínában végzett tevékenységei szempontjából is jelentős mentálhigiénés szemlélet égisze alatt egyesítette a pszichoanalízis, a szexológia, a marxizmus és a felvilágosult pedagógia megközelítéseit (García, 2005:199). Eklektikus szemlélete miatt Székely különféle újabb támadások célpontjává válik. A kemény kritikák, melyeket a könyv megjelenése különböző körökben kiváltott, érzékeltetik, mennyire nem voltak képesek a

¹¹ Ezek a megjegyzések a *Los tests* (Tesztek) című kézikönyv előszavában találhatóak (idézi León, 1997:19). Sajnos máig nem sikerült megbizonyosodni ezeknek az adatoknak az érvényességéről, illetve pontosítani őket.

¹² Stefan Zweig leveleiből kiderül, hogy Székely 1929 végén Budapesten tartózkodott. A rendelkezésre álló dokumentumok a harmincas évek közepéig számolnak be Székely budapesti tevékenységéről.

^{*} A szerző a cikkben Harmat Pál könyvének német kiadására hivatkozik (Harmat, 1988).

¹³ A Magyarországi Szocialista Orvosszövetségben és a Magyar Individuálpszichológiai Egyesületben egyaránt találhatunk olyan dokumentumokat, amelyek említést tesznek Székely 1930 decembere és 1933 decembere között elhangzott előadásairól (Harmat,1994:247; León, 1997:18).

¹⁴ Székely *A gyermekévek szexualitása* című, García által idézett (2005:197), spanyolra 1941-ben lefordított könyvének előszavában (Budapest, 1935).

¹⁵ Lásd Alfredo Calcagno a *Los tests* előszavában, idézi León, 1997:19. Calcagno szerint Székely 1933 és 1935 között egy viselkedépszichológiával foglalkozó klinikán is dolgozott, és Budapesten egyetemeken, főiskolákon tanított. Emellett azt is állítja, hogy 1928-tól 1934-ig a Charité poliklinikán (Berlin?) is tevékenykedett, ez az adat azonban ellentmond más forrásoknak, amelyekből az derül ki, hogy a harmincas években állandó jelleggel Budapesten tartózkodott. [Feltehetően a budapesti Charité Kórházról van szó, amelyet 1925-ben alapítottak a Csengery u. 69-ben.]

pszichológia és a pszichoanalízis eltérő irányzatainak képviselői a köztük lévő vitákban elfogadni a sajátjuktól eltérő álláspontokat.¹⁶

Székelyt azonban élete folyamán sohasem csábították az egyoldalú értelmezések. Kockáztatva a szakmai elismerést, és azt, hogy bármelyik csoport tagjának tekintse, soha nem volt hajlandó tudásvágyát feláldozni a dogmatizmus oltárán.¹⁷ Ismeretelméleti sokszínűsége rányomta a bélyegét a Kulcsár István idegorvossal és individuálpaszichológussal együtt szerkesztett, a magyar freudomarxizmus szócsövének tekinthető *Emberismeret* című folyóiratra is.* Az 1934 és 1936 között publikált öt számban a lapot jellemző tematikai irányvonalba különböző helyekről induló, különféle áramlatokhoz tartozó szerzők is belefértek (Harmat, 1994: 246-248).¹⁸ Annak ellenére, hogy Székely a harmincas években főként pszichológiával foglalkozott, nem hagyott fel a politikai és társadalmi témájú cikkek közlésével sem. Nagy visszhangja volt az 1936-ban megjelent *Az antiszemitizmus és története* című könyvének, melyben megkísérelte történelmi, szociológiai és pszichológiai szempontból is értelmezni a jelenséget (Székely 1936a, lásd még Székely 1936b). Bár Harmat úgy vélekedik, hogy Székely „igyekezett összeegyeztetni az ösztönpszichológiai, a csoportelméleti és a marxista politikai-gazdasági elemzést – a győztes a vulgármarxizmus maradt” (Harmat, 1994: 207), érdemes megemlítenünk ezt a művet mint az antiszemitizmus egyik korai, pszichoanalitikus megközelítésű értelmezését.¹⁹

¹⁶ Példa erre a freudíanusok és adleristák közötti, vagy a Wilhelm Reich körül kialakult vita, akit 1933-ban kizártak a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesületből.

¹⁷ Ennek a tanulmánynak a keretei között nem adhatunk részletesen számot Székely eklekticizmusáról. Gandía (1958) azonban beszél (mindenekelőtt élete utolsó éveivel kapcsolatban) Székely „kozmológiájáról”. García (2005) és Acuña (2009) is kitér Székely az Argentin Pszichoanalitikus Egyesület (APA) által képviselt pszichoanalízistől eltérő magatartására.

* Az *Emberismeret* szerkesztői, Székely és Kulcsár szoros baráti kapcsolatban voltak József Attilával, aki elméleti munkáiban ugyancsak Freud és Marx szintézisére törekedett. (lásd Erős, 1992). Wilhelm Reichnek a költőre gyakorolt hatásáról, Székely és József Attila kapcsolatáról lásd Lengyel, 2001. Lásd még Kulcsár István és Székely Béla levelezését Siegfried Bernfeld berlini marxista pszichoanalitikussal: Kulcsár és Székely, 1991.

¹⁸ Ez is jól mutatja, hogy Székely sohasem képviselt dogmatikus kommunista álláspontot.

¹⁹ Az ismertebb és kidolgozottabb művek – Bruno Bettelheim, Otto Fenichel, Ernst Simmel, Erik Homburger Erikson és Rudolf Loewenstein – nagyrészt a negyvenes években íródtak. [Lásd még Hermann Imre *Az antiszemitizmus lélektana* c. munkáját is (Hermann 1945).]

Argentína: „Harc a pszichoanalízisért”

Argentínába emigrálásának pontos körülményei ismeretlenek. Mégis feltételezhető, hogy Székelynek – aki megfelelő információkkal rendelkezett, tudatában volt a „faji kérdésnek”, és a kommunizmussal szimpatizált – nem voltak illúziói az európai politikai helyzetet illetően, és Ausztria német megszállásának hatására hagyta el Magyarországot. A bevándorlási dokumentumok szerint Székely Béla és felesége, Margit, 1938. október 10-én érkezett Triesztből a Neptunia fedélzetén Buenos Aires kikötőjébe.²⁰ Poggyásza pszichológiai, filozófiai és irodalmi szakkönyvekből állt, melyről 1958-ban Enrique Gandía azt írja, hogy Latin-Amerika egyik legjobb ilyen jellegű könyvtára volt (lásd Gandía, 1958:8). Néhány hónap alatt megtanult spanyolul, és ismertté vált a helyi szakmai körökben. Már 1939 augusztusában előadást tartott a Buenos Aires-i Pszichológiai Társaságban „*A nő mint pszichológiai jelenség*” címmel, valamint a Rorschach-teszt alkalmazásáról (León, 1997:19). Ugyanebben a hónapban a *Pestalozzi-Gesellschaft*-ban (a Buenos Aires-i német nyelvű közösség demokratikus része által létrehozott szövetség) „*Harc a pszichoanalízisért*” címmel tartott előadást (Schnorbach, 1995:200). Szintén 1939-ben kezdi meg oktatói tevékenységét a Felsőoktatási Tanulmányok Szabad Kollégiumában (CLES). Ebben az intézményben, amely a „sem egyetemi szakképzés, sem ismeretterjesztő platform” jelszavával az interdiszciplináris, pluralista képzés és ismeretszere lehetőségét kínálta, Székely valószínűleg egy időre szellemi otthonra lelt. Az ott érintett témák, az oktatástól, a pszichológiától és a pszichoanalízistől a politikai, társadalmi és kulturális jelenségekig, egybeestek azoknak a tárgyaknak a széles körével, melyekkel Székely könyveiben és cikkeiben foglalkozott.

Székely az éppen folyó vitában egy előadássorozattal vett részt, melyet 1940-ben *A pszichoanalízis. Elmélet és alkalmazás* címmel közölt. Későbbi munkái szintén elsősorban a pszichoanalízishez kapcsolódnak, és a legbefolyásosabb baloldali szakemberek mellé helyezik. Gregorio Berman, Emilio Troise és Enrique Pichon-Rivière mellett ad elő a „*Freud életművének kritikai vizsgálata*” címet viselő tanfolyamon, melyen Jorge Thénon, Emilio Mira y López, José Belbey és Luis Giménez de Asúa is részt vesz (Rossi, 2004:302).

1940-ben kiadják spanyol fordításban *A Te gyereked... A modern gyermeknevelés kézikönyvét* és *Az antiszemitizmus* című művét (spanyolul *Del niño al hombre* és *El antisemitismo*), ez utóbbit bővített kiadásban; Székely, akinek, úgy tűnik, pontos infor-

²⁰ A CEMLA (Latin-amerikai Bevándorlásügyi Tanulmányok Központja) adatbázisában történt kutatások a következő adatokkal szolgálnak: Székely Béla, 46 éves, nő, magyar nemzetiségű, Bethlenben született katolikus újságíró (sic!) és Székely Blun (Blum) Margit, 44 éves, férjezett, magyar nemzetiségű, Bethlenben született katolikus háztartásbeli. Mindketten Triesztből érkeztek 1938. október 10-én a Neptunia hajó fedélzetén. (www.cemla.com/busqueda.php, letöltve 2011. május 18.)

mációi vannak arról, mi történik ebben az időszakban Európában, egy új fejezetet illeszt a könyvbe az Amerikában élő zsidók történetéről, különös tekintettel az argentin helyzetre.²¹

Ugyanebben az évben rendezik meg Buenos Airesben az első nem hivatalos találkozót, melynek célja egy argentin pszichoanalitikus társaság létrehozása. A résztvevők között ott találjuk Székely Bélát is, ő az egyetlen személy, akinek nincs orvosi képzettsége.²² Ennek ellenére a rákövetkező években úgy alakulnak a dolgok a pszichoanalitikus közösségen belül, hogy Székely egyre inkább perifériára szorul.

A különféle politikai és szakmai állásfoglalások együttlétezése a CLES-ben a negyvenes években (ez ideális formának bizonyult Székely számára) ellentétes az ötvenes években a „pszi” területén tapasztalható intézményesülési folyamattal, amely szükségszerűen magával hozza a különböző irányzatok megalakulását, és egymással való hajthatatlan szembefordulását (lásd Dagfal, 2009:71). Az 1942-ben megalakult APA-nak (Argentin Pszichoanalitikus Egyesület) sikerült elnyernie az országban a pszichoanalízist képviselő hivatalos intézmény státuszát. Ángel Garma, az intézmény első elnöke arra törekedett, hogy mielőbb megszerezze az argentin szervezet számára az IPA (Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület) jóváhagyását.²³ Működési programjuk így nagyrészt az IPA akkori elnökének, Ernest Jonesnak a programját követi, s ez több szempontból is Székely elszigetelődéséhez vezet. Formailag azért, mert a pszichoanalízis gyakorlásának előfeltételeként írja elő az orvosi képzettséget és a saját analízist. A program meghatározásának szintjén pedig azért, mert alapvetően klinikai beállítottságú, és ez ellentmond a pszichoanalízis és alkalmazása Székely által képviselt, sokkal szélesebb látókörű felfogásának. Végül politikai szempontból az intézményesült pszichoanalízis „politikai semlegességet” hirdet, amit Székely Wilhelm Reich álláspontját magáévá téve bírál, azt állítva, hogy „Freud tanításait annak a társadalomnak a szolgálatába kell állítani, melynek pszichológiai alapját éppen a szexuális elfojtás képezi”²⁴.

A Garmával és követőivel való összeütközésre, úgy tűnik, néhány hónappal az első nem hivatalos összejövetel után került sor. Az 1941-ben spanyol fordításban is megjelent, sok vitát

²¹ *Del niño al hombre: guía para los padres y los maestros sobre la educación de los niños*, Buenos Aires, Claridad, 1940; *El antisemitismo: su historia, su sociología, su psicología*, Buenos Aires, Claridad, 1940. A fordítást honfitársa és kollégája, Brachfeld Olivér (1908–1967) készítette. Ő fordította spanyolra Alfred Adler műveit is 1937-ben. Brachfeldről lásd León, 1997:20-23, Horváth, 2008.

²² Résztvevők: Ángel Garma, Celes E. Cárcamo, Arnaldo Rascovsky, Enrique Pichon-Rivière, Guillermo Ferrari Hardoy, Béla Székely, Gregorio Berman és Jorge Thenon. Az utóbbi három nem vett részt 1942 decemberében az APA alapító rendezvényén. Lásd Plotkin, 2001:48.

²³ A jóváhagyást az APA megalakítása után igen gyorsan, már 1942 decemberében megszerezte.

²⁴ Székely, idézi García, 2005, p.198.

kavart *A gyermekévek szexualitása* című könyve előszavában írja, utalva a Wilhelm Reich körül néhány évvel korábban Európában kialakult vitára: „annak az oka, hogy a szerzőt pszichoanalitikus létére dogmatikus módon elítélték, az, hogy tisztán freudi alapon elfogadja az ismeretlenről szóló elméletet [...] ugyanakkor azonban távolságot kíván tartani azoknak a pszichoanalitikusoknak a dogmatizmusától, akiknek egyoldalú túlzásait teljes joggal utasítja el”.²⁵ Mikor az osztrák pszichoanalitikus, Marie Langer 1942-ben megérkezik, Székely már jó ideje eltávolodott Garmától. Langer így számol be erről emlékirataiban:

„Buenos Airesben hallottam Székely Béláról, egy magyarról, aki akkoriban közismert volt pszichológus körökben. Mikor megismertem, meghívott a zsidó közösség által finanszírozott Mentális Egészség Intézetébe. Megmutatta, mivel foglalkozik, és megkérdezte, szeretnék-e pszichoanalitikusként vele dolgozni. [...] Székely szerint ő volt az egyetlen komoly analitikus Buenos Airesben. Ez nem tűnt túl valószínűnek. »Ha kreatívan akar dolgozni«, mondta, »maradjon itt velem, ha viszont ortodox analízist akar végezni, és pénzt keresni, keresse fel doktor Garmát.«” (Langer, 1981:111)

Marie Langer végül is az „ortodoxiát” választotta, melyet „szigorúbbnak” ítélte (Langer, 1981:111), másfelől – Székellyel ellentétben – egyetértett az Argentin Pszichoanalitikus Egyesület szabályaival. Székely ennek ellenére kölcsönadta az osztrák emigránsnak Freud műveinek német kiadását és Melanie Klein *Gyermekanalízis* című könyvét, amely Marie Langer szakmai életére és az APA analitikus orientációjára egyaránt nagy hatással volt (García, 2005:212).²⁶

A Sigmund Freud Intézet

A Németországból és Közép-Európából származó bevándorlók és menekültek tömeges beáramlása Argentínába a harmincas évek közepétől lehetőséget teremtett Székely számára ahhoz, hogy szakmai tevékenységet végezzen. 1940-ben megalapította a Sigmund Freud

²⁵ Székely, idézi García, 2005, p. 198. *Pszichoanalízis és kulturális viták Argentínában* című könyvében García „egy sodródó pszichoanalitikus” címmel egész fejezetet szentel Székely Bélának. Ebben Székely pszichoanalízisről írt, 1940-ben publikált szövegét alternatív programnak minősíti, melynek bevezetésére Ángel Garma az argentin pszichoanalízisben tapasztalható meghatározó helyzete miatt nem kerülhetett sor. Párhuzamot von a Wilhelm Reich–Ernest Jones konfliktus – melynek eredménye Reich IPÁ-ból való kizárása – és a Székely elszigetelődéséhez vezető Ángel Garma–Székely Béla konfliktus között: „A pszichoanalízis pápai döntöttek, és a következményeket tekintve döntésük célt is ért. Ángel Garma [...] bizonyos értelemben éppúgy rányomja bélyegét Székely jövőjére, mint Ernest Jones W. Reichére. Bár a körülmények és az okok különbözőek.” (García, 2005:204).

²⁶ Langer azzal segítette kolleganőjét, Arminda Aberabasturyt a könyv spanyolra fordításában, hogy a spanyol szöveget összevetette a némettel. A kleini orientáció az argentin pszichoanalízis egyik megkülönböztető jegyév vált (Dagfal, 2009:99-170).

Intézetet, az ORT és az OSE zsidó emberbaráti szervezetek által finanszírozott, mentálhigiénés alapokon nyugvó, gyermekek és serdülők számára létesített pszicho-pedagógiai központot.²⁷ Ennek az intézménynek a történetét, amely a maga nemében első volt Argentínában (ha nem egész Latin-Amerikában), eddig senki sem kutatta. Tevékenységéről azonban sok információt találunk a száműzetésben élő német színésznő, Sadie Müllereisert leveleiben, aki Székely munkatársaként dolgozott itt 1941 augusztusától 1942-ig.²⁸ Müllereiserttől tudjuk, hogy az intézet pszichológiai diagnosztikával, a szülőknek és pedagógusoknak nyújtott tanácsadással és a gyermekpszichológia területén végzett szakmai képzéssel foglalkozott. A központ a kikötő közelében volt, de a város más pontjain is tevékenykedtek. A Belgranóban élő német nyelvű bevándorlók gyerekeinek nyújtott pszicho-pedagógiai segítségadás, melyet a Pestalozzi iskolában lévő rendelőszerűségben végeztek, az intézet erőforrásainak nagy részét felemésztette.²⁹ Sadie Müllereisert így írja le egyik levelében a heti programját:

„Minden hétfőn és csütörtökön négytől ötig tanítási órák az Intézetben spanyolul. Utána öttől este nyolcig fogadóóra. Szintén spanyolul. Kedden kilenctől tizenegyig fogadóóra (németül) a szülőknek a Pestalozzi iskolában. Szerdán nyolctól tízig órák Morenóban, a Casa del Médicóban. Péntek háromnegyed négytől ötig órák az egyetemi karon. Aztán rohanok fogadóórára a Pestalozzi iskolába (németül), hiszen ez alkotja a fő tevékenységem.” (1941. augusztus 25-i levél, Völker, 1999:85)³⁰

Az intézet munkatársai főleg orvosok és pedagógusok. Nincs pontos információnk az alkalmazottak számáról. A negyvenes évek elején öt és tíz fő között lehetett.³¹ Székely személyi

²⁷ Az ORT zsidó emberbaráti szervezet (Organisation for Rehabilitation through Training) a XIX. század végén jött létre az oroszországi pogromhullám ellenhatásaként. Tevékenységét a II. világháborúig főként Kelet-Európára összpontosította. Jelenlegi székhelye Genfben található, de a világ több országában működtet munkavégzést elősegítő képzési központokat. Az OSE nevű szervezet szociális és orvosi segítségnyújtó intézményeket tartott fenn, elsősorban Kelet-Európában.

²⁸ Sadie Müllereisert 1900-ban Berlinben született, és Bécsben nőtt fel. Iskolai tanulmányait a híres leánynevelő intézetben, a *Schwarzwaldschulé*ban végezte Helene Weigellel, a kiváló színésznővel, Bertolt Brecht német író majdani feleségével együtt; a házaspárhoz később is szoros és tartós barátság fűzte. 1938-tól 1954-ig élt Argentínában. 1955-ben visszatért Németországba, Berlinben halt meg 1966-ban.

²⁹ Lásd Bela Székely: *Das Emigrantenkind. Jüdische Wochenschau*, 2. No. 48, Buenos Aires, 1941. március 21.

³⁰ Sadie Müllereisert vőlegényéhez, a zongorista Rodolfo Sachshoz írt leveleit Völker adta ki (1999). A hivatkozásokat a következő módon jelölöm a szövegben: A levél dátuma, Völker, 1999: oldalszám. Minden idézet a szerző fordítása.

³¹ A levelek tanúsága szerint 1941-ben három munkatársat elbocsátottak: „A kutatások haladása szempontjából nagyon érezhető, hogy három igen fontos kollégát felfüggesztettek” (1941. október 21-i levél, Völker, 1999:107). Az okokat nem említi.

asszisztensét Ilse Haussmannak hívták, és logopédiára szakosodott. Egy másik, valószínűleg argentin munkatársat Sadie Müllereisert az alábbi módon jellemez: „Állítólag orvos, eredetileg pedagógus volt, megkeseredett vénlány. Féltékenyen őrizi Székely telefonkészülékét, ő az egyetlen személy az intézetben, aki olykor barátságtalanul viselkedik.” (1941. szeptember 20-i levél, Völker, 1999:93). Székely egy másik munkatársa Jaime Bernstein (1917–1988), aki később a Paidós Kiadó egyik alapítója. 1941 és 1942 között dolgozott az intézet oktatási osztályán, és még pedagógia szakos hallgató volt, mikor már órákat adott a Rorschach teszt alkalmazásáról és a gyermeki intelligenciáról. Bár rövid időt töltött az intézetben, Székely láthatóan jelentős hatással volt rá.³²

Ellentétben azzal, amit a neve sugall, a Sigmund Freud Intézet mindennapjaiban nem játszott túlságosan nagy szerepet a pszichoanalízis. Sokkal fontosabbnak tartották Alfred Adler individuálpaszichológiáját és a Rorschach teszttel végzett diagnosztikát: „egy új teszt, melyet igen jelentősnek tartanak, Szasz elsősorban ezzel dolgozik.³³ A többi tesztet csak kiegészítésül használja. Rendkívül informatív és érdekes. Én főleg ezzel foglalkozom.” (1941. október 25-i levél, Völker, 1999:109). Kétségtelen, hogy Székely kulcsszerepet játszott a pszichodiagnosztikai módszerek argentinai elterjesztésében, a klinikai gyakorlat területén és a szakemberképzésben egyaránt. De még ennél is fontosabbak az ezzel kapcsolatos publikációi. A Rorschach tesztről írt, 1942-ben³⁴ megjelent kézikönyve, és mindenekelőtt a *Los tests*³⁵ című kétkötetes, 1946-ban és 1948-ban kiadott műve, melyek hivatkozási alapként szolgálnak egész Latin-Amerikában.

Sadie Müllereisert levelei Székely Béla személyiségének néhány vonását is felvázolják. Müllereisert Székellyel együtt – akinek érdeklődése munkatársa iránt túlmutatott a pusztán szakmai kereteken – részt vett a város különféle kulturális eseményein, előadásokon, felolvasóesteken és filmvetítéseken, egy sor olyan helyre eljutott, ahová egy szegényes

³² Bernstein 1942-ben nyújtja be „*Az adleri pszichológia és nevelés*” címmel egyetemi szakdolgozatát. Székely Bernsteinre gyakorolt hatásáról lásd Dagfal, 2009:219.

³³ Számom ismeretlen okokból a Völker-féle kiadásban Székely Bélát „Szasz Bélaként” emlegetik. Nem tudtam kideríteni, hogy ez a név szerepelt-e az eredetiben (ez elképzelhető, minthogy Müllereisert a vőlegénye nevét is más névre változtatta), vagy a kiadó hibásan hivatkozik rá. Mindezzel együtt kétségkívül a „Szasz” név Székely Bélát jelöli, mivel *A gyermeki szexualitás fejlődése* című könyv egy példányát 1941. december 15-én Székely kézzel írott dedikációval látta el: „Nagyon tehetséges munkatársamnak, Doña Sady Eisertnek. Nagyrabecsüléssel, Béla Székely”. Ez a példány doktor Alfred Hübner tulajdonában van, Németországban.

³⁴ Székely, Béla: *Teoría y práctica del psicodiagnóstico de Rorschach*. Buenos Aires: Instituto de Psicología, Facultad de Filosofía y Letras, UBA, 1941.

³⁵ Székely, Béla: *Los tests*. 1^a ed., Buenos Aires: Kapelus, 1946.

körülmények között, száműzetésben élő nőnek, akinek fizetése épphogy fedezi a különböző munkahelyek közti utazások költségét, nem állt volna módjában eljutni. Müllereisert nagyra tartotta Székely tudását, beszédképességét, de érzelmeit nem viszonzta. Feltehetően vőlegénye féltékenységének elosztatása érdekében nem túlságosan kedvező képet festett csodálójáról:

„Szasz [Székely] az a fajta ember, akit inkább szánalmasnak mondhatunk. Ezen nem segít sem a szorgalma, sem az energikussága, sem az ügynek szóló valódi odaadása, sem a tehetsége. Rettentően nyomorúságos alak. Csúnya, sőt ellenszenves. A hangja rekedt, alacsony és pocakos. Egyik kezét ekcéma borítja, nem beszél jól németül, borzalmas magyar kiejtése van. Hosszú évekig élt egy házasságban, mely ma már nem több egyszerű egymás mellett élésnél; szó sincs köztük barátságról vagy szerelemről [...] [A feleségét] egyáltalán nem érdekli a munkája és a könyvei. Székely továbbra is tisztességesen eltartja, és azt mondja, hogy mindennek ellenére felbonthatatlannak tart egy olyan kapcsolatot, amely sok éven át az élete alapját jelentette. Elegáns, ápoltságos lakása van Belgranóban. Szép könyvtára [...] Szereti az italt és a társaságot.” (1941. szeptember 20-i levél, Völker 1999:93)

A levelek szerint Székely házassága 1941 végén zátonyra futott, és 1942-ben elváltak.³⁶ Sadie Müllereisert 1942-ben kilépett a Sigmund Freud Intézetből. Ebben az említett érzelmi problémákon kívül szakmai okok is közrejátszottak. Székely erőfeszítései, hogy megfelelő státuszt és elfogadható fizetést biztosítson neki, nem hoztak konkrét eredményt. Tervei, hogy kibővítse az intézetet (egy német nyelvű osztályt és egy bevándorló gyermekek számára kialakított otthont szeretett volna létrehozni) egyre másra szertefoszlottak.³⁷ Úgy tűnik, a finanszírozó intézménnyel (ORT) folytatott tárgyalásait különféle intrikák és személyes rivalizálások nehezítették: „Egyáltalán nem látni világosan az intézet jövőjét. Szasz elég passzívan viselkedik, mert úgy gondolja, ez célra vezetőbb. Valószínűleg az odesszai csoport ellenállása van a dolog mögött. Taubenschlag és Trockij urak. Én Isa közbelépésére gyanakszom.” (1941. november 11-i levél, Völker, 1999:114)

Az említett „Isa” Kremer, világhírű szoprán énekesnő, Székely és Müllereisert közös ismerőse. 1938-tól él Argentínában, és Gregorio Bermann pszichiáter (1894–1972) élettársa. Mindketten igen aktívak a baloldali és zsidó körökben, és feltehetően nagy befolyással bírnak az ORT döntéseire. Bermann az argentin baloldal nagy tekintélynek

³⁶ Lásd az 1941. november 11-i és 16-i leveleket (Völker, 1999:113 és 115). Úgy tűnik, a feleség kezdeményezte a válást. Müllereisert láthatóan nem ismerte a huszonkét évig tartó házasság kudarcának részleteit (Völker, 1999:113, 115 és 123).

³⁷ „Előzetes és bizonytalan feltételezésem a következő: Szasz szeretné, ha jövőre már annyira képzett lennék, hogy engem nevezhessen ki a német osztály élére, amennyiben sikerül kibővítene és elköltöztetnie az intézetet (ez a vágya).” (1941. szeptember 22-i levél, Völker, 1999:99)

örvendő alakja. Egy darabig közel állt a pszichoanalízishez, de később, a spanyol polgárháborúban való részvétele és egyre aktívabb politikai tevékenysége következtében eltávolodott tőle (Dagfal, 2009:66). Székellyel együtt részt vesz az APA megalapítását megelőző összejöveteleken, és Székelyhez hasonlóan elutasítja Garma javaslatát. Bermann és Székely között kezdetben jónak mondható a kapcsolat – 1941-ben közös előadást is tartottak a CLES-ben –, azonban még ugyanebben az évben valami igen súlyos személyes nézeteltérés történik köztük, amelyre Müllereisert többször is utal, bár a konfliktus okait nem fedi fel. 1941. október 25-i levelében figyelmezteti vőlegényét, aki Kremer mellett dolgozik, mint zongorakísérő, hogy ne keresse Bermann társaságát: „ha visszajössz, ne barátkozz Bermannal. Figyelj, és légy távolságtartó, és ne mondj neki semmit Szaszról. Borzasztó ellenségeskedés van köztük, és az a benyomásom, hogy Bermann teljesen gátlástalan.” (Völker, 1999:101).

Visszavonulás a tudományos életbe

Ebben a feszült, széttartó célokkal és attitűdökkel jellemezhető helyzetben Székely Béla kívül reked az éppen akkor alakuló legfontosabb csoportokon. Egyrészt elszigetelődik a „pszichoanalitikusok családjától”, mely a jövőben az APA keretein belül folytatja szakmai és oktatási tevékenységét.³⁸ Másrészt, szintén 1942 végén, az Orvosi Kar intézményes perifériáján, Gregorio Bermann és Jorge Thénon vezetésével létrejön egy másik csoport is, melyből az előfeltételként megkívánt orvosi végzettség híján zárják ki Székelyt. Ráadásul Gregorio Bermann befolyásos, jó kapcsolatokkal rendelkező ellenfél, aki nem habozik mindent elkövetni annak érdekében, hogy megakadályozza Székely kezdeményezéseit.³⁹ Ha figyelembe vesszük, hogy keze – Isa Kremeren keresztül – azokig a szervezetekig is elér, amelyek az intézet jövőjéről döntenek, érthető, miért járnak oly kevés sikerrel Székely arra irányuló erőfeszítései, hogy megfelelő intézményeket hozzon létre Buenos Airesben.⁴⁰ Egy posztumusz portréban, amelyet a híres *Diccionario Enciclopédico de la psiqué* második

³⁸ Plotkin (2001:53) így ír az APA tagjainak zártságáról a megalakulást követő években: „The analysts worked entirely within an analytic institution that defined a true subculture. Analysts spoke their own jargon and behaved in much the same ways. Their friends were other psychoanalysts; they took vacations together and spent weekends together. They usually sought sex and marriage partners among themselves.”

³⁹ Ez annál is nagyobb súllyal esik a latba, mivel Bermann ugyanazoknak a kulturális és társadalmi köröknek volt egyik kiemelkedő alakja, amelyekben Székely is mozgott. A negyvenes években jelentős szerepet játszott az AIAPE kulturális antifasiszta szövetségben, melyhez a kor sok művésze, értelmiségije és progresszív írója csatlakozott.

⁴⁰ A Sigmund Freud Intézeten kívül létrehozott egy iskolát is szülők számára. Ezzel kapcsolatban azonban még nem kerültek elő információk.

kiadásába illesztettek be, a szerző – nevek említése nélkül – utal arra a rivalizáló, intrikus, személyes ellentétekkel terhes légkörre, amely körülvette, annak ellenére, hogy Buenos Airesben lelkesen fogadták. „Nem volt hozzászokva az efféle harcokhoz [...] Nemegyszer beszélt róla döbbenettel vegyes szomorúsággal. Sokat szenvedett az őt ért igazságtalanságok miatt.” (Gandía, 1958:8) Mindezek következtében, folytatja, Székely visszavonult, a kutatásainak szentelte magát, és csak ritkán jelent meg azokban a körökben, ahol őt és munkáját is nagyra tartották.⁴¹

A német nyelvű bevándorlókhoz és száműzöttekhez fűződő kapcsolatai kevésbé voltak konfliktívák. A harmincas évek közepétől létrejött egy kulturálisan aktív közösség, melynek helyileg a Belgranóban volt a központja, abban a negyedben, ahol Székely is lakott. Szoros szálakkal kötődött a német közösség demokratikus részéhez, akik Ernesto Alemán⁴² és az 1934-ben alapított Pestalozzi iskola köré csoportosultak. De a *Vorwärts* (Előre)⁴³ nevű szocialista klubban is tartott előadásokat a pszichoanalízisről, megjelent a bevándorló németek koncertjein és előadásain, akikhez kulturális szempontból nyilvánvalóan vonzódott. Barátja volt a Paul Zech német írónak, aki 1946-ban egy Székely otthonában tartott összejövetel után hazafelé menet összeesett, és Belgrano utcáin halt meg.⁴⁴

„Második tavasza” egy német bevándorló nő mellett köszöntött rá. Enrique de Gandía az említett portréban rövid leírást ad arról az asszonyról, aki 1942-től Székely haláláig „szimbiotikus” kapcsolatban élt vele és munkájával: „Stefanie, a második felesége, sok nyelven beszélő, Berlinből származó német pszichotechnikus volt [...] Együtt dolgoztak, és olyan mély volt a megértés köztük, hogy később az asszony úgy tudta folytatni a művét, mintha a férje diktálta volna” (Gandía, 1958:9). Valószínű, hogy Stefanie – akinek a mai

⁴¹ Nem lehet pontosan megállapítani, mennyi ideig működött a Sigmund Freud Intézet. A szerző nem rendelkezik olyan forrásokkal, amelyek 1942 után dokumentálnák a fennállását. Az anyagi jellegű problémákon túl Székely visszavonulását a klinikai gyakorlattól a peronizmus hatalomra kerülése is motiválhatta, mivel ez együtt járt azzal, hogy bizonyos rétegek a „kulturális ellenállás” részének tekintették a pszichoanalízist.

⁴² Ernesto Alemán az *Argentinisches Tageblatt* című újság kiadója, a demokratikus német közösség szószólója volt.

⁴³ Egy *Volksblatt* című újság hirdetése szerint például három előadást tartott 1942 novemberében „A tömegek pszichológiája” címmel (*Volksblatt* 1, N° 11, Buenos Aires, 1942. szeptember 1.)

⁴⁴ Lásd Harry Jacobsen, irodalmi ügynök 1946. szeptember 22-én kelt, Hermann Broch-hoz intézett levelét, Országos Irodalmi Levéltár, Marbach, Németország. Székely és Zech, úgy tűnik, ez utóbbi Buenos Aires-be érkezése után nem sokkal ismerkedhettek össze, minthogy az író már 1939 márciusában a Rorschach teszt két ábrájával díszítette az *Ocila. Das Mädchen mit den versteinerten Augen* című könyvének borítóját. Ennek a műnek gépelt oldalai szintén Marbachban találhatóak.

napig sem ismerjük személyazonosságát – egy évvel korábban kezdett el, Sadie Müllereiserthez hasonlóan, a Sigmund Freud Intézetben dolgozni. Székely 1955-ben bekövetkezett hirtelen halála után ő irányította a *Diccionario enciclopédico de la psiqué* javítását, és Székely jegyzetei alapján be is fejezte a művet (a szerző csak a T betűig jutott el). A szótár első kiadását – csakúgy, mint az összes többit – Székely „Steffnek, társamnak az életben és a munkában” ajánlással látta el.

A negyvenes évek Székely számára az oktatási célból írt anyagok és a sajtóban megjelent szövegek tekintetében igen termékenyek voltak. *El niño neurótico. Introducción a la reeducación y psicoterapia (A neurotikus gyermek. Bevezetés az újranevelésbe és a pszichoterápiába)* című 1943-ban megjelent könyve újabb előrelépést jelentett a pszicho-pedagógia területén. 1946-ban La Platában megjelent *De Taylor a Stajanov (Taylortól Sztahanovig)* című írásával kisebb kirándulást tett a munkapszichológia irányába. A pszichometrikai tesztek elméletében és alkalmazásában szerzett gyakorlata a kétkötetes *Los tests-szel (Tesztek)* érte el tetőpontját, amelyet mentora, Alfredo Calcagno támogatásával a Kapelusz kiadó adott ki 1946-ban és 1948-ban.⁴⁵

Calcagno kezdeményezésére Székely 1946 és 1947 között La Platában dolgozott. Megalapította a *Victor Mercante Viselkedésklinikát*, és bevezette a Rorschach pszichodiagnosztikai teszt alkalmazását az Egészségügyi Minisztérium egyik osztályaként működő Kisebbségek Intézetében. Aurora Venturini író, aki feltehetően munkatársa volt ebben az intézetben, *Nanina, Justina és Doctor Rorschach* című regényében (2003) említést is tesz róla. Jeleznünk kell azonban, hogy a magyar pszichológusról szóló leírások, melyeknek az író dokumentumértéket tulajdonít (és több más szerző is idézi őket) különös óvatossággal kezelendők. Például minden történeti alapot nélkülöz az állítása, mely szerint Székely és a felesége az auschwitzi haláltáborból szöktek volna meg, és hogy az asszony egy fiúgyermek elvesztése miatti gyászába őrült volna bele.⁴⁶

Döntését, hogy egy időre La Platába költözzön, talán azok a szakmai körökbe való beilleszkedésével kapcsolatos nehézségek is befolyásolták, amelyekkel Buenos Airesben találkozott, valamint annak a reménye, hogy Calcagno védelme alatt nyugodtan dolgozhat és kutathat. Már 1945-től a JOINT (a zsidókat segítő nemzetközi szervezet) magyar

⁴⁵ A pszichológus és pedagógus Alfredo Domingo Calcagno a kísérleti pszichológiához csatlakozott. Az UCR-ben végzett politikai tevékenysége miatt 1946-ban kizárták a La Plata-i Nemzeti Egyetemről, melynek tanára és elnöke volt. A rákövetkező években parlamenti képviselője mellett a Kapelusz kiadónak is dolgozott. Székely több könyvéhez ő írta az előszót (Dagfal, 2009:222).

⁴⁶ Egy 2009-es interjúban Venturini megerősíti elbeszélésének dokumentumértékét. (González y Fasano, 2009:114)

szekciója titkára volt, és 1946-tól újra visszatért az újságíráshoz is, mint a magyar-argentin *Jövő (Porvenir)* című lap főszerkesztője.⁴⁷ A honfitársai sorsával vállalt nyilvánvaló szolidaritáson túl, ezek a tevékenységek az anyagi megélhetését is biztosították.

Nem tudjuk, hogy Székely vagy a felesége – aki szintén zsidó volt – családtagjai közül gyilkoltak-e meg valakit a holokauszt idején. Ahhoz azonban kétség sem fér, hogy figyelemmel követte az európai zsidók sorsát (ezzel kapcsolatos aggodalma nyer kifejezést az antiszemitizmusról szóló könyvének spanyol nyelvű kiadásában). Valószínűnek látszik az is, hogy eljutott hozzá a Sadie Müllereisert anyjának deportálásáról szóló hír, amiről Müllereisert 1941. novemberi leveleiben számol be. A *Nürnbergi per. Pszichológiai kutatások a törvényszéki orvos szempontjából* című 1950-ben megjelent könyve volt az utolsó írása az antiszemitizmus jelenségéről és annak pusztító következményeiről.

Késői elismerés: az utolsó évek

A termékeny, de olykor csüggesztő negyvenes évek után életének utolsó évei végre meghozták a hőn vágyott elismerést Székely és életműve számára. 1950-ben jelent meg a már említett *Diccionario enciclopédico de la psiqué* első kiadása, mely spanyol nyelven úttörő vállalkozásnak számított. Ezzel a könyvel és a *Los tests* két kötetével Székely (feleségével, Stefanie-val együtt) két hivatkozási alapul szolgáló, egész Latin-Amerikában haszonnal forgatott mű szerzőjeként vált elismertté. 1950. október 23-án a braziliai, Bahia állam-beli Universidade do Salvador *Doctor Honoris Causa* címmel tüntette ki. 1951-ben Európába utazott, Zürichben találkozott Szondi Lipóttal, Berlinben pedig Harald Schultz-Henckével. 1950 és 1953 között négyszer járt Brazíliában (Rio de Janeiróban, São Paulóban és Porto Alegreben), ahol tanfolyamokat tartott, intézeteket és „lelki-pszichológiai segítségnyújtó” szolgálatokat hozott létre, egyetemi programokat dolgozott ki.⁴⁸ A braziliai tartózkodása idején megtapasztalt lelkiesség hatására ezekben az években tért át a katolikus vallásra. Azonban ahogy a kommunizmus és a freudizmus iránti rokonszenve nem vonta maga után a formális csatlakozást, az egyházhoz tartozás végső szimbólumát, a megkeresztelkedést, is elutasította: „Krisztusban élek, de a dogmákat nem tudom elfogadni” (Bravo, 2004: oldalszám nélkül).

⁴⁷ A Comité de Emergencia de los Judíos de Habla Húngara (Magyar Nyelvű Zsidókat Segítő Bizottság) és a *Jövő. A magyar összefogás lapja* (1946-1950) kiadványai Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtárban találhatóak.

⁴⁸ Székely részvételéről a Pontificia Universidade do Rio Grande do Sul Pszichológiai Intézetének megalapításában lásd Gomes y da Costa Silveira, 2006.

1954-ben a Pontificia Universidad Católica de Santiago de Chile végre szerződtette, és egy tanszék létrehozásával bízta meg a Pedagógiai Kar keretében, ahol megkezdhatték az első pszichológus képzést. Noha chilei jelenléte igen rövid volt, munkája „épp elég hasznosnak bizonyult ahhoz, hogy még abban az évben megvesse a képzés alapjait, és fogadja az első diákok seregét” (Bravo, 2004: oldalszám nélkül).

Székely Béla 1955. december 9-én, 63 éves korában hunyt el szívinfarktus következtében a Chascomús nevű helység (Buenos Aires tartomány) egyik szállodájában.

Imrei Andrea fordítása

IRODALOM

- ACUÑA, E. (2009). “Béla Székely: la excepción judía y el psicoanálisis”. En *Resonancia y silencio. Psicoanálisis y otras poéticas* (pp. 199-207). La Plata: Edulp.
- BISSO, A. Y CELENTANO, A. (2006). “La lucha antifascista de la Agrupación de Intelectuales, Artistas, Periodistas y Escritores (AIAPE) 1935-1943”. En Biagini, H. E. y Roig, A. (comps.), *El pensamiento alternativo en la Argentina del siglo XX*, Tomo II (pp. 235-266). Buenos Aires: Biblos.
- BRAVO, L. (2004). Cincuenta años de Psicología en la Universidad Católica. En *PSYKHE Vol.13*, No. 1, 197-204. Santiago de Chile: Editorial de la PUC. En <http://www.scielo.cl/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0718-22282004000100016> Letöltés: 2016. 09. 27.
- DAGFAL, A. (2009). *Entre París y Buenos Aires. La invención del psicólogo (1942-1966)*. Buenos Aires: Paidós.
- DE GANDÍA, E. (1958). Prólogo. En Székely, B. (comp.). *Diccionario enciclopédico de la psique* (pp.7-19). 2.^a edición. Buenos Aires: Claridad.
- ERŐS F. (1992). “Freudomarxista” volt-e József Attila? In: Horváth I. és Tverdota Gy. (szerk.). *Miért fáj ma is? Az ismeretlen József Attila*. Budapest: Balassi Kiadó. 259-293.
- FALCONE, R. (2010). “Historia de la Psicología en Argentina. Cruce de influencia europea y carácter nacional”. *Bicentenario. Ayer y hoy en la Psicología* (pp.11-22). Buenos Aires: Editorial de la UCES. En <http://dspace.uces.edu.ar:8180/xmlui/bitstream/handle/123456789/922/Historia_Psicolog%C3%ADa_en_Argentina_.pdf?sequence=1> Letöltés: 2016. 09. 27.
- GARCÍA, G. (2005). “Béla Székely. Un analista a la deriva”. *El psicoanálisis y los debates culturales. Ejemplos argentinos* (pp. 197-210). Buenos Aires: Paidós.
- GEUTER, U. Y LEÓN, R. (1990). “Flucht nach Südamerika, Europäische Emigranten in der Lateinamerikanischen Psychologie”. *Psychologie und Geschichte* 1, No. 4, (pp. 24-37). Leverkusen: Leske & Budrich. En <<http://journals.zpid.de/index.php/PuG/article/viewFile/57/92>> Letöltés: 2016. 09. 27.

- GOMES, W. B. Y DA COSTA SILVEIRA, A. (2006). Instituto de Psicologia da PUCRS e Organização Profissional. Actas de la conferencia *Psicologia no Estado do Rio Grande do Sul*, Porto Alegre. En <<http://www.ufrgs.br/museupsi/PSI-RS/Chap6.htm>> Letöltés: 2016. 09. 27.
- GONZALEZ, M. Y FASANO, C. (2009). “Entradas del Psicoanálisis a La Plata”. Reportaje a Aurora Venturini. *Conceptual-Estudios de psicoanálisis*, Año 8 No. 9, (pp. 114-118). La Plata.
- HARMAT, P. (1988): *Freud, Ferenczi und die ungarische Psychoanalyse. Mit einer Einleitung von Béla Grunberger*. Tübingen: edition diskord.
- HARMAT P. (1994). *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Sopron: Bethlen Gábor Kiadó.
- HERMANN I. (1945). *Az antiszemitizmus lélektana* Budapest: Bibliotheca. Újabb kiadás Budapest: Cserépfalvi, 1990.
- HORVÁTH P. (2008). Brachfeld F. Olivér (1908–1967). Egy magyar individuálpaszichológus a spanyol pszichológia történetében. *Thalassa*, 19(1):59–83.
<[http://www.mtapi.hu/thalassa/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/\(19\)2008_1/059-83_Horvath-P.pdf](http://www.mtapi.hu/thalassa/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/(19)2008_1/059-83_Horvath-P.pdf)> Letöltés 2016. 09. 27.
- KULCSÁR I. ÉS SZÉKELY B. (1991). Kulcsár István és Székely Béla levelei Siegfried Bernfeldhez. *Thalassa*, 2(2):129-131.
- LANDMAN, I. (1948). *The Universal Jewish Encyclopedia in ten volumes*, Vol. 10, S. 142. New York.
- LANGER, M.; GUINSBERG, E. Y DEL PALACIO, J. (1981). *Memoria, historia y diálogo psicoanalítico*. México: Folio.
- LENGYEL A. (2001). Az „első fájdalomra eszmélő ember”. József Attila freudomarxizmusának kérdéséhez. <www.forrasfolyoirat.hu/0110/lengyel.html> Letöltés 2016. 09. 27.
- LEÓN, R. (1997). “Rumbo al nuevo mundo. Cuatro Psicólogos de Europa oriental en la historia de la psicología en América del Sur”. *Revista Latinoamericana de Psicología*, 29 (1), (pp. 9-34). Bogotá: Fundación Universitaria Konrad Lorenz.
<<http://www.redalyc.org/pdf/805/80529101.pdf>> Letöltés 2016. 09. 27.
- MAGYAR ZSIDÓ LEXIKON. Szerk. Újvári Péter. Budapest, 1929. Reprint kiadás: Budapest: Makkabi.
<<http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/fejlec01.html>> Letöltés 2016. 09. 27.
- PLOTKIN, M. (1999). “‘Tell me your Dreams’. Psychoanalysis and Popular Culture in Buenos Aires 1930-1950”. In: *The Americas*, 55 (4), (pp. 601-629). Berkeley: Academy of American Franciscan History.
- PLOTKIN, M. (2001). *Freud in the Pampas. The Emergence and Development of a Psychoanalytic Culture in Argentina*. Berkeley: Stanford University Press.
- ROSSI, L. (2004). “La psicología en las publicaciones periódicas en Argentina en la década del 30”. *XII Anuario de Investigaciones, Facultad de Psicología*, (pp. 299-304). Buenos Aires: UBA.
- SCHNORBACH, H. (1995). *Für ein “anderes Deutschland”– die Pestalozzische Schule in Buenos Aires (1934–1958)*. Frankfurt am Main: Dipa.
- STUBBE, H. (1988). “Béla Székely (1.6.1892–9.12.1955) – ein ungarischer Psychologie–Pionier in Lateinamerika”. In: *Seventh European CHEIRON Conference*, (pp. 598-608), Budapest: Magyar Pszichológiai Társaság.
- SZÉKELY B. (1912). *Számvetések: versek*. Budapest: Dick Manó.

- SZÉKELY B. (1925a). *Vajúdó ország: könyv az épülő Palesztínáról*. Cluj: Kadima.
- SZÉKELY, B. (1925b). *Mittelmann ártatlan!* Cluj: Fraternitas Ny.
- SZÉKELY B. (1925c). A Tg.-Mureși Dreyfus-ügy: mi az igazság Mittelmann József bűnügyének revíziójában? [Târgu-Mureș]: [Concordia Ny.]
- SZÉKELY B. (1926a). *Szedzsera: kis somér-dráma*. Wien: Múlt és Jövő kiad.; Wien: Korvin Ny.
- SZÉKELY B. (1926b). Emberépités – országépités. *Dokumentum*, 1926. december, 36-43.
- SZÉKELY B. (1927). A gyermek és a világ. *Dokumentum*, 1927. január, 39.
- SZÉKELY B. (1928a). Az ifjúság sexuális forradalma. A pajtásházasság. *Munka*, 2. sz. /1928./ 61.
- SZÉKELY B. (1928b). A meg nem született gyermek joga. *Munka*, 3. sz. /1928./ 73-76.
- SZÉKELY B. (1929). Stefan Zweig nyilatkozata az irói hitvallásról, Ady Endréről, a magyar írók árulásáról és orosz útjáról. *A Toll*, 18. sz. 29-33.
- SZÉKELY B. (1930a). A Munka szekszuális ankétje. *Munka*, 11. sz. /1930./ 328-330.
- SZÉKELY B. (1930b). A két pólus. *Munka*, 13. sz. /1930./ 413-414.
- SZÉKELY B. (1930c). Szociálpolitika és szociális politika. *Munka*, 16 sz. (1930.) 463.
- SZÉKELY B. (1931). A "G" osztály: Szenny, vér, halál. [Kolozsvár]: a Szerző kiadása.
- SZÉKELY, B. (1934). *A Te gyereked...: a modern gyermeknevelés kézikönyve*. Budapest: Bibliotéka.
- SZÉKELY B. (1935). *A gyermekévek szekszualitása*. Budapest: Pantheon.
- SZÉKELY B. (1936a). *Az antiszemitizmus és története*. Budapest: Tabor.
- SZÉKELY B. (1936b). *Az antiszemitizmus pszichoanalízise*. Budapest: Emberismeret. Reprint: Budapest: Párbeszéd Könyvek, 1992.
- SZÉKELY B. (1937). *Dein Kind. Wegweiser für Eltern und Erzieher über die moderne Kindererziehung auf psychologischer Grundlage*. Leipzig und Wien: Deuticke.
- SZÉKELY, B. (1940). *Del niño al hombre: Guía para los padres y maestros sobre la educación de los niños: moderno tratado de psicología infantil*. Buenos Aires: Claridad.
- SZÉKELY, B. (1940). *El antisemitismo: su historia, su sociología, su psicología*. Buenos Aires: Claridad. Traducción de Olivier Brachfeld.
- SZÉKELY, B. (1940). *El psicoanálisis: teoría - aplicación*. Buenos Aires: Colegio Libre de Estudios Superiores.
- SZÉKELY, B. (1941). "Das Emigrantenkind". *Jüdische Wochenschau*, 2, No. 48, (21.3.1941) Buenos Aires.
- SZÉKELY, B. (1941). *La Evolución Sexual de la Infancia: tratado psicoanalítico sobre la educación y la higiene sexual*. Buenos Aires: Claridad.
- SZÉKELY, B. (1943). *El niño neurótico: introducción a su reeducación y psicoterapia*. Buenos Aires: El Ateneo.
- SZÉKELY, B. (1946). *De Taylor a Stajanov*. La Plata: Calomino. Székely, B. (1946).
- SZÉKELY, B. (1946). *Los tests: manual de pruebas psicométricas de inteligencia y de aptitudes*. Buenos Aires: Kapelusz.

- SZÉKELY, B. (1947). *Teoría y práctica del psicodiagnóstico de Rorschach*. Buenos Aires: El Ateneo.
- SZÉKELY, B. (1948). *Los Tests: manual de pruebas psicométricas de inteligencia y de aptitudes*, 2.ª edición con correcciones y ampliaciones. Buenos Aires: Kapelusz.
- SZÉKELY, B. (1950). *Diccionario enciclopédico de la psique*. Buenos Aires: Claridad.
- SZÉKELY, B. (1950). *El proceso de Nuremberg. Las investigaciones psicológicas del punto de vista médico legal*. Buenos Aires: Archivo de Medicina Legal.
- VENTURINI, A. (2003). *Nanina, Justina y el doctor Rorschach*. Buenos Aires: Dunken.
- VÖLKER, K. (1999). *“Ich verreise auf einige Zeit”. Sadie Leviton, Schauspielerin, Emigrantin, Freundin von Helene Weigel und Bertolt Brecht*. Berlin: Transit.

A képen jobbról balra: József Attila (a második), Székely Béla (a harmadik) és Illyés Gyula (a hatodik)
Eredeti fotó: Arató Tibor, 1931 április, Csillebérc. Képmásolat fotó: Kárpáti és Fia
Forrás: http://index.hu/kultur/2015/04/16/jozsef_attila_babits_mihaly_moricz_zsigmond_foto_arveres/

Hárs György Péter

TÖLTÖTT KÁPOSZTA ÉS VÖRÖS LOBOGÓ

(Adalék az első pszichoanalitikus tanszék történetéhez)

*„...ha valaki akár analízisben meggyőződött a pszichoanalízis főbb tételeinek igazságáról – legalábbis ennyiről! – az kimondhatja, hogy a pszichoanalízissel szemben kétféle állásfoglalás lehetséges: vagy elfogadja az ember, vagy téved.” (Nagy Lajos: A pszichoanalízis szociológiai perspektívában. *Együtt*, 1927, 1(3):10-14.)*

Hogy mikorról datálódik Nagy Lajos ismeretsége Ferenczi Sándorral, arra nézve nincsenek adataink. Ismeretségüket különben sem nagyon szokták említeni¹, kivételt ez alól talán csak Harmat Pál (Harmat, 1994, 183. és 288-289. és az őt idéző Valachi Anna [Valachi, 2008, 229. és 241.]), továbbá Tarján Tamás (Tarján, 1980, 61-62.) képeznek.

Harmat – forrásmegjelölés nélkül – megemlíti, hogy Ferenczi temetésén Nagy Lajos is jelen volt. A másik helyen, ahol Ferenczi és Nagy Lajos nevét együtt szerepelteti, ott Harmat Nagy Lajos *A menekülő ember* című önéletírására hagyatkozik. A vonatkozó részeket itt onnan külön-külön idézem, már csak azért is, mert vélhetőleg más-más időpontokhoz köthetőek (ami nem derül ki Harmat szövegéből). Az első részlet 1921-re utal: „Többféle tünet kínozott. Ezek közt legenyhébb volt, hogy sok volt a gyomorsavam, állandóan kínozott a gyomorégés, sápadt voltam, és fogytam. [Az orvos] [s]zigorú étrendet írt elő. Próbáltam megtartani ezt az étrendet. Mihelyt belekezdttem, azonnal rosszabb lett az állapotom. Ilyen nyavalyásan találkoztam egyszer Ferenczi Sándorral. Ő azt mondta, hogy a tüneteim ideges tünetek, hagyjam abba a diétát. ‘Még ma egyen töltött káposztát’ – ajánlotta nevetve. Hát én neki adtam igazat, és még azon az estén jól belakmároztam töltött káposztával, szóval a diétát elvettem. Gyomortüneteim már másnap megenyhültek.” (Nagy, 1984, 117.) A második részlet 1922-re és 23-ra, Révész Erzsébet halálának évére emlékezik vissza: „Ferenczi Sándor, amikor a gyomorpanaszaimról volt szó, mást is ajánlott. A legkínzóbb tüneteim gyógyítására elküldött egy pszichoanalitikushoz, dr. Révész

¹ Mint ahogy nem esik szó a pszichoanalízissel való rendkívül széles emberi és írói kapcsolódásáról sem – ez azonban egy másik, hosszabb, készülő tanulmányom tárgya.

Erzsébethez. A neurózisomról [...] csupán a tüneteket, a tünetek nevét sorolom fel: szorongás, fóbiák, kedélyi depresszió, fáradékonyság, kisebbségi érzés. Révész Erzsébet kezelésbe vett, egy esztendeig jártam hozzá, a kezelés naponként egy óra volt, eredménytelenül. Hogy én voltam-e gyógyíthatatlan, vagy a gyógy mód hatástalan-e, erről nincs véleményem. De hogy Révész Erzsébet gyakorlatlan és gyenge volt mesterségében, azt állíthatom. A reménytelen kezelés különben azért ért véget, mert a fiatal orvosnő meghalt. Igen kedves, szép és jóindulatú teremtés volt, halála szomorú emlékem.” (Nagy, 1984, 117-118.)

Tarján Tamás méltatlanul elfeledett soraira, amelyek egyébként fölkeltek bennem azt a kíváncsiságot, ami jelen íráshoz elvezetett, később térek vissza.

Egy dolog biztos: 1911-ben Nagy Lajos és Ferenczi már ismerték egymást. Erről Nagy Lajosnak egy, az országos Betegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztár igazgatójához 1911. 04. 25-én írott levele tanúskodik. „Minden előfordult mulasztásom és minden eddigi hibám okozója egy rendkívül súlyos, komplikált idegbetegség és néhány egyéb megbetegedés és az anyagi nyomorúság. Betegségemet igazolja az a bizonyítvány, amely 11795/911 számú segély iránti kérvényem mellett van az irattárunkban. E bizonyítványt dr. Décsi Imre orvos úr, pénztárunk alkalmazottja állította ki, aki tisztán altruisztikus jóindulatból hónapokon keresztül csaknem mindennap kezelte ingyen. Betegségem régebbi keletű. [...] Ezeket bizonyíthatja dr. Ferenczi Sándor pénztári orvos, dr. Décsi Imre [...] az is igaz, hogy most már mindkét betegségeből kigyógyultam. Ezt bizonyíthatja dr. Ferenczi és dr. Décsi.” (Nagy, 1911, 44-45.)

Nagy Lajos életművében és életének magánjellegű dokumentumaiban (levelezés, naplók és naplójegyzetek) Ferenczi Sándor neve egyébként meglepően ritkán szerepel. Meglepően, mondom, ahhoz képest, hogy Nagy Lajos a pszichoanalízis elkötelezett híve, sőt, propagátora, a stekelista Független Orvosanalitikusok Egyesületének pártoló tagja és számos analitikus páciense volt. Anélkül, hogy itt ezeket a vonatkozásokat részletesen kifejteném, mégis röviden jeleznem kell őket, hogy írásom tulajdonképpeni tárgya – a Tarján által hivatkozott Nagy Lajos cikk – ezekben a kontextusokban is elhelyezhető legyen.

1. Ferenczit név szerint – a már idézett önéletrajzi részek és a hivatalos levél mellett – tudtommal hétszer említi meg Nagy Lajos. Másodszor 1925-ben Freud Zsigmond önéletrajzának a *Népszavába* írott ismertetésekor: „1910-ben már dr. Ferenczi Sándor indítványára a nürnbergi második pszichoanalitikus kongresszuson megalakult a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület.” (Nagy, 1925, 206.). Ferenczi nevének harmadik fölemlítése már figyelemreméltóbb, két szempontból is: egyrészt, egy személyes beszélgetést idéz meg, másrészt Nagy Lajos azzal kapcsolatban hozza föl Ferenczit példának, hogy a pszichoanalízisnek „a társadalmi feltételektől” való „függése” kimutatható „a pszichoanalitikusok írásaiban föllelhető szándéktalan és véletlen elszólásokból, ráhibázásokból” – hogy

miért éppen szóbeli közléssel példázza ezt, ami még csak nem is elszólás és ráhibázásnak sem vélném, az számomra is rejtély marad. Mindenesetre ezt írja az 1927-es, *A pszichoanalízis szociológiai perspektívában* című tanulmányában: „Most csak Ferenczi Sándornak egy privát beszélgetésben tett kijelentését idézem. Ezt kérdeztem tőle: ‘Terjed-e a pszichoanalízis Franciaországban?’ ‘Nem igen’ – felelte ő. ‘Mi ennek az oka?’ ‘Talán az, hogy a franciáknak nem igen van rá szükségük.’” (Nagy, 1927a, 78.) Ebből Nagy Lajos arra a következtetésre jut, hogy „a szabadabb nemi élet légkörében kevésbé válnak az emberek neurotikusokká”. Ferenczi nevének következő fölbukkanása Nagy Lajosnál 1930. A *Korunk* folyóiratban értekezik a *Nemi szabadságról*. Ezt írja: „Például dr. Ferenczi Sándor egyik előadásorozatát azzal a meglepő kijelentéssel fejezte be, hogy ‘politikai értelemben a pszichoanalízis inkább konzervatív, mint forradalmi’. Ez természetesen tévedés, ami úgy esett meg, – mint az ilyesmi mindig – hogy a pszichoanalitikus Ferenczi a pszichoanalízist önmagával tévesztette össze.” (Nagy, 1930a) Sietve teszem hozzá: Nagy Lajos itt bizony téved – tévesztés ez, és freudi értelemben az. Ferenczi ugyanis szerintem ilyesmit nem mondhatott. Mondott viszont, csaknem szó szerint, Ignotus – Hollós könyvéről (Hollós, 1928) írott bírálatában, s valóban előfordul itt Ferenczi neve is: „A pszichoanalízisről azt szokták mondani, hogy forradalom, s annyiban bizonyára az, hogy felfordítja majd minden eddigi tudásunkat. Azonban, hogy úgy mondjam: politikai értelemben éppen nem radikális. Sőt konzervatív, sőt némely dolgokban bizonyos modernséghez képest egyenesen reakciós. A napokban olvastam Ferenczi Sándornak egy nyilatkozatát [...], s ő, az orvostudós ugyanazt vallja, amit én [...]” (Ignotus, 1928, 381.) Mit „vallott” erről a kérdésről Ferenczi 1928-ban? Miféle „nyilatkozatra” gondolhatott Ignotus?

Megnéztem, mit írt és miről tartott előadást Ferenczi 1928-ban. A *Századunkban* valóban megjelent egy írása „Pszichoanalízis és kriminalitás” címmel. Ennek a záró megjegyzése esetleg értelmezhető lenne „ignotusi” módon: „Az analízis, mondják, az ösztönöket felszabadítja és rászabadítja az emberiségre. Az ilyen állítás tévessege már sokszor bebizonyult, de talán mai fejtegetéseim is erősítették azt a benyomást, hogy a pszichoanalízis, mint minden mélyebb tudás, a szenvedélyek fékezésére vezet, nem ezek fellobbantására. Igaz, hogy a pszichoanalízis küzd a képmutatás és az erkölcsi szadizmus túlbuzgósága ellen, de távol áll tőle, hogy az ösztönök ellenőrizetlen uralma mellett emeljen szót.” (Ferenczi, 1928a, 384.) Ugyanebben az évben tartott egy előadást Innsbruckban, a X. nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson (Ferenczi, 1928b) és egy másikat a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület rendes gyűlésén (Ferenczi, 1928c) – mindkét előadás technikai jellegű volt, nem tartalmaztak társadalompolitikai vonatkozásokat. Megjelent még Ferenczinek abban az évben egy tanulmánya a *Korunkban* (Ferenczi: 1928d), de a Nagy Lajos által fölvetett szempontból ez sem releváns. Tartott viszont Ferenczi 1928-ban egy hatrészes előadásorozatot, *Bevezető*

előadások a *pszichoanalízisbe* címmel, amit hírei között több folyóirat is beharangozott², a *Pesti Hírlap* és a *Pesti Napló* pedig folyamatosan tudósított is³ az egyes előadások tartalmáról. Ezek közül az előadások közül – a *Pesti Napló* tudósítójának összefoglalója alapján egy jöhetne szóba, *A neurózis és a társadalom* című: „Felmerülhet a kérdés, célszerű-e a neurotikus elfojtásokat feloldani és ez ösztönöket rászabadítani a társadalomra? Ezt a kérdést csak olyan ember, teheti fel, ki teljesen járatlan a pszichoanalitikus technikában. Az ilyen ember nem tudja, hogy a felszabadító munkát valójában nyomon követi az önfegyelmezés és az átszellemítés. Ez pedig az energiák célszerűbb elosztását biztosítja az egyén és a társadalom veszélyeztetése nélkül.”⁴ Ezen kívül Ferenczi ötször szólal meg a *Pesti Napló* oldalain ebben az évben: áprilisban a csókról⁵, májusban Adlerről és az individuálpaszichológiáról⁶ Collin-Ross pszichoanalitikus filmjéről⁷, júliusban „a pszichoanalízis jelenéről és jövőjéről s a lélek térképének ‘fehér foltjairól’”⁸, decemberben pedig a Thalassa-gondolatról⁹. Emellett megjelent a lapban Ferenczi kérésére májusban egy reflexió Marczell Mihály pápai kamarásnak a pszichoanalízist bíráló „magántanári próbaelőadására”¹⁰

Mindezek után sem világos Ignotus hivatkozása. De hátha én tévedek, és Nagy Lajos nem tévesztett össze semmit, tehát az előadássorozat nem 1928-ban volt, hanem 1930-ban. Ebben az évben Ferenczi a XI. nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson megint csak a technikáról tartott előadást. (Ferenczi: 1930.) Tartott továbbá egy öt előadásból álló klinikai szemináriumot Budapesten, „csak meghívottak részére”.¹¹ Ezen kívül tudunk

² *Századunk*, 1928, 71.; *Népszava*, 1928. febr. 8., 9.; *Pesti Hírlap*, 1928. febr. 8., 10.; márc. 6., 15. és 20.; márc. 13., 13.; *Pesti Napló*, 1928. febr. 7., 15.; márc. 6., 20.

³ *Pesti Hírlap*, 1928. febr. 15., 8.; febr. 29., 12.; márc. 4., 14.; *Pesti Napló*, 1928. febr. 15., 10.; febr. 22., 4.; febr. 29., 12.; márc. 8., 10.; márc. 14., 4.; márc. 24., 6.

⁴ *A neurózis és a társadalom*. Dr. Ferenczi Sándor előadása az ideges állapotok pszichoanalíziséről. *Pesti Napló*, 1928. márc. 14., 4.

⁵ *Pesti Napló*, ápr. 8., 85.

⁶ *Pesti Napló*, máj. 27., 46.

⁷ *Pesti Napló*, máj. 28., 8.

⁸ Csánk Endre: „Ha majd eltüntetjük az emberi jellem hibáit”. Beszélgetés Ferenczi Sándorra. *Pesti Napló*, 1928. júl. 8., 38.

⁹ A szerelem végső titkai. Beszélgetés dr. Ferenczi Sándorral az emberi és állati élet ősi kezdeteiről és fejlődéséről a mai formáig. *Pesti Napló*, 1928. dec. 25., 53-54.

¹⁰ A pszichoanalízis és a katolikus pedagógia. *Pesti Napló*, 1928. máj. 25., 11.

¹¹ Ld. Psychoanalitikai előadások. *Népszava*, 1930. február 8., 11.

egy, a Budai Klubban megtartott előadásáról is, amely viszont – a róla közölt beszámoló alapján – megint csak nem érintett társadalmpolitikai témákat.¹²

Kérdés persze az is, hogy Nagy Lajos maga részt vett-e – akár 28-ban, akár 30-ban – bármelyik előadáson is.

Erre az olvasó számára bizonyára hosszú kitérőre azért került sor, hogy megcsináljam ellenpróbáját föltevésemnek, miszerint tudattalan csúsztatással került Ferenczi neve Ignotusé helyére. Ennek meg is vannak a lélektani okai. Kellemetlen lehetett számára, hogy éppen Hollós nevével kapcsolatban kerül említésre a pszichoanalízis politikailag „nem radikális”, „konzervatív”, „reakciós” szemléletmódként. Mert a harmincas években Nagy Lajost Hollóshoz már közeli szálak fűzték – felesége, Szegedi Boris Hollós páciense volt (ahogyan később maga Nagy Lajos is).¹³

A lényeg viszont az, hogy ebben az írásban csakúgy, mint az idézett 1927-esben, Ferenczit valamely társadalmi probléma kapcsán említi meg. Ugyanez igaz az 1931-ben, a *Századunkban* közölt Nagy Lajos tanulmányra is (Nagy, 1931, 138-143.). „Ferenczi Sándor szerint az első kultúrember az volt, aki ütés helyett csupán szidni kezdte a másikat. Nos a kultúra további folyományaképp, a polgári kultúra betetőzéséül, jelentkezik az a kultúrember, aki önként lemond a nemi élet szabadságáról, urainak és parancsolóinak javára.”¹⁴

Ötödszörre Ferenczi neve egy könyvkritikában fordul elő, ahol Nagy Lajos kétszeresen is kijavítja a szerzőt: „Izgatott várakozás, jön a Ferenczy professzor, vagy nem jön.’ (Ferenczi Sándor nem volt professzor és i-vel írta a nevét.)” (Nagy Lajos: 1936.). Talán véletlen, talán nem, hogy az előző mondatban Nagy Lajos a marxizmust emlegeti. Viszont érdekes a két hiba, amit Nagy Lajos a bírált könyv szerzőjének szemére vet. Kérdés, mit is értett Nagy Lajos azon, hogy „professzor”? Mert Ferenczit tény, 1919. április 25-én „rendes tanárrá”, azaz professzorrá nevezték ki¹⁵, s tény, hogy erről Nagy Lajosnak is tudnia kellett – amint ez írásunk végére kiderül. A másik „hiba” fölhánytorgatása, hogy a

¹² Ld. A jellem átalakítható. Dr. Ferenczi Sándor előadása a jellem kialakulásáról és megváltoztatásáról. *Pesti Napló*, 1930. jan. 30., 9.

¹³ Nagy Lajos levelezésében például ez olvasható: „Szándékosan nem írtam utolsó levelemben a Hollós-ügyről, mert akit kényszeríteni kell, az nem jó eset. [...] Először azért, mert nem hiszem, hogy Hollós továbbra is hajlandó lenne veled szóbaállni. [...] Hát írjál, erre a Hollós-ügyre kíváncsi vagyok, bár sajnos 99 százaléknnyira biztosra veszem, hogy nem mentél el.” (Feleségéhez, 1932. 04. 08. – V.4340/48/3 jelzet, PIM Kézirattár); „Az analízisben nagyon jól haladsz [...]” (Feleségéhez, 1932. 07. 20. – V.4340/48/9 jelzet, PIM Kézirattár)

¹⁴ Nagy, 1931, 143. A Nagy Lajos által hivatkozott Ferenczi-szövegnek eddig nem akadtam nyomára. Lehetséges, hogy ez is egy beszélgetés során hangzott el.

¹⁵ Ld. Erős, 2011, 26. sz. melléklet.

szerző Ferenczi nevét y-nal írta, kétségtelenül jogos, ugyanakkor utólag némileg mulatságos is. Mert Nagy Lajosnál végül egy 1941-es naplóbejegyzésben találkozunk Ferenczivel¹⁶ (1941. február 10.): „Este olvastam Mádayt. [...] Sem Freud, sem Ferenczy [sic!] nem tettek rám ehhez hasonló hatást soha.”¹⁷ Hogy érthető legyen az idézett rész: Nagy Lajos (akkor éppen) elítélően vélekedik az individuálszichológiáról, ez a hang tehát nem a lelkesedésé, hanem a fölháborodásé – Máday könyvéből éppen a társadalmi problémák melletti elkötelezettséget hiányolja. Ahogy halad az olvasással, véleménye megváltozik. Február 17-én már így ír: „Este olvastam Mádayt. Jót is találtam benne. [...] Amint látom [az individuálszichológia], inkább társadalmi, mint a pszichoanalízis. Így tehát találtam benne valami szépet.[...] Azért még fel kell jegyezmem, hogy az ink.psz.-ban [sic!] olvastam a törvénytelenégről és a társadalmi intézkedésekről. Erről nemcsak hogy nem olvastam a psz.-ban, hanem például Kovács Vilma tagadta az ily létezését és fontosságát. Hollós a későbbi analízisben – elismerte, Feldmann is elismerte.”¹⁸ Itt tehát a Hollóssal kapcsolatos föltételezésem is a helyére látszik kerülni.

2. Ha már a Ferenczié mellé szükségszerűen annyi más név – Décsié, Révész Erzsébeté, Ignotusé, Hollósé, Mádayé, Kovács Vilmaé, Feldmanné – is idekeveredett, szükségszerűnek látszik rendet is tenni köztük. És ezzel elérkeztünk a Tarján-féle hivatkozás második kontextusához. Hiába, úgy van ezzel az ember, mintha kihúzna egy régen beragadt fiókot – nevezzük, mondjuk, nagylajosnak –, és találna abban óriási rendetlenséget. Egymás hegyén-hátán az idő hullámveréséből odavetett novella- és regény-csigákat, levélkagylókat, napló-palackba zárt üzeneteket, legömbölyített vagy éppen roncsolt, tört publicisztika- és tanulmány-kövecseket. Ezeket mind rendezni kell, elhelyezni külön kis borítékokba, dobozókba, szelencékbe, skatulyákba, s azokat valamiképpen föl kell

¹⁶ Bár gyanúm szerint Ferenczi a mintája a *Híd* című folyóiratban folytatásokban megjelent *Egy lány a századfordulón* című regény (Nagy, 1940) fiatal ideg orvosának is, aki az új eszmék híve, és betegét kedves mosollyal, gyöngéd érintéssel is nyugtatja: „Ideg orvosra volna szükség. [...] – Megpróbálnék kegyeddél valami kúrát. [...] Egy ideig én járnék ide naponta, később pedig, amikor testileg majd megerősödik, hozzám járna. [...] – És mit kellene bevennem? Édeset vagy keserűt? – kérdezte Zsuzsánna gúnyolódva. – Semmit. Sem édeset, sem keserűt. – Hanem? Villany? Gyógytorna? – Nem. Csak... mondjuk, beszélgetnék. [...] Egy kis lelki rendeződés lenne ez a beszélgetés. – Nem értem. – Nem baj. Nem kell előre értenie. [...] Maga csak beszélne, beszélne, elmondana önmagáról mindent... Zsuzsánna lemondóan legyintett. De Oroszné is ijedten szólt közbe: – Ugyan, doktor úr! Wagner eddig szóltlanul állt Oroszné mögött. Most o is tiltakozott, dühösen megfordult, és kiment a szobából. Ostoba sarlatán! – gondolta sértődötten. Zsuzsánna megpróbált újra kedélyeskedni: – Látja, nem engedik. Vigyáznak rám! Az orvos bólintott: – Erőltetni pedig nem lehet. És az orvos távozott.” (160-163.).

¹⁷ Nagy Lajos naplói, PIM Kézirattár.

¹⁸ Nagy Lajos naplói, PIM Kézirattár.

címkézni is. Ez a 2. számú dobozka a „Nagy Lajos viszonya a pszichoanalízishez és az analitikusokhoz” címet kapta.¹⁹

Két dolgot előre kell bocsátanom. Nagy Lajos – magánemberként és íróként egyaránt – alapvetően indulatból írt. Ez azt is magával vonta, hogy véleményéhez, állításaihoz sokszor utólag keresett érveket. És azt is, hogy különböző időben leírt véleményei és állításai egymással olykor szöges ellentétben állottak. Igaz ez a pszichoanalízisre és az analitikusokra vonatkozóakra is. Viszonya ezekhez egyáltalán nem ambivalens – hanem hangulatától függően hol ilyen, hol olyan. Ez az egyik szempont, amit olvasásához ajánlani tudok. A másik, hogy abban, ahogyan Nagy Lajos megítélte a pszichoanalízist, közrejátszott, sőt, töréspontot jelentett a stekelista (a Feldmann alapította Független Orvosanalitikusok Egyesülete, 1925.) és az adlerista (a Máday alapította Magyar Individuálpszichológiai Egyesület, 1927.) egyesületek magyarországi megalakulása. Ez részben természetes is, mert ezzel viszonyítási pontok jöttek létre az addig (szervezetében) egységes magyar pszichoanalitikus társadalommal szemben. Itt most csak a társadalmi-politikai szempontokat igyekszem érinteni.

A pszichoanalízisről való tudását részint könyvekből, folyóiratokból, részint (analitikusokkal is való) beszélgetéseiből, részint saját analíziseiből szedte össze Nagy Lajos, és nézeteit, szimpátiáit és antipátiáit is ezek alakították.

Kezdjük a személyes kapcsolatokkal, ezek közül is azokkal, amelyekbe belejátszott az orvos-beteg viszony. Az országos Betegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztár igazgatójához írott levélből kitűnik, hogy – közelebbről meg nem határozott minőségben ugyan, de – mind Ferenczi, mind pedig Décsi orvosként (is) került kapcsolatba Nagy Lajossal, utóbbi kezelte is (hogyan milyen módszerrel, az nem derül ki a levélből). Pszichoanalitikus kezelésben Révész Erzsébet (1921 vagy 1922) és Kovács Vilma (1927) részesítette²⁰ – Nagy Lajos mindkét kezeléssel kijelenti, hogy eredménytelen volt, és a hibát mindkét alkalommal az analitikusban látja –, majd Hollós István és Gartner Pál kezelte (legalábbis róluk bizonyíthatóan tudunk). A négy említett analitikus közül Hollóshoz kezdetben páciensi, később barátivá vált viszony fűzte, Gartner esetében föltehetőleg éppen fordítva: a baráti viszony volt meg

¹⁹ Tekintve jelen írás tartalmi és terjedelmi kereteit, erről a problémáról itt csak vázlatos áttekintést adhatok. Kifejtése egy másik tanulmány tárgya.

²⁰ A Kovács Vilma-féle kezeléssel a napló egy 1940. 12. 30-i bejegyzésében ez áll: „Életem legboldogabb ideje volt az a 8 nap, amit 26-ban, 27-ben, mert pontosan nem tudom, Bécsben töltöttem. Akkor különben Kovácsnéhoz jártam analízisbe. Kovácsné szomorú emlékem. Szerettem őt és sajnálom őt. Szegény. Szeretném, ha élne és szeretném megcsókolni, szeretnék neki kezdet csókolni. De hát – már késő buzgalom. Egyébként nem az én hibám, hogy nem mentünk semmire, hanem az övé, gyenge volt az analízishez.” A kezeléssel kapcsolatos, azzal egyidejű bejegyzésben pedig: „Holnap analízis, ami igen kellemetlen.” (1927. 02. 18.) (Nagy Lajos naplója, PIM Kézirattár.)

előbb, később következett az analízis. (Hollós egyébként kezelte Nagy Lajos feleségét, Szegedi Boris írónőt is, akit viszont később egyetlen analitikus sem vállalt...²¹)

Nagy Lajos legtöbb analitikus ismerőse, az ismert adatok alapján egyébként a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület tagjai közül került ki. Dokumentálhatóan személyes kapcsolatban volt a következőkkel: Almássy Endre, Ferber Zelma, Ferenczi, Hollós, Ignotus, Kovács Vilma, Lévy Lajos, Révész Erzsébet, Révész László, Szilágyi Géza, Szűts Gyula. A Magyar Individuálpszichológiai Egyesület tagjai közül Kulcsár István és Máday István, a Független Orvosanalitikusok Egyesületéből Décsi Imre, Feldmann Sándor és Gartner Pál tartozott ismerősei közé. Meglepő adat a naplóból Szondi Lipót nevének fölbukkanása, lakcímmel, telefonszámmal – abból a nagyon rossz mentális időszakból, 1944 augusztusában, amikor Nagy Lajosban az öngyilkosság gondolata is (ismételten) fölmerült – egyébként ekkor Hollós kezelte –, és egy különösen gyötrelmes éjszakán valószínűleg azoknak a nevét és címét írta össze, akihez segítségért fordulhat. Ebben a listában másoké, így Kulcsáré és Mádayé – mellett ott szerepel Szondi Lipóté is.²² (Nagy Lajos valószínűleg nem tudta, hogy Szondit 1944 júliusában deportálták Bergen-Belsenbe.)

Külön kell említést tenni a Nagy Lajos szerkesztette *Együtt* című folyóiratról (1927–28), amelyben rendszeresen jelentek meg pszichoanalitikus jellegű írások magától Nagy Lajostól (Nagy, 1927a, 1927b, 1927c, 1927d), Feldmanntól (Feldmann, 1927, 1928a, 1928b) és Feldmannról (B.J.: 1928; Ferber: 1928). Ennek a lapnak volt munkatársa Szirmai Rezső is, aki Gartnerrel a háború után a *Fasiszta lelkek* című könyvet (Szirmai – Gartner, 1946) írta. Pszichoanalízis szempontjából a lap egyértelműen stekelistának nevezhető – politikailag pedig kommunistának.

²¹ Szegedi Boris kezelése 1932-re datálható: „Szándékosan nem írtam utolsó levelemben a Hollós-ügyről, mert akit kényszeríteni kell, az nem jó eset. [...] Ha ez így van, az igen nagy baj. Először azért, mert nem hiszem, hogy Hollós továbbra is hajlandó lenne veled szóbaállni. És így elestél egy fontos és nagyszerű lehetőségtől. Mégpedig pótolhatatlanul. Ami viszont úgy rád, mint rám nézve további rosszakat jelent, amiket most nem tudván biztosat, nem akarok kifejtetni. [...] Hát írd, erre a Hollós-ügyre kíváncsi vagyok, bár sajnos 99 százaléknnyira biztosra veszem, hogy nem mentél el.” (Nagy Lajos levele Szegedi Borishoz, 1932. 04. 08., *PIM Kézirattár*, V. 4340/48/3.) Akkor a kezelés mégis megvalósult (vagy tovább folytatódott), és úgy tűnt, eredménnyel is kecsegtetett. Pár hónappal később egy másik levelében Nagy Lajos ezt írja: „Az analízisben nagyon jól haladsz, példa arra, hogy milyen angyali dolgokat tudsz már leírni, mint például: nyalizd a vágányt. Mire kész leszünk az analízissel, akkor már nem írsz már ilyeneket. De jobb írni, mint álszeméremből nemírni.” (Feleségéhez, 1932. 07. 20., *PIM Kézirattár*, V. 4340/48/9.) A naplóban, 1940 decemberében viszont már ezt írja Nagy Lajos: „Analizálni kellett volna. De hát nem vállalták el. Ennyit sem tudtam elérni az analitikusoknál, hiába volt írói érdemem, személyes ismeretségem Kovácsnéval, Hollóssal, Révésszel és Almássyval.” (1940. 12. 19.)

²² Nagy Lajos naplója, 1944. augusztus 24. *PIM Kézirattár*.

A külföldi analitikusok közül Freud mellett, akinek *Önéletrajzáról* Nagy Lajos külön is írt (Nagy, 1925), elsősorban Stekel, Adler, Reich, Bernheim és Simmel nevével találkozunk írásaiban. Adlerről és az individuálpaszichológiáról legtöbbször negatívan nyilatkozik – naplójában is –, Stekelről aszerint, hogy éppen szerette-e vagy sem, Reichet (és főként Reichet), Bernheimet és Simmelt baloldaliságuk miatt állította magyar kollégáik elé példaként.

3. A harmadik kontextust, amelyben a Tarján említette Nagy Lajos írást el kell helyeznünk, Nagy Lajos pszichoanalízissel foglalkozó tanulmányai, illetve azok az írásai alkotják, amelyekben „fölhasználja” pszichoanalitikus ismereteit. (Az utóbbiak közül – mint az ki fog derülni, nem indokolatlanul – csupán az 1919 előttiakat említem itt meg.)

Talán meglepő: tudtommal Nagy Lajos 1919-ig nem írt a pszichoanalízisről. Egyedül a *Nyugatban* közölt rövid recenziói között találunk egyet 1913-ból, kettőt 1914-ből, amelyekben egy-egy olyan megjegyzését kis jóindulattal a pszichoanalízisre való utalásnak vélhetjük. Bródy Sándor egy novelláskötete kapcsán például ezt: „modernebbül is, mondjuk új pszichológiai eredmények segítségével is lehet egy-egy nőalakot megismerni és ismertetni s cselekedtetni” (Nagy, 1913). Schnitzlerről írván Nagy Lajos „egy-egy női léleknek boncoló ábrázolását” emeli ki (Nagy, 1914a), egy másik kritikájában pedig „mélységeket érintő lélekanalízis”-ről beszél (Nagy, 1914b).

Az első, valóban a pszichoanalízisről szóló Nagy Lajos írások a húszas évek második felétől jelennek meg.²³ Ezek közül egy Freud *Önéletrajzát* ismerteti, egy pedig Stekelnek a házasságról magyarul is megjelent könyvét. A másik négy tanulmány pszichoanalízis és marxizmus viszonyát feszegeti. A Nagy Lajos-i alapállás mottója – függetlenül az egyes írások tartalmi-ideológiai hangsúlyaitól és helyenként csípős, noha nem mérgezett nyilaitól – talán ez lehet: „ha valaki akár analízisben meggyőződött a pszichoanalízis főbb tételeinek igazságáról – legalábbis ennyiről! – az kimondhatja, hogy a pszichoanalízissel szemben kétféle állásfoglalás lehetséges: vagy elfogadja az ember, vagy téved” (Nagy, 1927a, 11.).

Két közös vonása van ezeknek az írásoknak. Egyrészt a pszichoanalízisről egyik sem elsősorban mint gyógyító eljárásról beszél, legalábbis nem az egyes lelkek „fölszabadítását” tartja a pszichoanalízis lényegének. „A pszichoanalízis jelentősége nem abban áll, hogy egyes neurotikusokat meg tud gyógyítani, hanem abban, hogy esetleg olyan megismerésekhez segít bennünket, melyekkel a neurotikus megbetegedéseknek elejét lehet venni.” (Nagy, 1927a, 12.) Nagy Lajos minden esetben szociológiai elhivatottságot kér számon a pszichoanalízisen. A szociológiai látásmód hiányának fölhánytorgatása visszatérő motívum nála – s hogy érzékeny és lüktető pontot érintett, noha segítő kézzel, azt az írásai kiváltotta

²³ Nagy, 1925, 1927a, 1927d, 1927e, 1930a, 1931b.

viták is bizonyítják.²⁴ A *pszichoanalízis szociológiai perspektívában* című tanulmányban Nagy Lajos kijelenti: „Már magát Freudot valami csodálatos szociológiai közönyösség jellemzi.” (Nagy, 1927a, 12.) A pszichoanalitikusok bűne Nagy Lajos szemében kettős: az egyik a nemtörődömség a társadalmi tényekkel szemben, a másik azok helytelen kezelése, ha mégis csak foglalkoznak vele: „sok baj is van vele, nem ugyan magával a pszichoanalízissel, mint inkább annak művelőivel, pontosabban: azzal az anyaggal, amivé a pszichoanalízis a mai művelőinek kezében vált.” (Nagy, 1927a, 10.)

De nem csak a pszichoanalízis és a pszichoanalitikusok a hibásak abban, ha a pszichoanalízis nem vagy nem megfelelően „működik”. Nagy Lajos a „szexuálerekölcs” megváltoztatását is társadalmi föladatnak tekinti, és a *Szocializmus és pszichoanalízis* című tanulmányában egy furcsa paradoxonra hívja föl a figyelmet. „Hogy a nemi hidegség a nőnek nem szervezeti, hanem társadalmi eredetű lelki tulajdonsága, azt bizonyítja az a tény, hogy a nemi hidegség pszichoanalitikus, tehát lelki, gyógykezeléssel gyakran gyógyul. A ‘gyógyul’ kifejezést ugyan az analitikusok használják, akiknek semmi szociológiai látásuk nincs; én a magam részéről megjegyzem, hogy a ‘gyógyul’ kifejezés problematikus, mert gyógyulás által a nőnek a társadalommal való ütközése nem szűnik meg, azaz az ütközést a társadalmi parancsok és az ő szexuális vágyai közt a nemi hidegséggel általában sokkal jobban oldja meg a nő, mint ha meggyógyul, mert gyógyulás által csöbörből vödörbe jut, azaz megszabadul egy betegségtől, de nem tud megfelelni a társadalmi parancsoknak, és a betegség helyett valóságos bajokba jut; másképp: egészséges nemiséggel sokkal nehezebb, veszélyesebb, a férfiből való megélhetésre pedig – a nőknek csaknem egyetlen megélhetése ma! – sokkal alkalmatlanabb, szóval minden tekintetben félszegebb a nő elhelyezkedése a társadalomban, mint nemi hidegséggel.” (Nagy, 1927d, 7.) Ugyanakkor a *Nemi szabadság* című cikkben e tárgyban a pszichoanalitikusok felelőssége is fölmerül: „A pszichoanalitikusok tudnak a nemi nyomorról, de a saját felfedezéseiknek társadalmi következményeit részint még nem tudták, részint nem is akarták levonni.” (Nagy, 1930a)

Miért e kétszer kettős szorítás – a pszichoanalízisen és a társadalmi valóságon? A „*csodálatos*” *tudomány* című cikkében Nagy Lajos a tőle ismerős keserű humorral így jellemzi a helyzetet: „A tudósoknak nagy az ő tudományuk, de kevés a vágott dohányuk. A tudomány maga igazságokat tartalmazna de hamisságot tartalmaz a tudós koponyája. Mert a tudós elsősorban polgár s csak másodsorban tudós. Különösen remekelnek mostanában azok a derék tudósok, akik magukat lélektanászoknak, pszichoanalitikusoknak és individuálpszichológusoknak és más efféléknek nevezik. Olyan jókat mondanak a hírlapok hasábjain keresztül az ártatlan olvasóknak, hogy a polgár hasa öt kilót nő minden egyes

²⁴ Ld. pl. sz. n., 1927.

bölcsességüktől (tehát végeredményben a polgárnak sem használnak!), a szegény proletárnak pedig a könnye csordulhat ki, ha nem a kacagástól, hát kétségbeesésében. [...] Cica morogja meg ezt a ‘tudományt’ [...] a legszebb, sőt forradalmi tudomány eredményei is, mint például a lélekelemzésé, a polgár elméjében polgári osztálygondolatokká torzulnak” (Nagy, 1926, 12.) A satu tehát a polgári társadalom, amelyben maga a pszichoanalízis is polgárivá, konzervatívvá, sőt, ellenforradalmivá, „a letűnő burzsoázia utolsó önmentési kísérletévé” préselődik. Az a pszichoanalízis, amelyben – öntudatlanul, de kétségkívül – ott lappang egyelőre összehajtogatva a forradalmiság egyik vörös lobogója, mégpedig a nemi felszabadulásé, amit a szocializmusnak kellene majd fölemelnie... A *Nemi szabadságban* Nagy Lajos majd ki is jelenti: „minden társadalomjavító programnak magában kellene foglalni a nemi felszabadulás célkitűzéseit is.” (Nagy, 1930a) És a pszichoanalízist is a társadalomjobbító programok közé sorolja. Mert a pszichoanalízisben megvan, ami a jobbításhoz kellene, megvannak az eszközei is, csak éppen nem él velük: „a pszichoanalitikusok javára el kell ismerni a lelki tények leírásának szociológiai pontosságát, a tények feltárásából minden kommentár nélkül ordít a vád, a mai társadalom ellen. De: csak minden kommentár nélkül” (Nagy, 1930a) Vagy ha igen, akkor viszont nem úgy és nem annak érdekében használja azokat, ahogyan azt Nagy Lajos elvárna tőle. „Mert a tények értelmezései, a társadalmiszemléleti rendszerré való kiépítések, ezek már – a mai pszichoanalitikusok részéről – erősen polgári-osztályuralmiak.” (Nagy, 1927d, 9.) Ezt a *Szocializmus és pszichoanalízisben* mondja, ahol láthatólag küszködik azzal a problémával, hogy akkor a pszichoanalízis most forradalmi-e vagy sem. „A forradalmi kezdő lépések itt – a pszichoanalízisre gondolok – polgári oldalról történtek! Pedig a jobb jövő felé törekvés harci és építő készségének motorikus erőit nem csak a gazdasági nélkülözésekben, hanem a lelki és szexuális elnyomottságban is keresni kell.” (Nagy, 1927d, 8.) Azután egy másik írásában, kissé önkényesen, a mérleg nyelvét megbiccenti az „igen” felé: „a lélektanban éppen a Freud által megteremtett pszichoanalízis [...] már a maga abszolút forradalmi jelentőségénél fogva nem is fér meg a polgári keretekben s volt is, van is ellene opozíció” (Nagy, 1927e, 243.) Nehéz kérdés ez: „polgári koncepciójú” pszichoanalízis és a pszichoanalízis társadalmi küldetésének összeegyeztetése. Mert, ismét a *Nemi szabadságban*: „Az osztályharc ne csak az elnyomó külső ellenség ellen folyjék, hanem cél az önmagunk felszabadítása is, a belső felszabadulás [...] Ehhez a belső felszabaduláshoz talán elengedhetetlenül szükséges a lélekanalízis, persze nem a polgári koncepciójú” (Nagy, 1930a) Úgy látszik, a lelki felszabaduláshoz egyaránt és

¹ Első jegyzet MOZGATNI A COMMAND ÁLLÁSBAN, AKKOR EGYBEN TARTJA A LÉNIÁVAL

² Második jegyzet

együttesen van szükség a pszichoanalízisre és egy új társadalmi rendre. Itt mintha a pszichoanalízis nem egyik eszköze lenne az utóbbi létrehozásának, hanem ahhoz volna eszköz, hogy ez az új rend teljesíthesse célkitűzéseit. „A lelki és nemi felszabadulást csak a kollektív társadalom hozhatja meg. [...] Kell, hogy a pszichoanalízis a szocializmusnak társa, kiegészítője legyen.” (Nagy, 1927d, 9.)

Világos, különbséget kell tenni pszichoanalízis és pszichoanalízis között. És most már lehet is, hiszen egyre több „pszichoanalízis” létezik. Freud után ragyogni kezd Adler és Stekel csillaga is, 1927-re már mindkettő Magyarországon is országnyi – vagy legalábbis egyesületnyi – fénybe vonódik, sokak szerint kezd is azt árasztani. Adlert és az individuálpszichológiát Nagy Lajos egyelőre fintorral ejti; láttuk, hogy véleménye ebben, az individuálpszichológia társadalmiságát illetően, a negyvenes évek elején (egész pontosan 1941. február 17.) alapvetően megváltozik. Freudról, a klasszikus freudi pszichoanalízisről és annak képviselőiről elmarasztaló véleményét megváltoztatni nem lát okot. Nagy Lajos először Stekelben és híveiben remél szövetségest: „az általam eddig ismert pszichoanalitikusok közt még aránylag a legtöbb szociológiai érzékkel bír; persze ő sem ábrándozik kollektív társadalomról. Stekelről van szó.” (Nagy, 1927a, 13.) De hát vele is az a baj, „szociológiai érzék” ide vagy oda, hogy Nagy Lajosnak nem elv-társa. Tovább kell hát keresni, és Nagy Lajos talál magához hasonló lázadót. És éppen Stekel egyik magyarul is megjelent könyvének bírálatakor jelenti be a szakítást ezzel a korai majdnem-szerellemmel, aminek kedvéért még a stekelista egyesületbe is belépett. Az új választottat stílusosan itt jelenti be: „azt, hogy a nemi élet nyomorúsága a mai társadalom keretén belül reformokkal nem oldható meg, épp úgy nem, mint ahogy a gazdasági nyomor nem szüntethető meg szociálpolitikával – bizony ezt nem Stekel mondja, hanem Wilhelm Reich.” (Nagy, 1931b) Nagy Lajos az elsők között volt, aki leírta magyar folyóiratban Reich nevét, s ebben a kontextusban pedig bizonyára az első, aki megtette ezt; előtte talán csak egyszer találkoztunk Reichel, a *Korunk* folyóirat hasábjain, 1927 októberében, az onánia problémája kapcsán: A jelzett folyóiratban [*Zeitschrift für psychoanalytische paedagogik*, 7-9.] W. Reich foglalkozik ezzel a kérdéssel (*Die Stellung der Eltern zur kindlichen Onanie*) és rámutat egyebek között arra is, hogy miért oly heves és szélsőséges a szülők állásfoglalása ezen a ponton.” (Elekes, 1927) A szexualitásról és a szerelemről szólva Nagy Lajos is említi még kétszer, 1930-ban és 1931-ben a *Századunkban* publikált sajtószemléiben. (Nagy, 1930b; 1931a., 140. és 142.) Ezek közül az elsőben csaknem szó szerint megelőlegezi a fentebb már idézett tételét, a bécsi szexuálpszichológiai kongresszusról írván: „Erről csak két lapban fedeztem föl valami szörnyen kivonatos tudósítást. [...] Wilhelm Reich felszólalása például, amelyben kifejtette, hogy a ‘Sexualnot’ organikus összefüggésben van a mai társadalmi berendezkedéssel, annak szükségképpen következménye, reformokkal csak alig

enyhíthető, meg tehát a mai társadalmon belül nem szüntethető, — ez a felszólalás a Reich nevével együtt egészen kimaradt. (Vigyázzunk Európára!)” (Nagy, 1930b, 534.)

Reich mellett Nagy Lajos számára a reményt szocializmus és pszichoanalízis összeölekezéséhez elsősorban Bernfeld és Simmel jelentette. „De folyamatban van a pszichoanalízis és a szocializmus összefüggéseinek fölismerése és kifejtése, vannak már pszichoanalitikusok, akik szocialisták, akik a marxi gazdasági és a freudi lélektani megismerések egyazon jövőbeható erejét látják, ilyenekül tudom eddig Bernfeldet és Simmelt.” (Nagy, 1927d, 9-10.) Amikor pedig saját „szociológiai” álláspontját kell megvédenie még 1927-ben a *Századunk* támadásával szemben, akkor Jurinetztől kölcsönöz érveket.²⁵

Mindez már egy bukott forradalom után történt. A forradalom előtt a pszichoanalízis forradalmi szerepéről Nagy Lajos nem beszélt. De térjünk vissza a forradalomhoz.

Erős Ferenc a *Pszichoanalízis és forradalom* című könyvében részletesen leírja az első pszichoanalitikus tanszék történetét. (Erős, 2011, 69-100.) Dokumentumelemzéseiből megtudjuk, hogy 1918 októberétől az egyetemisták egyre inkább sürgették a pszichoanalízis oktatásának egyetemi szintre emelését, 1919. január 28-án petíciót adtak be e tárgyban Kunfi Zsigmond közoktatási miniszterhez, februárban létrejött a Főiskolai Pszichoanalitikai Egyesület, a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület tagjai a pszichoanalízist népszerűsítő előadás-sorozatba fogtak, végül – a konzervatív egyetemi és orvosi erők aknamunkája dacára – április 25-én Ferencit kinevezik a pszichoanalízis egyetemi tanárává. Az események zajlása közben a sajtóban is nyilvánosságot kapott az ügy: 1919. február 15-én a *Szabadgondolat*-ban Storfer áll ki a pszichoanalízis-oktatás egyetemi rangra emelése mellett, a *Gyógyászat* az orvosképzés reformjáról szóló vitának adott helyet, ugyancsak itt március 30-án jelenik meg Freud *Kell-e az egyetemen pszichoanalízist tanítani?* című írása.

Ezek ismeretében lepett meg Tarján Nagy Lajosról szóló könyvének következő passzusa – ezeket az adatokat ugyanis nem olvastam sem más, Nagy Lajosról szóló, sem más, a magyar pszichoanalízis történetét földolgozó szövegben: „Szót érdemel még Nagy Lajosnak a polgári demokratikus forradalom alatti publicisztikai tevékenységéből *A psychoanalisis tanszéke* című cikk.* Ferenczi Sándor esetleges tanszékvezetői kinevezése mellett száll síkra a Vörös Lobogó hasábjain: szorgalmazza az új tanszék mielőbbi felállítását.” (Tarján, 1980, 61.) Ez az a publikáció, amelyben Nagy Lajos először írja le Ferenczi nevét. Előkerestem: Nagy Lajos írása 1919. január 31-én jelent meg, tehát a Kunfinak benyújtott petíciót követően három nappal! Vélhetőleg ez az első olyan újságcikk, ami az egyetemi pszichoanalízis-oktatás mellett kiáll, s amely Ferenczit már „professzorjelöltként” említi.

²⁵ Nagy, 1927a, 611. Valószínűleg Jurinetz 1924-es vagy 1925-ös írásáról van szó (Jurinetz: 1924, 1925).

* Lásd a Mellékletet (*a szerk.*).

Nagy Lajos cikke sajátos helyet foglal el a pszichoanalízisről szóló vagy azt érintő írásai között. Egyrészt lezárni látszik írásaiban egy szakaszt, amikor Nagy Lajos a pszichoanalízisre mint orvosi tudományra gondolt – itt forradalmiságról szó sem esik. Későbbi írásaiban az már „csak” mint az ember és a társadalom egy lehetséges szemléletmódja jelenik meg. Itt viszont „új tudomány és gyógyító eljárás”, sőt, „az egyetlen tudomány e szakmában, esetleges tökéletlenségeivel, túlzásaival, ingadozásaival egyetemben is”. Mert: „Freud Zsigmond bécsi ideggyógyász rájött a pszichikus betegségek igazi okaira, feltalált és tudományosan kidolgozott egy módszert, amely a betegség okainak felderítésével a betegséget magát gyógyítja”. (Az én kiemeléseim.) Az írás másik jellegzetessége, hogy igazából a pszichoanalízisről benne ennél több szó nem is esik. Nagy Lajos nem ismerteti a pszichoanalízist, nem érvel állításai mellett, inkább a „rég”, hivatalos pszichiátria kritikáját adja. Ez a szellemiségében és módszereiben egyaránt „konzervatív ideggyógyászat” „soha még lelki beteget meg nem gyógyított”. Mégpedig azért, mert annak „minden hozzányúlása az idegbeteghez hamis, a betegség nem ismerésén alapszik és hatástalan.” Művelői „áltudományból élnek, egész létük már veszedelmesen hasonlít a kuruzsláshoz”.

Három dolognak kellett összeérnie véleményem szerint Nagy Lajosban ahhoz, hogy megszülethessen ez az írás: meg kellett – érzelmileg is – szilárdulni pszichoanalitikus ismereteinek, be kellett következnie az általa oly hön óhajtott forradalomnak, és föltehetően közrejátszott saját betegsége és annak tudata is. Ugyanezen három tényező találkozott össze a későbbi szemléletváltásban is – abban, hogy a pszichoanalízis orvosi oldala Nagy Lajos szemében legalábbis fényét veszíti, társadalmi jelentősége viszont fölerősödik. Kellett ehhez pszichoanalitikus ismereteinek újabbakkal és alapvetően másokkal (Stekel és Adler iskolái, Reich és a többi freudomarxista) bővülése, a kommün bukása és személyes gyógyulásának elmaradása vagy beláthatatlan elhúzódása (lásd sikertelen analíziseit).

A kommün bukásának dacára és hatására és/de érezve a következő közelgő háború előszelét Nagy Lajos figyelme – egyre erősebben fordult a pszichoanalízis társadalmi szerepe felé. De a nemi nyomor és a szexuális fölszabadítás problémáján belül elsősorban a sadizmus-mazochizmus és az agresszió témája kerül nála előtérbe. Nagy Lajos sok pszichoanalitikushoz is hasonlóan hit az ösztönök szublimálhatóságában egy szocialista társadalomban. „Az ösztönök szublimálásának – átszellemítésének – lehetősége feltétlen perspektívát ad arra, hogy valamikor majd az embernek nem lesz szükségképpen kedvtelése az, hogy a másikat ölje, nyúzza, égesse, akassza, bezárja, éheztesse, sanyargassa, kifossa, kizsákmányolja, nem lesz igénye arra, hogy ilyesmikről olvasson, ilyesmiket halljon, sőt hogy ilyesmiken túlzottan el-elborzongjon.” (Nagy, 1937, 203.) Ezt 1937-ben írja. Egy évvel később, *A falu álarcában*, a jövőbe vetett reményt már átszínezi a jelen pesszimizmusa. „Nem hiszem azonban, hogy igaz a mindenféle pszichológusoknak szinte diadallal hirdetett tétele, hogy az ember minden körülmények közt egyforma, mindig

ugyanaz volt, ami ma, és mindig is ugyanaz lesz. Reményt keltőnek tartom azt a lehetőséget, hogy az ösztönök szublimálhatók. Bizonyos azonban, hogy a mai társadalomban a rendszer kedvezményezettjeinek aktuális érdeke ellen való lenne, hogy az agresszív ösztönök csakugyan szublimálódjának.” (Nagy, 1938, 339.)

Hogy is írta Nagy Lajos 1936-ban? Onnan nézve már sajnos, valóban, „Ferenczi Sándor nem volt professzor”.

MELLÉKLET

Nagy Lajos: A pszichoanalízis tanszéke²⁶

Illetékes körök szükségét látják annak, hogy az egyetemet, a régi magyar feudális állam szolgazellemű áltudósai e bagolyvárának tanári karát felfrissítsék. A tudatlanságot és a hazugságot akarják ezzel az illetékesek, elsősorban Kunfi miniszter, lelökni a katedráról; helyes törekvés, fontos kötelesség felismerése.

E tisztító, reparáló, pótló munka folyamán sor került a pszichoanalízisre is, amely új tudomány és gyógyító eljárás, amelynek még nincs katedrája. A professzorjelölt dr. Ferenczi Sándor.

A tudósok azonban, amint halljuk, hevesen ellenzik, hogy az egyetemen a pszichoanalízist tanítsák. A tudósok, mint királyok az országaikat, védik a maguk tudományát, azt a konzervatív ideggyógyászatot, amely mosolygó megnyugtatókon, jótékony hangzásokon, a rövid időre csillapító brómon, értéktelen víz- és villamoskúrákon kívül semmit nem tud nyújtani a lelki betegeknek. Amely tudomány a tünetek felismerésén túl egy lépéssel nem jutott tovább, amely tudomány maga is kénytelen elismerni, hogy a lelki betegségek lényegéről, keletkezésük okairól semmit nem tud, amely tudomány soha még lelki beteget meg nem gyógyított.

„Nincs semmi komoly baja” – mondja az ideg orvos a kétségbeesve hozzá forduló páciensnek, akinek csakugyan nem halálos, sem nem progrediáló a betegsége, de betegség, csak ideig-óráig könnyebbülő, mert gyógyíthatatlan, holtig tartó pokoli gyötrelem. „Majd írok egy orvosságot”, – mondja az ideg orvos és szert, amely javítana, nem adhat, csupán brómot, amely rövid időre csillapít. „Járjon vízkúrára”, – ajánlja az ideg orvos, mintha a

²⁶ *Vörös Lobogó*, 1(6), 1919. jan. 31.:14-15. A helyesírást itt is egységesítettem, és a mai normákhoz igazítottam.

legrettenetesebb lelki elakadtságban vergődő, kényszerszorongólattól félőrülte gyötört, igen komplikált eredetű és véget nem érő lefolyásában is komplikált lelki betegségen valamit változtatna –, hogy a szenvedő 28 Reamur-fokos vízbe ül és a testét ledörzsölik. „Szedje össze magát!” – tanácsolja az orvos bölcsen a magával tehetetlen dezolátnak; „éljen rendes életet”, – javasolja tovább annak, aki nem tud elaludni, s ha az éjszakát átvergődve, reggel felé elalszik, sok-sok óra után is fáradtan, kimerülten könnyöröghető, verhető ki az ágyából. A hivatalos ideggyógyászat minden hozzányúlása az idegbeteghez hamis, a betegség nem ismerésén alapszik és hatástalan. Az idegprofesszorok írják vaskos és haszontalan műveiket, számárrá tanítják katedráikról a növendékeiket, megcsapolják a betegek erszényét, dúsan keresnek, áltudományból élnek, egész létük már veszedelmesen hasonlít a kuruzsláshoz.

Azt, amit művelnek, nem ítélem el, mert jobbat nem tudnak s így is az a haszna megvan a működésüknek, hogy jótékony hazugságaikkal órákig tartó csitulást nyújtanak a szenvedőknek. Jellemző rájuk és arra, amire képesek, egy híres professzor előadásaiból kiragadott részlet: „Ha egy kisleányt hoz el a mamája s a kisleány arról panaszkodik, hogy szédül és fáj a feje, azt kell neki mondani, hogy mire megnő, majd meggyógyul; ha pár év múlva újra eljön, azt kell neki mondani, majd elmúlik, ha férjhez megy; ha már mint férjes asszony jön a páciens, azzal kell biztatni, hogy majd elmúlik, ha gyereke születik és így tovább, mindig valami reménnyel kell áltatni.”

Ez a konzervatív ideggyógyászat. Ezzel szemben Freud Zsigmond bécsi ideggyógyász rájött a pszichikus betegségek igazi okaira, feltalált és tudományosan kidolgozott egy módszert, amely a betegség okainak felderítésével a betegséget magát gyógyítja; az értelmes és elfogulatlan érdeklődő előtt a „tudódok” nagy részének tudatlanságon, makacsságon és konzervativizmuson alapuló ellenállása dacára nyilvánvaló, hogy Freud az igaz ember, az ő tudománya, az úgynevezett freudizmus az igazság, az egyetlen tudomány e szakmában, esetleges tökéletlenségeivel, túlzásaival, ingadozásaival egyetemben is.

A régi művészek meg nem értői, tagadói, ellenzői az újaknak, konzervatívok – forradalmároknak – és mindig az újaknak van igazuk. Így van ez a tudományok életében is. Minden valószínűség a pszichoanalízis mellett szól, nem szabad, hogy az öreg hivatalosok észére ebben a kérdésben hallgassunk. Nem csak hogy nincs és nem lehet igazuk, tehát nem hajolhatunk a szavukra, hanem még csak meg sem kell őket hallgatni. Ők már levizsgáztak és elbuktak, a tudomány érdeke sürgősen követeli, hogy a pszichoanalízist az egyetemen tanítsák.

IRODALOM

- B. J. (1928). Dr. Feldmann Sándor: Idegesség és ösztönélet. *Együtt*, 2(3):36.
- ELEKES M. (1927). A nemi felvilágosítás és a pszichoanalízis. *Korunk*, 1927/10
<http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=1927&honap=10&cikk=4429>
- ERŐS F. (2011). *Pszichoanalízis és forradalom. Ferenczi Sándor és a budapesti egyetem 1918/19-ben*. Budapest: József Műhely, 2011.
- FELDMANN S. (1927). Wells Clissondja mint analitikus. *Együtt*, 1(3):7-9.
- FELDMANN S. (1928a). Az egyke. *Együtt*, 2(1):1-4.
- FELDMANN S. (1928b). A részvétről. *Együtt*, 2(3):17-19.
- FERBER Z. (1928). Dr. Feldmann Sándor: Idegesség és ösztönélet. *Együtt*, 2(3):35-36.
- FERENCZI S. (1928a). Pszichoanalízis és kriminalitás. In: u.ő, *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében* (360-384). Budapest: Magvető, 1982.
- FERENCZI S. (1928b). Az analízisek befejezésének problémája. In: Erős Ferenc (szerk.), *Ferenczi Sándor* (111-116). Budapest: Új Mandátum, 2000.
- FERENCZI S. (1928c). A pszichoanalitikus technika rugalmassága. In: u.ő, *Technikai írások* (57-70). Budapest: Animula, 1997.
- FERENCZI S. (1928d). A család alkalmazkodása a gyermekhez. In: Erős Ferenc (szerk.), *Ferenczi Sándor* (117-121). Budapest: Új Mandátum, 2000.
- FERENCZI S. (1930). A relaxáció elve és a neokatarzis. In: u.ő, *Technikai írások* (71-86). Budapest: Animula, 1997.
- HARMAT P. (1994). *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Budapest: Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1994.
- HOLLÓS I. (1928). *Búcsúm a sárga háztól: Doktor Pfeiflein Telemach különös írása az elmebetegek felszabadításáról*. Budapest: Cserépfalvi, 1990. Eredeti kiadás: Budapest: Genius, 1928.
- IGNOTUS (1928). Testvéreink, az örültek. *Nyugat*, 1928. I:380-383.
- JURINEC, V. (1924). *Freudism and Marxism*. 1924.
- JURINEC, V. (1925). Psychoanalyse und Marxismus. *Unter dem Banner des Marxismus*. 1925/1:90-133.
- NAGY L. (1911). Nagy Lajos levele az országos Betegségélesztő és Balesetbiztosító Pénztár igazgatójához. In: Tarján Tamás (szerk.), *Kopaszok és hajasok világharca. In memoriam Nagy Lajos* (43-47). Budapest: Nap Kiadó, 1981.
- NAGY L. (1913). Bródy Sándor: Húsevők. *Nyugat*, 1913/17.
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>
- NAGY L. (1914a). Schnitzler novellái. *Nyugat*, 1914/6.
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>
- NAGY L. (1914b). Biró Lajos: Ciklamen. *Nyugat*, 1914/9.
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>

- NAGY L. (1919). A psychoanalisis tanszéke. *Vörös Lobogó*, 1(6), 1919. jan. 31.:14-15.
- NAGY L. (1925). Freud Zsigmond önéletrajzáról. *Népszava*, 1925. aug. 23.:6-8, In: uő, *Író, könyv, olvasó I.* (199-207). Budapest Szépirodalmi, 1959.
- NAGY L. (1926). A „csodálatos” tudomány. *Népszava*, 1926. júni. 25.:12.
- NAGY L. (1927a). A pszichoanalízis szociológiai perspektívában. *Együtt*, 1(3):10-14. és *Századunk*, 1927:611-613.) In: uő, *Író, könyv, olvasó I.* (73-81, 82-87). Budapest: Szépirodalmi, 1959.
- NAGY L. (1927b). Gustave le Bon: Új idők pszichológiája. *Együtt*, 1(2):28-29.
- NAGY L. (1927c). Közkeletű balgaságok. *Együtt*, 1(4):11-19.
- NAGY L. (1927d). Szocializmus és pszichoanalízis. *Együtt*, 1(6):6-10.
- NAGY L. (1927e). Clissold II. (H. G. Wells legújabb véleménye a szocializmusról, Marxról, a szociáldemokráciáról és a kommunizmusról.) *Századunk*, 1927:236-244.
- NAGY L. (1930a). Nemi szabadság. *Korunk*, 1930. júl.:500-504.
- NAGY L. (1930b). Lapszemle. *Századunk*, 1930. szept.:529-534.
- NAGY L. (1931a). Az erkölcs orgiái. (Lapszemle.) *Századunk*, 1931. márc.:138-143.
- NAGY L. (1931b). A modern házasság. (Dr. Wilhelm Stekel: A modern házasság.) *Korunk*, 1931, máj.:389-391.
- NAGY L. (1936). Fekete éveim. Szántó György könyve. *Nyugat*, 1936/2.
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>
- NAGY L. (1937). Guernica. *Századunk*, 1937:201-203.
- NAGY L. (1938). A falu álarca. Budapest: Nyugat, 1938. In: uő, *A falu meg a város. Szociográfiai írások* (229-348). Budapest: Szépirodalmi, 1981.
- NAGY L. (1940). Egy lány a századfordulón. In: uő, *Egy lány a századfordulón. A fiatalúr megnősül* (5-186). Budapest: Szépirodalmi, 1982.
- NAGY L. (1984). *A menekülő ember*. Budapest: Szépirodalmi, 1984.
- Népszava*, 1928. február.
- Népszava*, 1930. február.
- Pesti Hírlap*, 1928. február.
- Pesti Hírlap*, 1928. március.
- Pesti Napló*, 1928. február.
- Pesti Napló*, 1928. március.
- Pesti Napló*, 1928. április.
- Pesti Napló*, 1928. május.
- Pesti Napló*, 1928. július.
- Pesti Napló*, 1928. december.
- Pesti Napló*, 1930. január.

Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár.

Századunk, 1928.

SZIRMAI R. – GARTNER P. (1946). *Fasiszta lelkek. Pszichoanalitikus beszélgetések a háborús főbűnösökkel a börtönben*. Budapest: Pelikán, 1993. Eredeti kiadás: Budapest: Faust, 1946.

TARJÁN T. (1980). *Nagy Lajos*. Budapest: Gondolat, 1980.

(SZ. N.) (1927). A pszichoanalízis szociológiai perspektívában. (*Együtt*, 1927. évi 3. szám.). *Századunk*, 1927:473-476.

VALACHI A. (2008). A pszichoanalízis és a magyar irodalom. In: Erős F. – Lénárd K. – Bókay A. (szerk.), *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról* (213-260). Budapest: Thalassa, 2008.

RECENZIO

Erős Ferenc

TOVÁBB A LACANI ÚTON

Slavoj Žižek: *Against the Double Blackmail. Refugees, Terror and Other Troubles with Neighbours* [A kettős zsarolás ellen. Menekültek, terror és egyéb bajok a szomszédokkal]. London: Allen Lane, 2016, 117 oldal.

Slavoj Žižek szlovén filozófus a mai radikális baloldal emblematisz gondolkodója. Filozófiai munkásságának alapjait Marx, Freud, Althusser és mindenekelőtt Lacan művei képezik, ebből a szemszögből vizsgálódik, elemez és kalandozik a világszellelem legkülönbébb megnyilvánulásainak területén, a klasszikus és 20. századi német filozófiától (Kant, Schelling, Hegel, Heidegger), vagy Mozart és Wagner operáitól Franz Kafka *Peréig*, Alfred Hitchcock *Psychójáig*¹, a popkultúráig és a krimiig. Bár némely filozófiai munkái alapján igen spekulatív, Lacan „érthetlenségén” edződött elmének tűnik, Žižek korántsem holmi világtól elvonatkozott „karosszék-filozófus” vagy a dívány mögött szivarozgató analitikus. Éppen ellenkezőleg, közértelmiségi, aki gyakran szerepel nagy nyilvánosság előtt, és szenvedélyesen véleményt nyilvánít a világpolitika aktuális folyamatairól vagy eseményeiről, legyen szó akár a volt Jugoszlávia területén folyó háborúkról, Belgrád bombázásáról, a 2001. szeptember 11-es terrortámadástól, akár az OCCUPY mozgalomról vagy a görög pénzügyi válságról, újabban pedig a franciaországi merényletekről, a menekültválságról vagy éppen a BREXIT-ről. Žižek beszédei és publicisztikai írásai gyakran megosztják közönségét, heves indulatokat váltanak ki, talán azért, mert nem mindig azt mondja, amit várnak tőle, vagy talán azért, mert *túlságosan* is azt mondja, a szélsőséges pólusokig kiélezve álláspontját. Alapvető tulajdonsága a provokáció és az (ön)irónia, amellyel saját kijelentéseinek érvényességét relativizálja, korlátozza vagy érvényteleníti. A diszkurzus szükségképpen

¹ Slavoj Žižek: A meg nem tévesztett tévedése.

[http://www.mtapi.hu/thalassa/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/\(15\)2004_3/017-40_S-Zizek.pdf](http://www.mtapi.hu/thalassa/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/(15)2004_3/017-40_S-Zizek.pdf)

fragmentált, mivel, mint Žižek vallja, a „nagy Másik”, a szimbolikus rend konzisztenciáját garantáló mester-jelentő nem létezik.² Igazság és tudás között tehát áthidalhatatlan a szakadék.

Kritikusai vádolták már a szlovén filozófust sztálinizmussal, rasszizmussal, antiszemitizmussal, nagy analitikus elődeinek fallocentrizmusával stb., és mindennek az ellenkezőjével is, mindazzal, amit egy posztmodern gondolkodó balról és jobbról egyaránt megkaphat. Ő azonban nem fér bele az ideológiai klisékbe, hiszen filozófiájának fő vonulata éppen az ideológia-kritika, radikalizálva Althusser és Lacan felfogását az ideológiáról mint a szubjektum szükségszerű önfélreértéséről, amely a „képzetes” tartományban (*l'Imaginaire*) keletkezik. Žižek szenvedélyesen faggatja a „Valóst” (*le Réel*), a létnek azt a regiszterét, amely túl van a realitáson, szimbolizálhatatlan, hozzáférhetetlen, vagyis maga a „dolog”, az *objet petit a*, a vágy tárgya és oka. A „Valós” betörése a realitásba a pszichoanalitikus terápia kiemelt mozzanata, a felismerés pillanata. Žižek számára az *objet petit a* az, ami fenntartja és reprodukálja a rendszert, de magán a rendszeren belül nem lehet róla beszélni. A szimbolikus rendszer szövedéke azonban „mindig fölfeslik valahol”, ilyenkor derül ki, hogy a „király meztelen”, és mindannyian illúziók, becsapások, megvesztegetések áldozatai vagyunk.

A napjainkban zajló menekültválság kiváló alkalmat nyújt Žižeknek ahhoz, hogy ideológia-kritikai éleslátását gyakorolja. Aki azt várja új könyvétől, az *Against the Double Blackmail*-től, hogy érdemi felvilágosításokat kapjon a menekültválság történelmi, politikai okairól, és pragmatikus javaslatokra leljen a válság megoldásának módozataira, az csalódnia fog. Kérdezhetnénk, hogyan is tudná egy ljubljana-i lacanista filozófus egymagában megoldani a menekültválságot, amikor, legalábbis mindezidáig, az Európai Unióban tömörült államok együttesen sem voltak képesek erre? A helyzet azonban ennél bonyolultabb, mivel Žižek éppen ennek a benuháznak az ideológiai hátterét akarja feltárni, feltételezve egy kettős zsarolást vagy megtévesztést, amelynek csapdájába a menekültválságot kísérő konfliktusokban résztvevő valamennyi fél beleesett. Az ideológiai csapdahelyzetnek két fő részvevője van. Egyfelől a baloldali liberálisok, akik fel vannak háborodva azon, hogy Európa eltúrte ezrek elvesztését a Földközi tenger hullámsírjában, és azt követelik, hogy az EU legyen végre szolidáris, nyissa tágra kapuit a menekülő milliók felé. Másfelől a migránsellenes populisták, akik életformájukat, kultúrájukat féltve a menekülési útvonalak, határok lezárását követelik. Žižek szerint az egyik megoldás rosszabb, mint a másik. A legnagyobb képmutatók pedig azok a „széplelkek”, akik mindenkit beengednének, de

² Slavoj Žižek: „A nagy Másik nem létezik”. *Thalassa*, 1998, 9(2-3):34-50.

[http://www.mtapi.hu/thalassa/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/\(09\)1998_2-3/034-50-Zizek.pdf](http://www.mtapi.hu/thalassa/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/(09)1998_2-3/034-50-Zizek.pdf)

közben tudják, hogy ez populista lázadások sorát indítaná el Európában. A menekültválság – véli Žižek – jó esélyt kínálna Európának ahhoz, hogy újra definiálja önmagát, megerősítve „kivételességét”, a két ellentétes pólustól, az „angolszász neoliberalizmustól” és az ázsiai „autoriter kapitalizmustól” való távolságát. Az EU azonban a demokratikus legitimáció hiányában szenved, ez látszott már a görög válság kikényszerített megoldásában is, és abban is, hogy Angela Merkel végeredményben a többség megkérdése és jóváhagyása nélkül engedte be a menekültek százzezreit.

Ám a demokrácia is problematikus lehet, mert – teszi fel a kérdést Žižek – mi lenne a demokráciával, ha a többség rasszista és szexista törvényeket szavazna meg? S vajon egy emancipatorikus politikának szükségképpen alkalmazkodnia kell-e a formális demokrácia játékszabályaihoz? Az emberek ugyanis „gyakran *nem* tudják, mit akarnak, vagy nem akarják, amit tudnak, vagy egyszerűen a rossz dolgot akarják” (15). Egy rettenetes tengeri örvény, az Edgar Allan Poe elbeszéléséből ismert *Maelström* húz le bennünket a globális kapitalizmus, a TTIP (Transatlantic Trade and Investment Partnership, az USA és az EU között megkötni tervezett szabadkereskedelmi megállapodás) bugyraiba.³ A *Maelström* örvényét szinte végzetszerűen szimbolizálja az EU kereskedelmi biztosa, akit történetesen Cecilia *Malmström*nek hívnak, és akinek egy TTIP-vel kapcsolatos újságírói kérdésre adott válaszát Žižek idézi: „Nem az európai néptől kaptam a megbízatásomat” (14).

Žižek keményen bírálja saját politikai táborát, az európai baloldalt a saját maga állította tabuk miatt. Az egyik ilyen tabukérdés a narratív igazság problémája, az a hiedelem, hogy egy elmesélt történet magában hordja az igazságot, holott „az igazság mindig kívül van, a cselekedeteinkben, abban, amit csinálunk” (18), vagyis a Valóságban, nem pedig az elképzeltben. Egy másik ilyen tabutéma „az európai értékek”. Žižek szerint nagy tévedés az „európai értékeknek” az Európa-centrikus kolonializmussal való azonosítása, amit számos baloldali hangoztat, holott Európa csak részben felelős a menekültválságért. A mai globálkapitalizmusnak már nincs szüksége arra, hogy „európai értékekkel” igazolja magát, mivel kiválóan együttműködik az „alternatív modernitást” képviselő ázsiai despotikus kapitalizmussal is. A nyugati értékek – egyenlőség, emberi jogok, jóléti állam – fegyverként szolgálhatnak a kapitalista globalizáció elleni harcban. Nem feledkezhetünk meg arról, teszi hozzá Žižek, hogy a kommunista emancipáció egykori marxi eszménye maga is „Európa-centrikus” volt. Ugyancsak le kell számolnia a baloldalnak azzal a tévhitével, hogy mindazok, akik saját életformájukat féltik, és fenyegetésnek érzik a menekültek beáramlását Európába, eleve rasszisták vagy proto-fasiszták lennének. Nem járható út az iszlám „tabuizálása” sem: az

³ Hasonló megállapodás aláírását Kanada és az EU között jelenleg (2015 október) a belgiumi vallonok ellenállása késlelteti.

iszlám kritikája nem jelent szükségképpen iszlamofóbiát. Ez a tabu Žižek szerint csupán tükörképe az iszlám fundamentalista, populista démonizálásának. Ebből fakad az, amit a felettes én pszeudo-morális parancsaiból eredő paradoxonnak nevez (más terminológiával „kognitív disszonanciának” lehetne nevezni). A nyugat-európai baloldali liberálisok, attól való rettegetésükben, hogy iszlámgyűlölőknek bélyegzik őket, egyre nagyobb toleranciát tanúsítanak az iszlám kulturális szokások és vallási előírások iránt. De minél toleránsabbnak mutatkoznak, annál inkább azzal fogják őket vádolni a radikális iszlám részéről, hogy toleranciájukkal csupán leplezni kívánják mélyeséges iszlámgyűlöletüket. Bűntudatuk enyhítése céljából még több menekült befogadását szorgalmazzák, s még inkább elfogadják azokat az iszlám szokásokat (például a nőekkel való bánásmódot), amelyeket egyébként szigorúan elítélnének. Žižek szerint a baloldalnak le kellene végre számolnia azzal az illúzióval, hogy az iszlám valamiféle természetes szövetséges volna a nagy antiimperialista küzdelemben. Éppen ellenkezőleg, az iszlám mint alternatív modernitás egyre inkább betagoódik a globális kapitalizmusba, s egyre inkább a fasizmusra jellemző vonásokat ölt fel.

Žižek nem csak a baloldal tabuit döntögeti, nem kíméli a jobboldali, populista, migránsellenes fundamentalizmust sem. Egyik célpontja éppen Orbán Viktor magyar miniszterelnök, aki azzal az indokkal emeltetett kerítést 2015 őszén a szerb határon, hogy a „keresztény Európa” védőbástyájaként megakadályozza a „barbár hordák” bejövetelét. Mindeközben Putyin és a keleti despotizmus híveként tünteti fel magát, és a magyaroknak a nyugat-európai mintától eltérő nemzeti karakterét, ázsiai gyökereit hangsúlyozza. Ez azonban csak látszólagos ellentmondás, mert, mint Žižek írja: „Orbán kettős arculata csak azt bizonyítja [...], hogy Európa fenyegetettsége nem elsősorban a muszlim bevándorlóktól, hanem populista, migrációellenes védelmezőitől származik” (69). De vajon kik is a populista, migrációellenes fundamentalisták? Egyszerű emberek, akik bizonyára joggal féltik életmódjukat és kultúrájukat valamilyen fenyegető veszélytől, miközben valójában az ő rasszizmusuk rombolja le az európai értékeket. Ők éppúgy félrevezetett áldozatai a globális kapitalizmusnak, mint a „humanitárius” megoldásokban hívő liberálisok. Megtévesztettek maguk a menekültek is, akik például Norvégiáról mint az ideális jóléti államról fantáziálnak, holott ez az élvezet (a lacani *jouissance*) számukra sohasem lesz hozzáférhető, csak a vágy homályában létezik, mint *objet petit a*.

Žižek különféle példákra, analógiákra, újságcikkekre, populáris filmekre, viccekre hivatkozó érvelése sokszor hevenyészett zszurnalizmusnak tűnik, de a könyvből mégis kibontakozik a kőkemény koncepció. Ennek kiindulópontja a klasszikus lenini kérdés, „mi a teendő?” (*sto gyelaty?*) A kérdés egyszerre jelent teljes tanácstalanságot és forradalmi elszántságot. Žižek azt vallja, hogy a világban ma elkeseredett osztályharc folyik a globális tőke és a globalizált világból kizárt „mások”, kizsákmányoltak, elnyomottak (menekültek,

nők, rabszolgáskorba taszított tömegek, egyre kiszolgáltatottabb helyzetben lévő középosztály), röviden a Kívülrekedtek (*Excluded*) és a Bentlévők (*Included*) között. A leg-sürgősebb teendő pedig az, hogy szolidaritást hozzunk létre az elnyomottak között, olyan univerzális szolidaritást, amely nem ideológiai fantomokon, humanitáriusnak álcázott képmutatáson, altruizmuson vagy empátián alapul. Ám igazi szolidaritás Žižeknél nem létezik. A „Szeresd felebarátodat!” (vagy szomszédodat) parancsa abszurd és teljesíthetetlen, mivel a Szomszéd *jouissance*-a (öröme, élvezete és kínja) összeegyeztethetetlen saját *jouissance*-unkkal, pontosabban, saját *jouissance*-unk idegensége, „ex-timitása” (az intimitás ellentéte Lacannál) az, amit rávetítünk a másikra. Az univerzalitás – írja Žižek – „az »idegenek« univerzalitása, olyan egyéneké, akik az áthatolhatatlanság feneketlen mélységéig jutottak el nem csak másokhoz, hanem önmagukhoz való viszonyukban is. [...] Ezért a Szomszéd elérésének kitüntetett útja nem az empátia, hanem a tiszteletlen nevetés, amellyel őket és saját magunkat (ön)megértésünk kölcsönös hiánya miatt gúnyoljuk ki (beleértve a »rasszista« vicceket is)” (79).

Žižek egész könyvét felfoghatnánk akár „rasszista viccnek” is (különösen ami a menekültekre vonatkozó negatív megállapításait vagy a cionizmusra vonatkozó néhány felületes megjegyzését illeti), ha a téma nem volna olyan *halálosan* komoly. Az elidegenedés feneketlen mélységet ugyanis nem annyira a viccek mutatják meg, hanem az *erőszak*, amelynek Žižek – Walter Benjamin nyomán – megkülönbözteti „mitikus” és „isteni” formáját.⁴ A „mitikus erőszak” pragmatikus célokat szolgál, például a hatalom megragadását, az „isteni erőszak” céltalan, kontraproduktív és önmegsemmisítő (mint a párizsi külvárosi zavargások és más protesztmozgalmak), de egyben „fenséges”, mert a Valóssal való találkozás tragikus pillanatát jelenti. Ez a lacani *passage à l'acte* – átlépés a cselekvésbe; impulzív aktus, amely szimbolizálhatatlan, nyelvileg, gondolatilag nem megragadható: ugrás a semmibe. A „fenséges” azonban aligha elválasztható a perverzától, az erőszak fasizálódásától (Breivik, a norvég tömeggyilkos vagy a párizsi terrormerényletek). Žižek foglalkozik a 2015-ös kölni szilveszteri tömeges erőszakkal is, amelynek brutalitását és perverz karneváli élvezetét a „nagy párizsi macskaöléssel” állítja párhuzamba (amikor az 1730-as években nyomdász-tanoncok egy csoportja mesterükön és annak macskaszerető feleségén bosszút állva brutálisan meggyilkoltak minden macskát, ami a kezükbe került).

A terrorista erőszak éppoly perverz, mint az állami erőszak, amellyel útját akarják állni a menekültáradatnak, egyik a másik tükörképe. De vajon lehetséges-e a rendszer egészének forradalmi megváltoztatása erőszak nélkül? A kérdés Žižek szerint az, hogy a mai globál-

⁴ Walter Benjamin: Az erőszak kritikájáról. In: Uő.: *Angelus Novus*. Budapest: Magyar Helikon, 1980, 35-56.

kapitalizmus *önmagában* tartalmaz-e elég inherens antagonizmust ahhoz, hogy megakadályozza saját korlátlan újratermelését? Szerinte négy ilyen antagonizmus van: a fenyegető *ökológiai katasztrófa*; a magántulajdon képtelensége arra, hogy integrálja a *szellemi tulajdont*; az új tudományos-technológiai fejlemények (főleg a *biotechnológia*); végül az *új apartheid*, falakkal és nyomortelepekkel. Ezeknek a szféráknak a – ha kell, erőszakos – elfoglalása lenne a célja a forradalomnak, létrehozva a „közjavakat”, amelyek a következő területekre terjednének ki: a *kultúra*, a kognitív tőke és a kommunikációs eszközök; a *külső természet* (az ökológiai környezet és a természeti erőforrások); a *belső természet* (a biogenetikai örökség és annak megváltoztatása). Ezeken a közjavakon (*commons*) alapulhat egy újfajta *kommunizmus*, a Kívülrekedtek radikális emancipációja. De vajon hol van, mi és ki lesz ennek a forradalmi változásnak az ágense? Žižek szerint a mai baloldalnak egyetlen válasza van, mégpedig a Hopi mondás: „Mi magunk vagyunk azok, akikre várunk” (106). Szemben a klasszikus marxizmussal, amely azt hirdette, hogy „a történelem a mi oldalunkon áll”, és a proletariátus győzelme történelmi szükségszerűség, ma nem létezik „nagy Másik”, aki megmondaná az igazságot. A „nagy Másik” még nemléteben is ellenünk dolgozik, ezért az egyetlen lehetőség a *tiszta voluntarizmus*, a történelmi szükségszerűségnek való szembe-szegülés, saját akaratból. Žižek itt Leninre hivatkozik, aki 1921-ben, a polgárháború tetőpontján, a legreménytelenebb helyzetben egy hasonlóan voluntarista aktussal biztatta harcra a munkások és parasztok tömegeit.

Így halad Žižek tovább a lacani úton, előre (vagy vissza) Leninhez: *sto gyelaty?*

Takács Bálint

A TUDATTALAN POLITIKÁJA, AVAGY A LIBIDINÁLIS GAZDASÁGTAN BÍRÁLATA

Samo Tomšič:

The Capitalist Unconscious: Marx and Lacan.
London: Verso, 2015. 166 oldal

Samo Tomšič a ljubljanoi egyetemen doktorált, ahol az itthon leginkább Slavoj Žižek neve nyomán ismert Elméleti Pszichoanalízis Társaság (*Society for Theoretical Psychoanalysis*) formálta gondolkodását. A szlovén pszichoanalitikus iskolára a kritikai elmélet, a lacani strukturalista, „posztmodern” pszichoanalízis és neomarxista filozófia metszetében művelt kultúraelméleti orientáció jellemző. A szerző jelenleg a berlini Humboldt Egyetem kutató munkatársa. A könyvben fókuszba állított Lacan kései (1968 utáni), „marxi ihletésű” szemináriumai magyarul nem elérhetőek (angolra is csak az utóbbi évtizedben fordították le), és talán kevésbé ismertek a hazai pszichológus szakma körében is. A magyarországi recepcióban leginkább Lust Iván (2009) kultúrakritikai írásaiban találkozhattunk eddig szemléletükkel (vö. „a tudattalan gyarmatosítása”). A *Kapitalista tudattalan* azonban nem elsősorban pszichoanalitikus szociálpszichológia, hanem rendkívül alapos és inspiráló filozófiai mű, mely Marx és Lacan gondolkodásának első szisztematikus összevetését adja. Eközben igen nagyfokú tájékozottságot és előzetes ismereteket feltételez az olvasó részéről, mind a nyelvfilozófia, a politikai gazdaságtan, mind pedig a lacani pszichoanalízis területén, mely itt mint a társadalmiasult (gazdasági-politikai rendszer által meghatározott) szubjektum filozófiája jelenik meg. Az írás meggyőzően mutatja be a jól ismert fogalmi analógiák (pl. a proletariátus és a tudattalan szubjektum) és az újabb értelmezések (áru és jelölő kapcsolata) logikáját, melyek nem pusztán hasonlatokként, „metaforákként” jelennek meg, hanem elméleti következményekkel járó, lényeges pontjai a pszichoanalitikus társadalomértelmezés, illetve a szociológiai irányultságú pszichoanalízis (szubjektum felfogás) rendszerének.

Tomšič könyve abból az észrevételből indul ki, hogy Lacan életművének második szakaszában a strukturalista nyelvészet (Saussure) logikáját a dialektikus materializmus és a politikai gazdaságtan bírálatának logikája (Marx) váltja fel a szubjektum szerveződésének és

intrapszichikus viszonyainak vizsgálatában. Ez a váltás egyben egy Freudhoz történő „második visszatérését” is jelez, amennyiben a szubjektum és a társas-szimbolikus mátrixának konfliktusossága, valamint a libidó és a tudattalan elaborációs folyamatok (eltolás, sűrítés) mint intrapszichés „munkaerő” kerül a lélek- és társadalomelemzés középpontjába. Althusser nyomán mind a freudi, mind a marxi elmélet „konfliktusos tudománynak” tekinthető, mely nem az antagonizmusok kibékítésére, elmosására, elnyomására törekszik egy pozitívista leírás keretein belül, hanem éppen a látható, empirikus jelenségek mögötti negativitás és az ellentmondásos viszonyok dialektikus feltárásán keresztül újítja meg a vizsgált tárgyhoz való viszonyunkat. Ebben a kontextusban nem a szubjektum pusztán leírása vagy a külvilággal szembeni alkalmazkodás mint terápiás-ökonómiai cél kerül a középpontba, hanem a tudattalan kreatív, termelékenységi kapacitása, mely a libidinális működésen (*jouissance*) keresztül valósul meg. Ez a váltás tehát a „posztmodern” pszichoanalízis egyik alapmotívumaként jelenik meg, ahol az elfojtás helyett a vágy dinamikája lesz a központi magyarázó elv. A késői kapitalizmus, mint arra már Marcuse is rámutat, nem a vágyak elfojtásán keresztül szervezi és dinamizálja a szubjektumot, hanem éppen felszabadítja, illetve kitermeli és megjeleníti a vágyfantáziákat, melyeket mint elérendő célokat mutat fel. A (poszt)modern társadalom legalapvetőbb imperatívusza a vágy (ideiglenes, illuzórikus) kielégítése a fogyasztásban, az „élvezz!” parancsolata. A boldogságra törekvés (to pursue happiness) már az amerikai alkotmányban is elidegeníthetetlen alapjogként jelenik meg az élethez és szabadsághoz való jog mellett, ahogy az modern reklámkampányokban is megjelenik („Have a Coke and smile – Coke adds life”; „The real *thing*”; „I’m lovin’ it”). Ezek a szlogenek és termékek azonban természetesen csak áru-jelölők, jelölői valamiféle hiánynak, melyet nem képesek betölteni, éppen ellenkezőleg, a hiány folytonos újratelésében játszanak szerepet. Így válik a vágy nem túl titokzatos tárgya (*objet a*) a vágy fenntartójává, újratermelőjévé (*object-cause of desire*). Ez azonban éppen a folytonos növekedési és reprodukciós kényszerben működő kapitalista termelési mód szükséglete, vágya. A kielégíthető szükségletek kultúráját a kielégíthetetlen vágy kultúrájává kell alakítani (Mazur, 1927 in: Takács, 2016)

A könyv explicit és határozott szándéka, hogy rámutasson, a lacani pszicho-politika mennyiben nem folytatása a freudo-marxista hagyománynak. Szemben azzal a bio-pszichoszociológiai messianizmussal, mely Wilhelm Reichnél vagy akár Marcusénél megjelenik, Lacan csupán a marxista és pszichoanalitikus elemzési logika hasonlóságaira szorítkozik. Ez egyben rámutat a „struktúra” fogalmának – ha úgy tetszik, metonimikus – jelentésváltozásaira is Lacan életművében (Evans, 2006). Az imaginárius pszichés (pre-ödipális) struktúrától a nyelvin (szimbolikus) át a gazdasági-társadalmi struktúráig („valós”).

Lacan gondolkodásmódbeli változásának nyilvánvaló történeti kontextusa (a ’68-as események) mellett a könyv hangsúlyozza, milyen elméleti szükségszerűségek és problémák vezettek e fejleményekhez, különösen a nyelvi strukturalizmus korlátai tekintetében.

Az első részében az elméleti összefüggések ismertetésére helyeződik a hangsúly, melyek a lacani gondolat fejlődésének megértéséhez szükségesek. Eközben a saussure-i strukturalizmus és a politikai gazdaságtan, különösen e kettő mint érték-elmélet és érték-nyelv párhuzamai válnak fő motívummá. Szó, hang és áru mint kettős természetű jelölő, mely egyszerre reprezentál valamit és fed el egy hiányt, áll valami helyett – ebből az analógiából bomlik ki a gazdasági viszonyok (az áru-nyelv) mintájára kitermelt tudattalan struktúra. A proletariátus helyzete és az osztályharc mint elfojtott negativitás vannak jelen a társadalmi szerkezetben. A kapitalizmus áru-nyelve mint cenzor működik ebben a helyzetben, és „tudatát”, a liberális ideológiát mint abszolút pozitívítást mutatja fel. A törés, a tünet a munkaerő-piac egyenlőtlenségeiben mutatkozik meg, ahol a termelőerőket birtokló kapitalista megvásárolja a munkás idejét és munkaerejét, ám nem kompenzálja azért a többlet-értékért, amit az megtermel, és ami így mint profit a tőke folytonos gyarapodását szolgálja. „A pénz pénz fial”, mint a tőkés vitalista fantáziája jelenik meg egy negativitás nélküli rendszerről.

„A tőke dinamikája és alkalmazkodóképessége – kapacitása, hogy misztifikáljon, eltorzítson és elnyomjon társadalmi antagonizmusokat, asszimilálja a szimptomatikus vagy felforgató identitásokat, stb. – meggyőzően mutatja, hogy a toke mint negativitás nélküli élet értelmezendő, pontosabban a kapitalizmus hatékonysága és logikája egy ilyen élet, szubjektivitás és társadalom fantáziája által muködtethető. [...] Ha felidézük Marx négy alapvető fogalmát a gazdasági liberalizmusról – szabadság, egyenlőség, tulajdon és önérdék – megint csak a negativitás nélküli szubjektum és társadalom fantáziájával találkozunk. Konkrétan az osztályharc hiányával, ezen elsőrendű marxi fogalommal, mely áthatja a társadalmat és a szubjektumot.” (10. o., saját ford.)

A liberális ideológia ezért történelemellenes (lásd a „történelem vége” tézist), hiszen alapvetően tagadja a társadalmi és gazdasági antagonizmusok létezését, melyek szerinte az önérdék és az önszabályozó szabad piac működésében feloldódnak/megszűnnek, így nincs és nem is lehetséges továbblépés ebből az állapotból. Erre vonatkozik Frederic Jameson elhíresült doxája, miszerint könnyebb elképzelni a világ végét, mint a kapitalizmus végét.

A könyv második fele általánosabb problémákat feszeget: világnézet (*Weltanschauung*), tudomány és ideológia kérdéseit, illetve a kapitalista termelési mód mint Nagy Másik és a tudattalan pszichés mechanizmusok összefüggéseit. Rendkívül érdekes a Freud világnézet-tanulmányáról szóló fejtegetés (2. fejezet: 53-64.), melyben újra felvetődik a kérdés, mennyiben világnézet a pszichoanalízis (vagy éppen a marxizmus). A legközismertebb lacani tézis mellett a tudattalan nyelvszerű szerveződéséről, a 2. fejezettől egyre nagyobb hangsúly helyeződik a tudattalan mint *politika* és mint *történelem* koncepciójára.

Freud tudattalan-fogalma is dinamikus, történeti képződmény (még ha maga a tudattalan nem ismeri is az időt), melyen belül a konfliktusok is állandóan mozgásban vannak. Tomšič a Róma-hasonlatot említi, melyben a jelenben látható város romos, fragmentált felszíne alatt az Örök Város tudattalan hologramja található. De struktúra és történetiség

egysége elgondolható a Varázsnotez mintájára is: az újabb tartalmak (és törlések) nem semmisítik meg a korábbi bevésődéseket. Bár a tudattalan maga nem ismeri az időt, éppen az örök jelenidejűség illúzióját töri meg tevékenységével, amely a szimptomákban, álmokban, elvétésekben, felejtésekben megnyilvánul.

A könyv témája és megjelenése maga is tekinthető szimptomatikus jelenségnek, mely Freud és Marx „kísérteteinek” újbóli visszatérését és a lacani szintézis időszerűségét jelöli a kultúra- és társadalomtudományok területén. Mintha a szöveg arra *utalna*, hogy a történelem „ismétlési kényszereitől” csak a szellemi örökségünkkel történő valódi szembenézés és számvetés révén szabadulhatunk.

IRODALOM

- EVANS, DYLAN (2006). *An Introductory Dictionary to Lacanian Psychoanalysis*. London: Routledge.
- LUST IVÁN (2009). A tudattalan gyarmatosítása. Pszichoanalitikus gondolatok a késői kapitalizmus kulturális logikájáról. In: Barcy M. (szerk.): *Vágy és hatalom. Válogatott Írások*. Budapest: Oriold és Társai, 153-168.
- TAKÁCS BÁLINT (2016). Elméleti és történeti adalékok az ideológia lélektani kutatásához. *Imágó Budapest* 5(1): 58-71.

Zipernovszky Kornél

A MODERN MAHLER ÉS A „NYOMASZTÓ HATÁS”

Péteri Lóránt: *Mahler, a scherzo és a „kísérteties”*

Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2015.

Mahler és Freud egyetlen alkalommal lezajlott személyes találkozása izgalmas pillanat lehetett. Ahogy a neves francia dokumentumfilmes, Pierre-Henry Salfati feldolgozta-kiszínezte ezt az eseményt, az csak egy lehetséges változata annak a nagyjából négy órának 1910. augusztus 26-án, amikor Mahler, belátva valamilyen szükségszerűséget, hallgatott feleségére, akinek elvesztésétől joggal tartott, feladta kezdeti ellenkezését az analízissel szemben, és felkereste a Hollandiában szabadságán lévő, nála alig négy évvel idősebb Freudot, hogy leginkább házasságának megmentése érdekében tanácsát kérje. Az életrajzban ez főleg az utolsó szimfóniák keletkezésével hozható összefüggésbe, ráadásul ez már Alma Mahler története is, minden modern femme fatale példaképéé, akitől – paradox módon – a legtöbb részletet tudhattuk meg a két bécsi szellemóriás külföldi, négy szemközti találkozásáról. Bár Alma jóval később papírra vetve nem így idézte fel, Gustav Mahlerben feltehetően nem hagyott túlságosan mély nyomot ez a találkozás. Freud ellenben, amikor az első Mahler pszicho-biográfia szerzője, egyben tanítványa, Theodor Reik kérésére röviden leírja, hogy milyen megállapításokra jutott a konzultáció során, arról tudósított, hogy Mahlert neurotikus tüneteinek legalább egynéhányától sikeresen megszabadította. Ez nem teljesen igazolható Mahler házassága hamarosan bekövetkezett csődjének fényében, de az utókort, ahogy A. J. Dunning is megállapította, a találkozás ettől függetlenül továbbra is izgatja. Talán azért, mert Gustav Mahler életrajzának (nem csak Alma Mahlerének) vannak olyan vonatkozásai, amelyek a romantika végét és a modern kor kezdetét tematizálják a szemünkben.

Péteri Lóránt új könyve Freud és Mahler párhuzamos életművének egyetlen egy aspektusára koncentrál. Ha egy egész könyv egy tételről, közelebbről Mahler 2., *Feltámadás* szimfóniájának III. tételéről szól, számokban kifejezve pedig 251 oldalban

értekeznek a nagyjából 10-11 perc alatt megszólaltatott 581 ütemről, akkor az olvasóban joggal vetődik fel: miért pont erről? Mi az a revelatív tézis, amely ezt az alaposságot indokolja? A szerző, aki 2008-ban védte meg doktori értekezését ebben a témában a Bristol Egyetemen, és akit nemrég a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Zenetudományi és Zeneelméleti tanszékvezetőjének neveztek ki, könyve egészében is minden felvetődő kérdésre a legkörültekintőbb választ adja, de a legkevésbé térítik el tudományos szempontrendszerétől az életrajz bármennyire is érdekes adatai. A legfontosabb fogalom a Mahler/kísérteties/scherzo háromszögben, számomra úgy tűnik, a modernitás. E háromszög csúcsai közt kutathatjuk érvényesen azt a komplex változássorozatot, amely a századfordulón kezdődött, és mind a mai napig tart, hatásaival mi magunk is találkozhatunk. Úgy gondolom, hogy azok a tézisek, amelyeket Péteri sorol a modernitás összefüggésrendszerében, határozottan indokolják a könyv terjedelmét.

Történetileg is elhelyezhetőek ezek a bizonyos csúcsok. A zeneszerző 1888 elején írta első vázlatait a 2. szimfóniához, tehát időrendben az első szimfónia véglegesítése előtt, de a szóban forgó mű csak hat évvel később, 1894 év végén, két intenzív komponálási fázis után nyerte el végső, időben is óriási formáját. Említésre méltó epizód, hogy Mahler a karmester Hans von Bülownak mutatott meg részeket a készülő művéből, de ő befogta a fülét. Később a szimfónia komponálásához váratlan ihletet kapott Mahler 1894-ben, Bülow temetésén, az ott hallott *Feltámadás (Die Auferstehung)* című Klopstock-himnusz megzenesítését be is építette művének befejezésébe.

Freud, aki nagyban támaszkodott a témában Jentsch (1906) esszéjére a „kísérteties” (eredetiben: unheimlich) fogalmáról írt szövegében (1919), úgy közelíti a problémát, hogy irodalmi példákat hoz; különösen E.T.A. Hoffmann nevezetes kiindulópont ebben a tekintetben. Péteri támaszkodik azokra a korábbi megállapításokra, amelyek konstatálták a kísérteties megjelenését a Freud-kortárs zeneművekben, ahogy például Richard Cohn tette, ám ezek általában csak egy részkérdésre térnek ki, Cohn például a hangnemi szignifikációkra, és ezeket Péteri részben kiegészíteni valónak tartja. A scherzo, akár önálló műként, akár egy többtételű darab részeként, fogalmaz Péteri, alapvetően végighúzódik az egész „hosszú 19. századon”, és a folyamat Mahler műveiben ért a forrponthoz a szerző szerint, aki a scherzo műfaji dimenzióit hallatlanul érdekesen vázolja fel. A scherzo közismerten a játékosságra, tréfára utaló szerzői utasítás, de Péteri kutatásai révén rengeteget megtudunk a sok mindent magába foglalni képes műfajról – a szerző más helyen be is ismeri, hogy őt magát is meglepte, hogy eddig mennyire elhanyagolta a zene-tudomány az ezzel a műfajjal való foglalkozást. Az eredetileg történész végzettségű Péteri nem téveszti szem elől célját, figyelme analitikus, miközben mindig szem előtt tartja a kronológiai iránytűt.

A végtelen ismétlődések, a perpetuum mobile kísérteties sugallatát látja meg Beethoven és a század más szerzőinek műveiben, miközben a hasonló vagy azonos ütemű menüett jelzés, amelyik addigra túlélte önmagát, lényegében lekerül a kották éléről. Felbukkan a *Doppelgänger* zenei kifejeződése – például a szerző által scherzóként méltatott, Mahler 2. szimfóniájához időben is közel álló *Bűvészin*asban, Dukas darabjában. A toposz első kifejtése a pszichoanalízisben Rank nevéhez fűződik. Ahogy a sokszorosítás mint formaszervező elv legyűri a kauzalitást, hasonlóan „nyomasztó hatása” van a kockavetés, a zenei kockajáték alkalmazásának. Meggyőző példákat sorol a szerző a haláltánc különböző megjelenési formáinak továbbélésére is a scherzóban, amely Péteri szerint Bruckner szimfóniáiban nyerte el kodifikált műfaji létmódját.

Ezen az alapon végzi el Péteri a tétel új, az eddigi szakirodalmat jelentősen meghaladó elemzését. Ennek részletes méltatására, és annak az állításnak a megvizsgálására, hogy a kötet úgymond a magyar muzikológia legszebb hagyományainak folytatója volna, nem ez a folyóirat hivatott. Azért azt meg kell jegyezni, hogy meggyőzőek a többdimenziós forma Carl Dahlhaus által bevezetett fogalmát alkalmazó fejezetek: először is a triós forma egyéni megvalósítása, másodsor a permutációs elvek alkalmazása egy kétrészes formatervben, majd harmadszor a forma imaginárius végtelenségének lehetőségére mutató elemek. Péteri ugyanis nem tart tőle, hogy a különböző dimenziók eltérő következtetésekhez vezetnek ugyanazokkal a részekkel kapcsolatban, viszont például arra is figyel, hogy Nietzsche Zarathustrájának, főleg az örök visszatérésre vonatkozó, Mahler által minden bizonnyal jól ismert tanítását hozza összefüggésbe a formai analízis konklúzióival.

Két intertextuális helyet Péteri kiemelten megvizsgál és kontextualizál: a Mahler-szimfónia bizonyítottan idéz Bruckner 4. szimfóniájának scherzójából, de még érdekesebb, hogy Mahler „Páduai Szent Antal prédikál a halakhoz” című vokális műve nagyrészt pontosan megfeleltethető a 3. szimfónia bizonyos ütemeinek. Óvatos, de jól indokolt következtetésre jut Péteri abból, hogy a vokális Szent Antal-műnek az egészen másképp, de azonos hangokkal megszólaltatott rész felel meg a 3. szimfóniából. A Bruckner-allúzió, sőt az egyértelmű Bruckner-idézet kapcsán viszont Péteri a zsidó származású Mahler kulturális identitásának témáját rétegenként, nagyon körültekintően fejti fel. Közismert, hogy az asszimilált iglavi (jihlavai) családból származó Mahler ugyanúgy közép-európai művésszé vált Bécsben, mint ahogy a nála négy évvel idősebb, lényegében ugyanott és ugyanakkor saját, elméletalkotó útjára lépő, a zsidó vallást szintén teljesen hátrahagyó Freud. Péteri idézi Mahler amerikai nyilatkozatát, amelyben kijelenti: „Német vagyok.” Jól ismert tény az is, hogy Mahler, aki már 1885-ben Kassalban antiszemita hecckampanynak volt kitéve, és Hamburgban évekkel később megkeresztelkedett, amit min-

denekelőtt a karmesteri pálya kiteljesítésének reményében tett; minden bizonnyal joggal tartott tőle, hogy különben nem nevezték volna ki a bécsi opera élére, mint Péteri is megállapítja. Nos, a scherzo tételben van egy rész, amelyet hol a magyar csárdással, hol a haszid népdallal szoktak összefüggésbe hozni. Péteri körültekintő vizsgálat után szintetizálja a szélsőséges nézeteket a vonatkozó skála – a bővített szekundos fríg skála vezetőhangos változata – majd az egész kontextus kapcsán: meggyőződése szerint inkább a ländler ironikus parafrázisának kell tekinteni a Bruckner-utalást Mahlernél, akit eltöltött a „szorongás a hatástól”. A zeneszerző első két szimfonikus scherzo tételét is összeveti a Bruckner-hatás konzekvenciáit értelmezve, és jut arra a következtetésre, hogy ez a rész a Monarchia etnikailag is értelmezhető perifériájára utaló jelzéseken túl arról is vall, hogy Mahler inkább Brahms vonzástengelyéhez kívánt közeledni, Bruckner és Wagner hatásától viszont távolodni. Nos, Péteri ugyan nem hivatkozik rá, de az Bókay Antal és Erős Ferenc által szerkesztett kötetben, ahol Freud írása is először jelent meg magyarul, szerepel egy olyan esszé is, amely Freud *Kísérteties* esszéjét dekonstruálja leginkább a Hoffmann-novella kapcsán, beemelve Freud életrajzi adatait, különösen Freud és az ennek az esszének az írása idején lehetségesnek tekintett utódja, Tausk közötti viszonyt, valamint a hatástól való szorongás affektusát¹.

A könyv konklúziója összegzi a kulturális identitás kapcsán széles kultúratudományi alapon végigvitt zeneelméleti elemzést: a zeneszerző számára az odahagyott „zsidó identitás ilyen körülmények között könnyen válhatott egykori birtokosa számára a freudi értelemben kísérteties: olyasmivé, »aminek rejtve kellett volna maradnia, de mégis előtérbe nyomult«” (221). Egyúttal leszögezi, hogy ebben az időben a modernitás hozza magával azt a fajta társadalmi és földrajzi mobilitást, amely a *heimlich* és *unheimlich* ambivalens érzéseit széles körben ismertté teszi. A konklúzió zárása finoman utal rá, hogy a kutató nem fejezte be a munkát, hiszen csak egy tétel elemzését végezte el, akármennyire is széles vásznon felvázolva azt. Nem feledkezett meg azokról a zeneszerző által az egész szimfóniára vonatkozóan megfogalmazott programokról sem, amelyek az utókorra maradtak, de egyben kicsit félre is toltta őket. Ezt nem csak a III. tételre irányuló fokozott koncentráció indokolta, Péteri minden ilyen programot eleve kritikával kezel.

Nagyszerű a könyv áttekinthető felépítése, gazdagon sorjázó partitúra-részletei, jól tagolt fejezetei, melyek egy-egy szempontot vezetnek végig, és már bevezetik a következő

¹ Neil Hertz: Freud és a Homokember. In: Bókay Antal, Erős Ferenc (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Budapest: Filum, 1998. Freud: A kísérteties. uo. 65-82. A cikk címében Hoffmann novellájának jelzős szerkezetét Barna Imre fordításában idézem in: E.T.A. Hoffmann: A homokember. In: uő: *Az arany virágcserep. A homokember. Scuderi kisasszony*. Budapest: Európa, 1993. 105-151.

fejezethez vezető szálát. Terminológiai pontossága kikezdhetetlen, miközben szem előtt tudja tartani a közérthetőség szempontját. Stílusa inkább visszafogott, de egy-egy kisebb ironikus hunyorítást megenged magának. Egy olyan zenetudományi monográfia, amely ebben a korszakban született művel foglalkozik, nem kerülheti meg a pszichoanalitikus szempontokat, bár Péteri feltűnően kerüli a zeneszerző pszichoanalitikus elemzését, a pszichobiografikus irányt. A könyv végére igazán nagyon kíváncsiak leszünk, hogy ezt az egész szimfóniát, ami a bemutató nehézségeihez képest nagy pályát futott be, és amelynek a zenetörténeti kánonban és a hangversenytermek műsorán egyre stabilabb helye van a hatvanas évek óta, hogyan elemezné a szerző; a halálöszton és a halállal való szembesülés milyen zeneelméleti és kulturális kódjait fejtegetné, hogyan bontogatná a feltámadás Mahler által magáévá tett katolikus dogmájának zenei megjelenését, a nagy struktúráknak milyen vonalait emelné ki, stb. Addig be kell érünk Mahlernek a saját művéhez fűzött kommentárjaival, és persze a Péteri által is hivatkozott mérvadó Mahler-elemzésekkel.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BORGOS ANNA, pszichológus, genderkutató, MTA TTK Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet. E-mail: borgosanna@gmail.com

STEPHEN FROSH, Professor, Pro-Vice-Master, Department of Psychosocial Studies, School of Social Sciences, History and Philosophy, Birkbeck College, University of London. E-mail: s.frosh@bbk.ac.uk

PHILIP THOMAS, pszichiáter, a Critical Psychiatry Network társalapítója; Professor, Institute of Philosophy, Diversity & Mental Health, University of Central Lancashire. E-mail: philipfthomas@me.com

JUDIT SZEKACS-WEISZ, pszichoanalitikus, London. E-mail: szekacsj@gmail.com

SIGMUND FREUD, (1856–1939), pszichoanalitikus

JOHANNA HOPFENGÄRTNER, történész, kulturális tanácsadó, Berlin. E-mail: johop@arcor.de

HÁRS GYÖRGY PÉTER, irodalomtörténész, esztéta, Eötvös József Főiskola, Baja. E-mail: harsgyp@gmail.com.

ERŐS FERENC, professor emeritus, PTE BTK Pszichológiai Intézet. E-mail: erosferenc@gmail.com

TAKÁCS BÁLINT, a Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Doktori Iskolájának végzős hallgatója. E-mail: blintov@gmail.com

ZIPERNOVSZKY KORNÉL, jazzújságíró, szerkesztő. E-mail: k.zipernovszky@gmail.com

ENGLISH SUMMARIES

STEPHEN FROSH: *Psychoanalysis in troubled times: Conformism or resistance?*

It is arguable that psychoanalysis has always lived with a split between a theory and practice that, potentially at least, is characterised by the possibility of radical critique and progressive politics, and yet can also be constrained and socially normative. The institutions of psychoanalysis have frequently embodied the normalising side of this split, often as a means to achieve professional and social respectability. In troubled political times, this has sometimes resulted in conformist institutional practices opposed by (small) groups of radical psychoanalysts. This talk looks at two examples of psychoanalysis in politically troubled times – its situation under the Nazis in Germany and during the period of the dictatorship in Brazil – to ask questions about psychoanalytic ethics.

Keywords: *psychoanalysis, politics, normativity, critique, dictatorships, Germany, Brazil*

PHILIP THOMAS: *Neoliberal governmentality, austerity, and psychopolitics*

Benefit claimants have been at the focal point of neoliberal economic policy under successive governments for nearly twenty-five years, but the banking crisis of 2008 reinvigorated government attempts to cut benefit spending. This has deepened divisions and inequalities in British society, as disabled people and those with mental health problems unable to work, are coerced by an increasingly authoritarian regime to seek low-paid work or unsuitable jobs based in zero hours contracts. One consequence of these developments is a resurgence of interest in the ideas of Peter Sedgwick, whose book *Psycho Politics*, published the year before his death in 1982 set out a Marxist critique of antipsychiatry, including the early work of Michel Foucault. Sedgwick also set out a critique of the consequences of neoliberalism for people with mental health problems. This paper outlines Sedgwick's main arguments, and argues that his early death meant that he was unaware of Foucault's later work on neoliberal governmentality. Taken together,

Sedgwick's and Foucault's work questions the underlying principles of neoliberalism. Of particular significance is a recent shift since the banking crisis of 2008 in the governmental function of psychology and psychotherapy from the *employed* to the *unemployed*. This is exemplified by the use of psychocompulsion, a set of theories and practices aimed at reducing the numbers of benefit claimants. Finally, the paper examines some of the difficulties in developing alliances between mad people and others opposed to benefit cuts. It ends with a brief account of the resistance to neoliberal austerity by the radical mental health survivor group, Recovery in the Bin.

Keywords: *neoliberalism, austerity, psychopolitics, governmentality, recovery*

JUDIT SZEKACS-WEISZ: Unto the third generation

The last years have seen an alarming change in the political and socio-cultural climate conjuring up a novel sense of insecurity, fear, frustration and rage. In many countries – in Hungary with an especially malignant force – the curious phenomenon of a return of “the ghost of the original trauma” shocks and startles ordinary people and social scientists alike. As if linear time has been deleted; persecutory and traumatogenic contents are being replayed and experienced in their original version attacking the sense of reality and the ability to think for diverse generations. During the last decades one could see in real time how unelaborated cumulative trauma over generations creates a “time capsule” enveloping the mind and the experience of living in a post-totalitarian world. What is real? What is to be believed? What calls for scrutiny? How about action?! This constellation results in paralysis; against social and existential threats only a very small section of society can manage to preserve the capacity of thinking and reaction.

Keywords: *political and socio-cultural climate, cumulative trauma, generational transmission, post-totalitarian world, “time capsule”*

SIGMUND FREUD: ‘Civilized’ sexual morality and modern nervous illness

In his 1908 study (first published in Hungarian), Freud presents neuroses as the consequence of a restrictive state of cultural development and its ‘civilized morality’. He finds the inspiration for this idea by expanding upon previous formulations in this area by his predecessors (notably Christian von Ehrenfels) that focused on a cultural process earlier introduced by Kant, while also integrating in his analysis the principles of Haeckel's evolutionism which eventually re-defined the psychoanalytic theory of neuroses. He points out the repressing effects of monogamous marriage and sexual norms differently imposed on men and women.

Keywords: *civilization, neuroses, repression, sexuality, marriage*

JOHANNA HOPFENGÄRTNER: Notes for a biography of Béla Székely (1892–1955)

Despite his extensive journalistic and academic activity, the analyst, journalist and psychologist Béla Székely left very few data about his personal and professional life. The reconstruction of his biography seems a puzzle with pieces coming from different sources that more than once result contradictory. This paper gathers information available in Spanish, German and Hungarian in order to place future research on the life and work of this multifaceted figure upon a reliable historical background. The early years of his stay in Argentina (1938–1942) will be discussed in detail. It is a period in which the professional fate of Béla Székely is intertwined with crucial developments in the psychoanalytic and psychological fields in Argentina.

Keywords: *Béla Székely, Sigmund Freud Institute, history of psychoanalysis, psychology*

GYÖRGY PÉTER HÁRS: Stuffed cabbage and red flag (Contribution to the history of the first department of psychoanalysis)

My aim is to situate an article of Lajos Nagy celebrating the institution of the first department of psychoanalysis in the work and life of the author. First I study the role of Sándor Ferenczi in the writings and life of Lajos Nagy. Then the relation of Lajos Nagy to psychoanalysis and psychoanalysts is examined as a second context. The third context is the viewpoint of his articles discussing or touching upon psychoanalysis before and after 1919.

Keywords: *Lajos Nagy, Ferenczi, psychoanalysis, Stekelians, Commune, socialism*

FERENC ERŐS: Forward on the Lacanian road

In his review on Slavoj Žižek's new book *Against the Double Blackmail. Refugees, Terror and Other Troubles with Neighbours*. (London: Allen Lane, 2016) the author discusses Žižek's analysis of the present day refugee crisis in Europe, and his ideas about the contradictions of the system of global capitalism as the primary source of the crisis. Contemporary world is divided by the opposition of the "Included" and the "Excluded". The radical emancipation of the "Excluded" can be brought only by a revolution which, however, lacks an agent. The review shows how Žižek combines the concepts of Lacan's psychoanalysis with a leftist political philosophy which concludes to the classical question once put by Lenin: "What is to be done?"

Keywords: *Slavoj Žižek, refugee crisis, Europe, terrorism, global capitalism, Jacques Lacan*

BALINT TAKÁCS: The politics of the unconscious, or the critics of libidinal economy

A review on Slovenian philosopher Samo Tomšič's book, *The Capitalist Unconscious: Marx and Lacan*, which explores the post-1968 seminars of Lacan inspired by Marx. The

book is a thorough and inspiring philosophical work, providing the first systematic comparison of the thought of Marx and Lacan.

Keywords: *Lacan, Marx, capitalism, economy, unconscious*

KORNÉL ZIPERNOVSZKY: The modern Mahler and the uncanny

A review on Lóránt Péteri's book, *Mahler, a scherzo és a „kísérteties”* (Mahler, the Scherzo, and the “Uncanny”. Budapest: Rózsavölgyi, 2015). Musicologist Lóránt Péteri, in an excellent volume examining the Scherzo of Mahler's 2nd Symphony under the microscope and in context, considers the relevance of the notion of the uncanny, which was famously discussed by Freud, in the wake of Jentsch. Modernity emerges from the thoroughly researched and meticulously arguing book as the central idea to which the composer and his movement redefining the 'scherzo' tradition and the fin-du-siècle sense of the 'unheimlich' relate in a significant way.

Keywords: *Gustav Mahler, 2nd Symphony, scherzo, Sigmund Freud, uncanny, modernity, Lóránt Péteri*